

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

ATATÜRK DÖNEMİNDE TÜRKİYE' NİN
NÜFUS POLİTİKASI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN FEVZİ ÇAKMAK

DANIŞMAN

Y.DOÇ. DR TÜRKAN BAŞYİĞİT

İZMİR-2007

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Atatürk Döneminde Türkiye’nin Nüfus Politikası” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

..... / / 2007

Fevzi ÇAKMAK

TUTANAK

Dokuz Eylöl Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü'nün / / 2007 tarih ve sayılı toplantısında oluşturulan jüri lisansüstü öğretim yönetmeliğinin maddesine göre yüksek lisans öğrencisi Fevzi Çakmak'ın "**Atatürk Döneminde Türkiye'nin Nüfus Politikası**" konulu tezini incelemiş ve aday / / 2007 tarihinde saatda jüri önünde tez savunması alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra dakikalık süre içerisinde gerek tez konusu gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarında jüri üyelerince sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek, tezin..... olduğuna ile karar verildi.

BAŞKAN

ÜYE

ÜYE

**YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ TEZ
VERİ FORMU**

Tez No:

Konu Kodu:

Üni. Kodu:

Tezin Yazarının

Soyadı: Çakmak

Adı: Fevzi

Tezin Türkçe Adı: Atatürk Döneminde Türkiye'nin Nüfus Politikası

Tezin Yabancı Dildeki Adı: The Population Policy of Turkey in Atatürk Era

Tezin Yapıldığı

Üniversite: Dokuz Eylül

Enstitü: Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi

Yılı: 2007

Tezin

Türü: Yüksek Lisans

Dili: Türkçe

Sayfa Sayısı: 162

Referans Sayısı: 37847

Tez Danışmanının

Unvanı: Yrd. Doç. Dr.

Adı: Türkan

Soyadı: Başyigit

Türkçe Anahtar Kelimeler:

1- Nüfus

2- Nüfus Politikaları

3- Nüfus Sayımı

İngilizce Anahtar Kelimeler:

1- Population

2- Population Development

3- Population Policy

Kaynak göstermek şartıyla tezimin tamamının fotokopisi alınabilir.

Tarih: .../ .../ ...

ÖNSÖZ

19. yüzyıl boyunca ve 20. yüzyılın başlarında, Osmanlı devletinin girmiş olduğu savaşlarda, devletin kurucu unsuru olan Türkler, devletin dağılmasını önlemek uğruna devamlı heba edilmiştir. Bunun yanında, 18. yüzyıldan başlayarak, Avrupa'da ve özellikle Balkanlar'da oluşan Türkleri Avrupa'dan atmak, hatta mümkünse Anadolu'dan çıkararak, geldikleri yer olan Orta Asya'ya göndermek fikrinin en son Sevr ile gerçekleşme aşamasına geldiği görülür. Osmanlı devleti içinde azınlık statüsündeki milletlerin, Fransız İhtilalinin yaymış olduğu milliyetçi duygular ve batılı devletlerin kışkırtmalarıyla, bağımsızlık mücadelelerine başlamaları sonucu Türklere karşı, gerek Balkanlarda, gerek Kafkaslarda ve gerekse Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde büyük bir soykırım başlatıldığı gözlerden kaçmamaktadır. Bunların sonucu, Türklerin 19. yüzyılın ikinci yarısıyla beraber, Anadolu'ya yönelik büyük bir göç hareketinin başladığı görülür.

Özellikle Balkan, Birinci Dünya ve İstiklal savaşları, birçok yerde Türklere yönelik soykırımlar, Anadolu'da yaygın olan salgın hastalıklar sonucu ortaya çıkan insan kaybı, Türklerin tarih sahnesinden silinişi önündeki yolları açmıştır. Türk İstiklal Savaşı sonrası Nüfus sorunu, Genç Cumhuriyet'in karşılaştığı en büyük sorunlardan birini teşkil etmektedir. Geniş topraklarına rağmen, siyasi, sosyal, ekonomik, askeri ve toplumun diğer tüm müesseselerine ilişkin girişilecek olan atılımlara kaynak sağlayacak insan varlığından devlet yoksun kalmıştır. Buna bir çözüm bulunmalıydı. Bu sorunun çözümünde tutulan yol ise, en kısa zamanda ülke nüfusunu arttıracak politikaları uygulamak olacaktı. 1920'lerden başlayarak 1950'lere gidilen süreçte devlet devamlı olarak ülke nüfusunu arttırıcı politika ortaya koymuştur.

Sonuç olarak, bu çalışmada nüfusu arttırmaya yönelik bu politikanın belli evreleri ve yoğun olarak uygulandığı 1923 ile 1938 Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün dönemi irdelenmeye çalışılacaktır.

Bu araştırmada beni yönlendiren ve çalışmalarımnda yardımlarını esirgemeyen sayın hocam Doç. Dr. Kemal Arı'ya ve sayın hocam Yrd. Doç. Dr. Türkan Başıyigit'e teşekkürlerimi bir borç bilirim.

Fevzi Çakmak
İzmir, 2007

ÖZET

Bu çalışma, Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde kazanılan Türk İstiklal Mücadelesi sonrasında, Türkiye Cumhuriyeti Devletinin karşısında bulunan en önemli sorunlardan biri olan, Anadolu'da Türk nüfusun azalışı ve bu durum karşısında alınan önlemlerden oluşan nüfus politikasını içermektedir.

Türk nüfusunun azalışını önleme konusunda devletin uygulamış olduğu nüfus politikasının başlıca iki ayağı bulunmaktadır. Birinci ayağını, doğumları arttırmak, ölümleri azaltmak ve dışardan göçü teşvik etmek olarak sınıflandırabiliriz. Doğumları artırma politikası içerisinde yasaklayıcı ve özendirici olmak üzere iki alan bulunmaktadır. Ölümleri azaltma politikasının temelini sağlık ve sosyal hayatı iyileştirme teşkil eder. Salgın hastalıklarla mücadele de önemli bir mücadele alanıdır. Dışardan vatandaş getirme politikası içerindeyse, gelen göçmenlerin yeni hayatlarına adaptasyonlarını sağlamak ve onları iskân etmek temel mücadele alanıdır. Nüfusu artırma mücadelesinde, devlet gerektiğinde yasal düzenlemeler yapmak, kurumlar oluşturmak, halkı bilinçlendirmek yollarına başvurmuştur.

Nüfus politikasının ikinci ayağını ise nüfusun nitelik ve nicelik olarak belirlenmesi teşkil eder. 1926 yılında Devlet İstatistik Enstitüsü'nün kurulması ve 1927 ve 1935 nüfus sayımları, nüfusun nitelik ve nicelik olarak irdelenmesinde önemli adımların başında gelir.

Bu çalışma, 1923–1938 tarihleri arasında, yukarıda çerçevesini çizdiğimiz nüfus politikasının tüm yönleriyle incelenmesini temel almak üzere üç bölümden oluşmaktadır.

ABSTRACT

This thesis includes the decreasing of Turkish population which was one of the most important questions that Republic of Turkey faced after the Turkish Liberation War succeeded under Mustafa Kemal's leadership and the population policy consists of measurement taken to prevent the population from decreasing.

The population policy implemented by the government about the diminishing of Turkish population has two main branches. We can classify that its first branch seeks to increase birth rates, decrease death rates and encourage immigration from out of the country. The policy of increasing births includes two main fields which is prohibitive and incentive. The main goal in decreasing death rates is to make health conditions and social life better. The struggle with epidemic deceases is also another noteworthy field. When it comes to bringing citizens from out of the country, the main effort is to help them to get used to their new life and settle. Contestation in increasing population, government incase necessity made legal regulations, established new institutions and made people conscious of the situation.

The second branch of the population policy is to determine quality and quantity of the population. The establishment of State Statistic Institution in 1926 and census 1927 and 1935 are important developments examining the population both quality and quantity.

This thesis, in between 1923-38, aims at examining the population policy with all aspects we draw attention above and consist of three main chapters.

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ	I
TUTANAK	II
TEZ VERİ FORMU	III
ÖNSÖZ	IV
ÖZET	V
ABSTRACT	VI
İÇİNDEKİLER	VII
KISALTMALAR	X
GİRİŞ	1
I - TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN NÜFUS VARLIĞI	6
A - TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN DEVRALDIĞI NÜFUS	6
1- 20. yy Başlarında Avrupa Nüfusunun Durumu ve Avrupalı Devletlerin Nüfusa Verdikleri Önem	18
B - TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN İNSAN VARLIĞINA VERDİĞİ ÖNEM	22
II - ATATÜRK DÖNEMİNDE TÜRKİYE'NİN NÜFUS POLİTİKASI	32
A- NÜFUS POLİTİKASI	32
B - TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN NÜFUS POLİTİKASI	32
1- İnsan Varlığını Arttırmaya Yönelik Politikalar	35
a-Yasal Düzenlemeler	37

b-Nüfusun Artmasına Yönelik Politikanın Basına Yansımaları	43
2- Ölümleri Azaltmaya Yönelik Politika	47
a- Hükümet Programları	52
b- Salgın Hastalıklarla Mücadele	54
I- Salgın ve Bulaşıcı Hastalıklara Karşı Halkın Bilinçlendirilmesi	65
c- Himaye-i Etfal Cemiyeti	66
d- Sağlık Personelinin Temini	68
e- Doğum ve Çocuk Bakımevleri Faaliyetleri	71
3- Dışardan Vatandaş Getirme Politikası	73
a- Anadolu'ya Yönelik Göçler	74
b- Genç Türk Devleti'nin Dış Göçlere Bakışı	78
c- Türk Devletinin Göçlere Yönelik Komşularıyla İmzaladığı	
Siyasi Anlaşmalar	81
d- Yasal Düzenlemeler	85
III - GENÇ CUMHURİYET'İN DEMOGRAFİYE VERDİĞİ ÖNEM	91
A - İSTATİSTİK VE DEMOGRAFİ	91
1- Osmanlı Devletinde Demografi Bilimine Bakış	92
2- Genç Türk Devletinin Demografiye Bilimine Bakışı	94
a- Devlet İstatistik Enstitüsünün Kurulması	96
b- Nüfusu Kayıt Altına Alma Yolunda Yapılan Yasal Düzenlemeler	100
B - NÜFUS SAYIMLARI	105
1- Osmanlı Devletinde Sayımlar	106
2- Genç Cumhuriyet'in Nüfus Sayımlarına Verdiği Önem	110
a- 1927 Nüfus Sayımı	113

I- Halkın Sayımla İlgili Olarak Bilinçlendirilmesi	117
II- Sayımın sonuçları ve etkileri	121
III- 1927 nüfus sayımının Yunanistan ve İtalya'daki etkileri	124
b- 1935 Nüfus Sayımı	126
I- Halkın Sayımla İlgili Olarak Bilinçlendirilmesi	131
II- Sayımın sonuçları ve etkileri	135
SONUÇ	137
BİBLİYOGRAFYA	141
EKLER	151
EK-1: “ <i>Gebe Kalmamak İçin Ne Yapmalı</i> ” adlı eserin toplatılıp imha edilmesi kararı	151
EK-2: Türkiye'nin 1914–1923 yıllarına ait nüfus yoğunluğunu gösterir grafik	152
EK-3: 1935 Genel Nüfus sayımı için devlet memurları ve vatandaşlara hitaben yayınlanması düşünülen bildiri	153
EK-4: 1927 Nüfus sayımının İtalyan basın ve ajanslarında yapılan yorumu	156
EK-5: 1927 Nüfus sayımının Yunanistan basın ve kamuoyunda meydana getirdiği etkiler	157
EK-6: 1920 yılında, doğum, ölüm, nikâhlanma gibi nüfus olaylarından dolayı alınmakta olan para cezasının iki ay müddetle af edilmesi	159
EK-7: Nüfus teşkilatının halka yaklaştırılması veya nüfus memurlarının köylere giderek doğum, ölüm ve evlenmeye ait işlemleri yapmalarına dair	160

KISALTMALAR

- a.g.e. : Adı geçen eser
a.g.g : Adı geçen gazete
a.g.m. : Adı geçen makale
a.g.t. : Adı geçen tez
b.k.z : Bakanız
Müd : M¼d¼rl¼ę¼
S. : Sayı
s. : Sayfa
ev. : Çeviren
¼ni. : ¼niversite
TBMM: T¼rkiye B¼y¼k Millet Meclisi
TDK : T¼rk Dil Kurumu
TTK : T¼rk Tarih Kurumu
yay. : Yayın

GİRİŞ

Nüfus sorunu insanların cemiyet hayatında karşılaştıkları en mühim ve bizzat insanlık tarihi kadar eski bir sorundur. Tarihin en eski zamanlarından günümüze nüfus sorunu ile ilgilenilmiş ve üzerine birçok görüşler ortaya konmuştur. Bu görüşler etrafında bazen nüfusun devamlı olarak artması istenir ve buna yönelik politikalar güdülrken; bazen de nüfus artışının zararları üzerinde durulduğu görülmektedir.

Eskiçağlarda nüfus konusunda hâkim olan görüş, nüfusun artması yönünde olmuştur. Bu genel görüş etrafında nüfus artışı lehinde birçok kararların alındığı görülmektedir. Eski Yahudilerde kısır kadınların küçümsemesi, İran'da çok çocuklu ailelerin mükâfatlandırılması, Isparta'da evlenme mecburiyetinin konması, Romalılarda ise askeri gereklilik başta olmak üzere devamlı olarak nüfus artışını hızlandıracak pratik tedbirler üzerinde durulduğu görülmektedir¹.

Ortaçağ boyunca da nüfusun artmasına yönelik olan görüşün devam etmekte olduğu görülmektedir. Az nüfus tehlikelidir, fazla nüfustan zarar gelmez düşüncesinin hakim olduğu bu dönemde, İslam düşünürü İbni Haldun, bir ülkede nüfus yoğunluğunun yüksek olmasının iş bölümüne imkan vererek toplumun gelir düzeyini yükselteceği, ayrıca siyasal ve askeri emniyeti sağlamaya yardımcı olacağını ortaya koymuştur².

İlkçağ ve Ortaçağ döneminde nüfusa bakış düşüncesinde temel belirleyici faktörler devletlerin fazla nüfusla siyasi, ekonomik ve askeri emniyetlerini güvence altına alacakları görüşüydü. Devletlerin en büyük varlık kaynağı insan varlığıydı. Bu nedenle devamlı olarak bu dönemlerde nüfus artışı hep destek görmüştür.

¹Koray Başol, **Demografi**, Dokuz Eylül Üniversitesi ve İdari Bilimler Fakültesi yay., İzmir, 1984, s. 12.

²A.g.e., s. 12.

Yeniçağla beraber nüfus sorununa farklı bakış açıları yer almaya başladı. Özellikle devletlerin ekonomik gelişme üzerine vermiş oldukları önem, ekonomi-insan ilişkisi üzerine birçok bakış açısının ortaya çıkmasına neden oldu.

Merkantilistlere göre nüfusun mümkün olduğunca artması gerekliydi. Nüfusun artmasıyla beraber, siyasi, askeri, en önemlisi ekonomik ve mali menfaatler bakımından büyük faydalar sağlanacaktı. Bu dönemde ülke içine göç teşvik edilirken, yabancı ülkelerden gelen göçmenlere yardımlarda bulunulmuş ve bazı vergilerden muaf tutulmuşlardı. Ayrıca evlenmeleri teşvik için bekârlara yüklenen ağır vergiler, evlilere vergi konusunda bazı kolaylıklar, çok çocuklu ailelere yardım ve mükâfat, çocuk düşürmelerin yasaklanması gibi, günümüzde de uygulanan nüfus artışını teşvik edici tedbirlerin bu dönemde de uygulandığını görmekteyiz³.

Bu dönemde nüfus sorununa farklı bir bakış açısının geldiğini görmekteyiz. İngiliz yazar Robert Malthus, “*Nüfus Meselesi Hakkında Genel Prensipler*” adlı eserinde, tarih boyunca alışlagelmişin dışında, nüfusun artışının zararlarından bahsetmiş ve onun görüşleri dünyada büyük yankı bulmuştur. Malthus teorisinde, nüfusun geometrik bir dizi şeklinde arttığına⁴, bu karşın gıda maddelerinin aritmetik bir dizi⁵ halinde arttığına dikkatleri çekmektedir. Gıda maddeleri üretimi ile nüfusun artış hızı arasında var olan bu soruna müdahale edilmediği takdirde, iki asır içinde nüfus 256 kat artarken, gıda üretimi artışı 9 kat artış gösterecek ve büyük bir dengesizlik ortaya çıkacaktır. Bu dengesizliği çözmek adına Malthus “Ahlaki Sakınma” fikrini öne sürer. İnsanların akıllı hareket etmeleri, bilinçli olarak doğum miktarını sınırlamaları, uzun süre bekar yaşamaları ve geç evlenmeler, ahlaki sakınma fikrinin içine girmektedir⁶.

Nüfus sorununa sosyalist düşünce açısından baktığımızda, Marx, toplumların karşılaştığı nüfus sorununun kaynağını kapitalist düzende görür. Kapitalist düzenin iş

³ Koray Başol, **a.g.e.**, s. 13-14.

⁴ Geometrik dizi; 1.2.4.8.16.32.64.128.256...

⁵ Aritmetik dizi; 1.2.3.4.5.6.7.8.9...

⁶ Koray Başol, **a.g.e.**, s. 14-15.

gücünün fazla olmasını bilinçli olarak istediğini, böylece işsizliğin artacağını ve işçi ücretlerinin düşük tutularak, işçilerin istismar edileceğinden söz etmektedir. Ancak toplumların kapitalist düzenden sosyalist toplum düzeyine geçmeleri halinde nüfus fazlası diye bir sorunun kalmayacağından, herkesin iş bulacağından ve artan refahla beraber az çocuk yapılacağından bahsetmektedir⁷.

Bu dönemde, sanayileşme ile nüfus arasındaki ilişkinin açıklanmaya çalışıldığı görülmektedir. Demografik Evrim Teorisi, toplumlarda zamanla meydana gelen, sanayileşme ile doğum ve ölüm oranları arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışır. Zamanla teori üç aşamalı bir hale gelmiştir. İlk aşamada, geri kalmış ekonomilerde, toplum ilkel tarım koşullarında yaşamını sürdürmektedir. Yüksek doğurganlık ve ölümlülük oranlarında bir denge söz konusudur. Ölüm oranlarının yüksek olmasının nedeni, üretim, sağlık bilgisi ve tıbbi imkânların yetersizliğinden kaynaklanmaktadır. Bunlara ek olarak kıtlık, kuraklık, savaşlar ve salgın hastalıklarda eklenmektedir. Ölüm oranlarının bu kadar yüksek olması, doğum oranlarını da olumlu yönde tetiklemektedir. Yani, çocuk ölümü arttıkça, aile daha fazla çocuk yapma yoluna gitmektedir. Çünkü çocuk, geri kalmış ve tarıma dayalı ekonomilerde faydalı ve maliyeti yüksek olmayan bir araçtır. İkinci aşamada, ekonomik gelişmelerle paralel olarak, sağlık alanlarında ortaya çıkan olumlu düzenlemelerle, çocuk ölümlerinde önemli azalmalar görülür. Bu süreçte artan refahla beraber doğum oranları da bir düşüş içersindedir, fakat bu düşüş ölüm oranlarına nispeten daha yavaş bir seyir izler. Bu durum hızlı bir nüfus artışı sürecini de tetikler. Üçüncü aşamada ise, her iki seviye, gelişmiş ekonomi safhasında, alçak bir seviyede dengeye gelmiş ve nüfus artışı iyice yavaşlamıştır⁸.

19. yüzyılın sonlarına doğru, ekonomik gelişme ile nüfus arasında bir denge saplanmaya çalışıldığı görülmektedir. Ekonomik refah düzeyinin tespitinde, fert başına milli gelir kavramı önemli bir veridir. Fert başına milli gelir, bütün milli gelirin genel nüfusa bölünmesi yoluyla bulunur. Bu ilişki içersinde, eğer milli gelir nüfustan daha hızlı artıyorsa, milli gelirden artış göstermektedir. Bunun tersi olan durumda, yani nüfusun milli gelire oranla

⁷ Koray Başol, **a.g.e.**, s. 17.

⁸ Koray Başol, **a.g.e.**, s. 18-19.

daha hızlı artmasında ise milli gelir azalma göstermektedir. Yani sonuç olarak ekonomik gelişmede, milli gelir ile nüfus arasındaki gelişme hızı önemli bir etkidir⁹. Bu amaçla Optimum Nüfus teorisi ortaya atılmıştır. Teorinin temelinde, “*Bir ekonominin nüfusu ne kadar olmalıdır ki, ferdi gelir en yüksek seviyesine ulaşabilsin?*” sorusuna cevap aramak olmuştur. En açık şekilde teori, “*optimum nüfus, belirli bir amacı en tatminkar biçimde gerçekleştirebilecek nüfus miktarıdır*”¹⁰ şeklinde tanımlanabilir. Ülkelerin nüfus artışında bir sınırın olabileceği, var olan sınırı aşan bir nüfus fazlalığının ülke için zararlı olacağını savunur.

20. yüzyılda da ağırlıklı olarak nüfus ve ekonomi ilişkisini irdeleyen teoriler ortaya çıkmıştır. Çok sayıda iktisatçı ekonomik değişkenler ile demografik değişkenler arasındaki ilişkiyi irdeleyen, makro ekonomik nitelikte, model ve yaklaşımlar ortaya koymuşlardır. Bu modeller içersinde, Coale-Hoover Modeli, Harrod-Domar Modeli, Enke Modeli sayılabilir¹¹.

Fakat 20.yüzyılın ilk yarısında nüfus teorilerine darbe vuran olaylar savaşlar olmuştur. Gerek Birinci Dünya Savaşı ve gerekse İkinci Dünya savaşı, savaşlar sonrası ortaya çıkan insan kaybı ve yeni bir savaşın yakın bir zamanda çıkabileceği düşüncesi, giderek güç kazanan Malthus ve ekonomiye yönelik nüfus teorileri yerine, fazla nüfusa yönelik teorilerin kuvvetlenmesine neden olmuştur. Örneğin, Almanya nüfusu Birinci Dünya savaşı sonrası 65 milyonda ve bu miktar ekonomik olarak yeterliydi. Fakat siyasi gayelerle nüfusu arttırmak yolunda girişimlerde bulunmaya başlamışlardı. Aynı durum Fransa içinde geçerliydi. Bu dönemde Avrupalı ekonomistler ve devlet adamları nüfusu arttırmaya yönelik teşviklerinde, sadece savaşlar değil aynı zamanda, giderek azalan doğum oranlarının etkisi de önemli bir etken olmuştur¹².

24 Temmuz 1923 yılında Lozan ile birlikte tam bağımsızlığına kavuşan Genç Türk devleti de, gerek siyasi alanda olsun gerekse ekonomik alanda olsun, nüfus konusunda

⁹ Özer Serper, **Demografiye Giriş**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1980, s. 7.

¹⁰ Özer Serper, **a.g.e.**, s. 7.

¹¹ Koray Başol, **a.g.e.**, s. 21.

¹² Haluk Cillov, **Nüfus İstatistikleri ve Demogojinin Genel Esasları**, İstanbul, 1960, s.33.

Dünya’da var olan nüfusu attırmaya yönelik politikaya büyük önem vermiştir. Özellikle 1912’de başlayarak 1922’de sona eren on yıllık savaş süreci Türk varlığının Dünya üzerinden silinmesine giden tehlikeli bir süreç açmıştır. Yukarıda da değinildiği üzere aynı dönemde Birinci Dünya savaşından çıkan Almanya nüfusu 65 milyon iken, Anadolu nüfusu 12 milyondur. İşin en acı tarafı ise, Anadolu toprakları 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın başlarında devamlı dış göç alan topraklardır. Bu rağmen Türk varlığı tükeniş konumuna gelmiştir.

Bu kötü konumu düzeltmekte, Türk devletinin en önemli amacı olmuş, kısa sürede hızla artmayı sağlayacak bir Türk nüfus politikası yürürlüğe konmuş ve uygulanmıştır. Bu amaç doğrultusunda devlet yasalar çıkartırken, nüfus politikasını sağlıklı bir şekilde yürütmek içinde 1926 yılında Devlet İstatistik Enstitüsünü kurmuş ve bu kurum 1927 yılında ilk genel nüfus sayımını gerçekleştirmiştir. 1927 Nüfus sayımından sonra, ikinci sayım 1935 tarihinde yapılmış ve ikinci sayımdan sonra, 0 ve 5 ile biten yıllar, genel nüfus sayım yılı olarak kabul edilmiştir. Ayrıca kurum çeşitli yayınlar yoluyla nüfusa arttırmaya yönelik politikalara destek olmuştur.

1990 yılından sonra, nüfus sayımlarının on yıl arayla yapılması kararı alınmıştır. Fakat günün şartları gereği olarak, 30 Kasım 1997 tarihinde bir nüfus sayımının yapıldığı görülür.

Bu yapılan sayım sonuçları, devletin nüfus politikasının şekillenmesinde yol gösterici olmuştur. Cumhuriyet’in ilk yıllarında nüfusun az olması nedeniyle, 1950 yılına kadar, devlet nüfusu arttırıcı politikalar sürdürürken, özellikle 1950 yılındaki hızlı nüfus artışı sonrası, nüfus alanında bir planlama dönemine gidildiği ve nüfusu azaltıcı politikalar uygulandı görülür.

I - TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN NÜFUS VARLIĞI

A - TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN DEVRALDIĞI NÜFUS

Osmanlı devletinin sistemli olarak bir nüfus sayımı yaptığı görülmüyordu. Yalnızca belli aralıklarla nüfus ve arazi istatistikleri tutulmaktaydı¹³. Bunlarında genel amacı vergi ve askeri gerekliliklerdendi. Kanuni Sultan Süleyman devrine ve sonraki elli yıla ait olan iki ayrı sayım defterleri arşivlerde bulunmaktadır. Bu sayım defterleri Osmanlı devletinin 16.yy'daki nüfusunu öğrenmek için çok önemli bir kaynak teşkil etmektedir. Birinci Süleyman döneminde yapılan ve bütün Osmanlı topraklarını kapsayan bu sayımda hane sayıları tespit edilmiştir¹⁴. Ömer Lütfü Barkan, bu sayım sonucunda her hanede beş kişi olduğu varsayarak, o dönem Osmanlı nüfusu (Anadolu toprakları) yaklaşık olarak 12 milyona yakın hesaplamıştır. Ayrıca defterlerde esas olmak üzere evlenmiş erkeklerin esas alındığını, ama buna karşın bekârlar, vergi mükellefli olup olmadığına bakılmaksızın, asker, memur, kötürüm gibi kişilerinde yazıldığı görülmektedir. Buna karşın saray ahalisi ve yeniçeri ocağı mensuplarını bu sayıma teşkil edilmediği görülür¹⁵.

1500–1570 yılları arasında Osmanlı kırsal nüfusunun ekonomiye büyük bir yük getirecek şekilde %40, şehirli nüfusunda %80 oranında arttığı tahmin edilmektedir¹⁶.

Osmanlı devletinde, nüfus artışının doruğunu temsil eden 16. yüzyılda, bunun yanında 17. ve 18. yüzyıllardaki nüfusu tahmini olarak şu şekildedir¹⁷:

¹³ Ayrıntılı bilgi için bkz: Ömer Lütfü Barkan, “Türkiye’de İmparatorluk Devrinin Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri”, **İktisat Fakültesi Mecmuası**, II/1 (Ekim 1940), İstanbul.

¹⁴ Haluk Cillov, **Nüfus İstatistikleri ve Demogojinin Genel Esasları**, İstanbul, 1960, s.34.

¹⁵ Sema Polat, **1927 Nüfus Sayımı ve İzmir Basımı**, D.E.Ü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 1994, s. 12; Ayrıntılı bilgi için bkz: Ömer Lütfü Barkan, **Tarihi Demogoji Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi**, İstanbul, 1953.

¹⁶ Kemal H. Karpat, **Osmanlı Modernleşmesi**, 1. baskı, İmge Kitapevi, Ankara, 2002, s.42.

¹⁷ **A.g.e**, s.42.

	<u>1550</u>	<u>1660</u>	<u>1774</u>
Anadolu	12.000.000	11.000.000	9.000.000
Suriye	4.000.000	3.000.000	2.500.000
Irak	3.000.000	2.000.000	2.000.000
Mısır	2.000.000	2.000.000	2.000.000
Balkanlar (Eflak-Boğdan hariç)	10.000.000	8.000.000	7.000.000
Kafkaslar	5.000.000	4.000.000	5.000.000
Akdeniz Adaları	600.000	700.000	1.000.000
Arap Yarımadası	2.000.000	2.000.000	3.000.000
Toplam*	38.600.000	32.700.000	31.500.000

19. yüzyılın başlarındaki nüfus sayısı da tahminlerin ötesine geçmemektedir. Toplam 21 milyon civarında olan tahmini nüfusun, Anadolu'da 6.5 milyon, Mısır 3 milyon, Suriye ve Irak'ta toplam 3 milyon ve Balkanlarda 8 milyonu¹⁸.

1830 yılında İngilizce yayınlanan "*Travels in European Turkey*" isimli bir eserde ise, Osmanlı devletinin bütün nüfusu 25 milyon olarak gösterilmekte, bu 25 milyonun 11 milyonunun Rumeli'de yaşadığı açıklanmaktaydı¹⁹.

Osmanlı devletinde nüfus ve nüfus işlerine önem verilmemesi neticesinde, Osmanlı modernleşme dönemine kadar ki süreç içerisinde, sağlıklı bir nüfus tahmininden söz etmek olası değildi. Osmanlı nüfusuna yönelik ortaya atılan rakamlarda, nüfusa verilmeyen önemi bize gösteren en önemli kanıtı içermektedir.

Özellikle padişah İkinci Mahmut'un iktidara gelmesi ve girişeceği reformlarda, ülke içerisindeki insan sayısını bilmek isteği neticesinde, ilk nüfus sayımı 1831 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Osmanlı devletinde ilmi usullere yakın ilk nüfus sayımı olarak görülen

* %20'lik bir oynama payı düşünülebilir.

¹⁸ Kemal H. Karpat, **a.g.e**, s.125.

¹⁹ Adnan Güriz, **Türkiye'de Nüfus Politikası ve Hukuk Düzeni**, Türkiye Kalkınma Vakfı yay., Ankara, 1975, s.18.

1831 sayımı, sağlıklı bilgi vermek açısından önem taşımaktadır. 1831 yılında yapılmış olan genel nüfus sayımının sonuçlarına baktığımızda; 4 milyona yakın görünen erkek nüfusun 1,5 milyona yakın bir miktarı Rumeli’de, 2,5 milyondan biraz fazlası da Anadolu’da gözükmektedir²⁰.

	Müslim ve gayrimüslim toplamı	Müslim ve gayrimüslim oranları
İslam	2.481.741	0,66
Reaya	1.170.685	0,31
Kıpti	35.975	0,01
Yahudi	15.471	0,004
Ermeni	18.866	0,005
Toplam*	3.722.738	

Osmanlı Devletinde 1831 Nüfus Sayımına Göre Müslim ve Gayrimüslimlerin Durumu²¹

Fakat bu sayımın tüm imparatorluk topraklarına ulaştığı öne sürülemeyeceğinden tam olarak doğru bilgi verdiği söylenemez. Bütün verileri vermediğinden dolayı bir istatistik değeri taşımayan bu sayımı, devlet, İslam nüfusunun miktarını askerlik bakımından Hıristiyan nüfusun miktarını da vergi bakımından öğrenmek istemiştir²².

Osmanlı devleti, başlayan yenileşme hareketleri sonrası, girişmiş olduğu nüfus sayısını öğrenme hamlesine, 1831 sonrası, biri 1844 diğeri de 1884 de olmak üzere iki nüfus sayımı ile devam etmiştir. Fakat gerçekleştirilen bu iki nüfus sayımının, birçok olumsuzluklar yanında, sayım yılından birkaç yıl sonra bitirildiği görülmektedir. Genel bir fikir vermesi açısından bu iki sayımın rakamlarına baktığımızda;

²⁰ Enver Ziya Karal, **Osmanlı İmparatorluğu’nda ilk Nüfus Sayımı 1831**, 2. baskı, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü yay., Ankara, 1997, s.21.

* Erkek sayısını göstermektedir.

²¹ Fazıla Akbal, “1831 tarihinde Osmanlı İmparatorluğunda İdari Taksimat ve Nüfus”, **Belleten**, XV/60 (1951), s. 618.

²² Enver Ziya Karal, **a.g.e.**, s.22.

1844 yılında yapılan nüfus sayımına göre, Osmanlı nüfusu (1844–1856 yılları) şöyleydi²³; İmparatorluğun Avrupa nüfusu 15,5 milyon, Asya nüfusu 16 milyon, Afrika nüfusu 3,8 milyon olmak üzere, toplam nüfus yaklaşık olarak 35,5 milyondur.

1884 nüfus sayımında ortaya çıkan nüfusu 28,87 milyon olmuştur. Bugünkü Asya Türkiye'sine (Hatay Hariç) isabet eden nüfus 11,8 milyon kadardır²⁴. Bu sayımı doğrular bir nitelikte olarak, Fransız konsolos Cuinet'in "la Turquie d'Asie" adlı dört ciltlik eserinde, 1900 senesine atfen Osmanlı devletinin nüfusunu şöyle vermiştir²⁵:

Bölge	Nüfus
Asya Türkiye'si	15,553,186
Avrupa Türkiye'si	4,786,545
Arabistan	6,000,000
Trablus	1,300,000
Toplam	27,639,731

1844 nüfus sayımı ile 1884 nüfus sayımının vermiş olduğu rakamlar mukayese edildiğinde, iki sayım arasında genel nüfusun % 20 oranında azaldığı; Asya Türkiye'sinde ise nüfusun çok fazla değişmediği görülür. Genel nüfusun azalmasında Bulgaristan, Sırbistan, Eflak, Buğdan ve Doğu Anadolu'nun bir kısmının kaybedilmiş olmasının etkisi bulunmaktadır.

Fakat tekrardan söylemek gerekirse yapılan bu sayımların sonuçları, uygulanan yöntem nedeniyle çok sağlıklı görülmemektedir. Çünkü 1844 sayımı hakkında Osmanlı uzmanlarının bildirdiği ve Ubicini'nin "Lettres sur la Turquie" adlı eserinde görüldüğü üzere Anadolu nüfusunu Suriye ile birlikte 10,7 milyon olarak gösterirken; Eugene Bore bu bölgenin nüfusunu 11,5 milyon olarak göstermektedir. Viquesnel ise Anadolu nüfusunu,

²³ Kemal H. Karpat, **a.g.e.**, s.126.

²⁴ Ömer Celal Sarç "Nüfusun Miktarı ve İstihaleler", **II. Üniversite Haftası (Diyarbakır 1/6/1941-7/6/1941)**, İstanbul Kenan Basımevi ve Kilişe Fabrikası, İstanbul, 1942, s.53-54.

²⁵ Ratip Yüceuluğ, "Türkiye'nin Nüfus Durumu", **Ülkü**, II/15 (Mayıs 1942), s.3.

aşiretler hariç olmak üzere 7,75 olarak vermektedir²⁶. Yakın tarihe geldikçe nüfus sayımlarına devletin ve halkın yaklaşımının olumlu yöne gittiğini bildiğimizden, 1844 tarihli nüfus sayımında 1884 sayımına göre çok daha fazla nüfusun gizlendiği, gerçek rakamın, ortaya çıkandan daha fazla olduğu öngörülebilir. Bu birbirinden farklı sayılara bakarak, Osmanlı Devletinin nüfusunun net olarak ortaya konulamayacağı görülür.

Çalışmamızda buraya kadar koymuş olduğumuz rakamların çeşitliliğinden de görüldüğü üzere, Osmanlı devletinde nüfus işlerine verilmeyen önem, düzenli tutulmayan nüfus istatistikleri, sağlıklı bir nüfus sayım politikasının olmayışı, ekonomik zorluklar, siyasi bunalımlar, toprak kayıpları, savaşlar, isyanlar, sürekli devam eden iç ve dış göçler, salgın hastalıklar, nüfus hakkında çok değişik rakamlar ortaya konulmasına neden olmuştur.

Burada önemli bir konuya değinmek gerekirse, Anadolu üzerinde hak iddia etmek isteyen ülkelerin, Anadolu'daki Türk nüfusunu az göstermeye çalıştıkları görülür. Örnek vermek gerekirse, G.K. Scalieri isminde bir Yunanlı'nın verdiği rakamlara bakalım²⁷:

İrk	Nüfus	Yüzde
Türk	1.802.697	12.2
Türk olmayan Müslüman	4.382.374	44.4
Rum	2.660.316	26.9
Ermeni	637.268	6.4
Yahudi	56.970	0.8
Diğer Gayrimüslimler	329.081	3.3
Toplam	9.868.706	100.0

Bu rakamlarda da görüldüğü üzere, Türk ırkının diğer ırklara nazaran mümkün olduğunca az gösterilmeye çalışıldığı görülür. Enver Ziya Karal, "1831 sayımı 19. ve 20. yüzyıl politika zihniyetiyle Avrupa ve Balkan devletlerinin Rumeli ve Anadolu Hıristiyan

²⁶ Ömer Celal Sarç, **a.g.m**, s.51-52.

²⁷ Ratip Yüceuluğ, **a.g.m**, s.3.

nüfusunu İslam nüfusundan fazla göstermek gayretiyle ortaya attıkları bazı istatistiklerin sahte olduğunu göstermektedir” ifadesiyle, bu politikanın 19. yüzyılların başından beri sürdürüldüğüne dikkati çekmektedir²⁸.

1897 yılındaki gayrimüslim halkın sayısına baktığımızda; İstanbul ve Anadolu’da yaşayan Ermeniler 1.2 milyon, Rumlar 1.1 milyon, Museviler 88 bin kadardı. Aynı yıl İstanbul ve Anadolu’nun nüfusu 12 milyon 611 bin olduğuna göre, Türkiye Cumhuriyeti topraklarının büyük kısmını oluşturan bu alanda, bu üç etnik grup ancak %20’sini oluşturmaktadır²⁹.

Osmanlı sınırları içindeki nüfusun azlığının sık sık ön plana çıkarıldığı bu dönemde, geniş ve boş Anadolu topraklarına, Avrupalı göçmenlerin yerleştirilmesine ilişkin önerilere de rastlandığı görülür³⁰. Feroz Ahmad, 1916’da bir Alman yazarın, Osmanlı devletinde ekilebilir toprağın yaklaşık sekizde üçünün kullanıldığını ve nüfus yoğunluğunun Almanya’da kilometre kare başına 120 olmasına karşılık burada 11,5 olduğuna işaret ettiğine dikkati çekmektedir³¹. Diğer ülkelerin nüfusu hızla artarken, Türkiye nüfusunun sabit kalması, hatta azalması, geniş ve verimli topraklara sahip olan ülkenin, başta iktisadi olmak üzere her alanda geri kalmasına neden olmuştur.

Anadolu topraklarında hak iddialarının, Cumhuriyet kurulduktan sonrada gündeme geldiği görülür. Türk topraklarında hak iddia eden İtalyan diktatör Mussolini, Türkiye nüfusunu 6 milyon olarak beyanatta bulunmaktaydı³². 19. yüzyılın başında başlayan Anadolu topraklarına sahip olma hayalleri, Avrupalı devletlerin temel politikalarına da yansımış ve Anadolu toprakları üzerinde yayılcı politikalar sürdürmüşlerdir. En son olarak da bu politikalara, Türkler tarafından Lozan’da büyük bir darbe indirilmiştir.

²⁸ Enver Ziya Karal, **a.g.e.**, s.22.

²⁹ Gülten Kazgan, “Milli Türk Devletinin Kuruluşu ve Göçler”, **Türkiye Cumhuriyeti Ansiklopedisi**, VI, s.1556.

³⁰ Tefik Çavdar, “Türkiye’de Nüfus ve Nüfus Sorunu”, **Türkiye Cumhuriyeti Ansiklopedisi**, VI, s.1552.

³¹ Feroz Ahmad, **Modern Türkiye’nin Oluşumu**, 2. baskı, Kaynak yay., İstanbul, 1999, s.57.

³² Kemal Arı, “Cumhuriyet Dönemi Nüfus Politikasını Belirleyen Temel Unsurlar”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, VIII/23 (Mart 1992), s.415.

20. yüzyılın başıyla beraber, Osmanlı devletinin dağılma süreci hız kazanmıştır. Bu dağılma sürecine hız kazandıran olaylar içerisinde Balkan savaşları önemli bir rol oynar. Balkan savaşlarının Anadolu Türk nüfusu üzerinde yaptığı tahribat hakkında elimizde sağlam kaynaklar bulunmamaktadır, fakat Bulgarlarla olan Lüleburgaz muharebesinde 30 bin ve Edirne'nin Bulgarlar tarafından kuşatılması sırasında 15 bin kişinin kaybedildiğini, cepheye yakın yerlerde ise koleradan 40 bin erin öldüğü kabaca söylersek, Balkan harbinin büyük tahribatı hakkında fikir yürütebiliriz³³. Bu kayıplar sadece askeri kayıplardır. Özellikle Balkan uluslarında Türklere karşı var olan nefretin artarak devam ettiği düşünülürse, sivil kayıpların bunun kat ve kat üstünde olduğu söylenebilir. Bunu kanıyı destekler nitelikte olarak, F. C. Endres isminde bir Alman yazarın 1918'de yayınlanan "Turkei" adlı eserinde, Balkan harbinden önceki Osmanlı devleti nüfusunu 24 milyon 990 bin olarak göstermekte ve bunun ancak 10 milyonunun Türk olduğunu ileri sürmektedir. Aynı kişi Balkan harbi sonrası nüfusu 20 milyon 500 bin olarak vermekte ve bunun 8 milyon 700 bininin Türk olduğunu söylemektedir³⁴.

Osmanlı devletinin nüfusu üzerinde önemli çalışmalarda bulunan Justin McCarthy, 1912 yılında Anadolu nüfusunun, Müslüman, Rum, Ermeni, Süryani, Keldani, Nesturi, Yahudi başta olmak üzere, etnik kökenli çeşitli insanların barındığı 17,5 milyon insanın yaşadığı bir yer olduğundan bahsetmektedir³⁵. Bu nüfus içinde Müslümanların nüfusu yaklaşık olarak 14,5 milyondur³⁶.

Birinci Dünya savaşına girerken Osmanlı nüfusu 1914 yılında yapılan vilayet nüfus sayımı ve tahmini genel nüfusunda ise ana hatlarıyla şöyleydi³⁷:

³³ Alptekin Müderrisoğlu, **Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları**, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara, 1990, s.23.

³⁴ Ratip Yüceuluğ, **a.g.m.**, s.3.

³⁵ Justin McCarthy, **Müslümanlar ve Azınlıklar, Osmanlı Anadolusunda Nüfus ve İmparatorluğun Sonu**, çev: Bilge Umar, İnkılap yay., İstanbul, 1998, s. 111.

³⁶ **A.g.e.**, s. 112.

³⁷ Ergün Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, 4. baskı, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi yay., Ankara, 1995, s.363.

Dini ve Irki Durum	Sayı	Yüzde
Müslümanlar	13,559,046	80,8
Rumlar	1,624,688	9,7
Ermeniler	1,262,257	7,5
Muhtelif	327,108	2
Toplam	16.773.099	

Fakat burada Müslüman nüfus içinde Türkler dışında, Araplar dahil, tüm etnik unsurların hesaba katıldığı görülür.

Başka bir kaynak olarak, M. Larcher isimli bir yazar, “LA Guerre Turque Dans La Guerre Mondiale” adlı eserinde, Anadolu’da, Birinci Dünya Savaşı başında, Türk nüfusunun sayısını 8 milyon dolaylarında belirtmektedir³⁸.

Anadolu’daki Türk varlığına büyük bir darbe vuran savaşlardan en önemlisi Birinci Dünya savaşıydı. Savaşlar, yalnızca siyasal ve ekonomik alanda değil, demografik alanlarda da birçok değişimlerin kaynağını oluşturmaktadır. Savaş, tabii nüfus hareketleri alanlarında derin değişiklikler yaratır ve bu değişikliklerde nüfusun durumunda bir takım olumsuz değişmelere neden olur³⁹. İşte bu gerçek, Balkan savaşları, Birinci Dünya savaşı ve İstiklal Savaşı sürecini kapsayan on yıl da, Türk ırkının tarih sahnesinden silinmesine kadar olan yolu açabilirdi.

Birinci Dünya Savaşının ilk on yedi ayında, silâh altına alınanların sayısı 2 milyon 523 bin kişiydi⁴⁰. Başka bir eserdeyse, “*Bu savaşta 325 bin şehit, 400 bin yaralı, 250 bin esir*

³⁸ Alptekin Müderrisoğlu, **a.g.e**, s.22.

³⁹ Edwart Rosset, **Harbin Demografik Kanunları**, çev: Enis Behiç Koryürek, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü yay., Ankara, 1935, s.13.

⁴⁰ Alptekin Müderrisoğlu, **a.g.e**, s.24.

vermişti. Salgın hastalıklardan ölenler ve göçler sırasında Türk halkındaki kayıplar toplanınca Türkiye'nin savaş kayıpları milyonla belirtilir” denilmektedir⁴¹.

Birinci dünya savaşının ülkelerin insan varlığına büyük bir darbe vurduğu gerçektir. Bu büyük savaş ile birçok ülkenin nüfus istatistiklerine büyük darbe vurulmuştur. Savaştan dolayı ne kadar nüfusun kaybedildiği tam olarak net değildir. E. Würzburger, “Birçok memleketlerin erkek nüfusu dünya savaşı neticesi olarak emsali görülmeyen yıkıma uğramıştır. Bu yıkım, nüfusun bünyesinde tesirini uzun müddet hissettirecek mühim değişiklikler yapmış ve netice olarak şimdiye kadar nüfus harekâtını tetkik suretiyle yapılan sonuçları artık mümkün olmayan bir hale getirmiştir” demektedir⁴².

Birinci Dünya savaşı sonrası, barış konferansına hazırlık olmak üzere, Osmanlı devletinin dört büyük devlet temsilcilerine, Şubat 1919’da vermiş olduğu belgelerde, Anadolu nüfusu şöyle gösterilmişti⁴³:

Dini ve Irki Durum	Sayı	Yüzde
İslam	9.291.346	85
Rumlar	1.014.612	9
Ermeniler	542.572	5
Musevi, Muhtelif	93.364	0.8
Toplam	10.941.894	

Bu rakamlara bakıldığında, 1914 yılındaki nüfusa oranla gözle görülür bir azalma olduğu görülür. Tevfik Çavdar, “Türkiye’de Nüfus ve Nüfus Sorunu” adlı makalesinde; “Birinci Dünya Savaşı’ndan önceki nüfusun 10 milyon dolaylarında olduğu tahmin edilmektedir. ‘Tahmin’ sözünü kullanmamızın temel nedeni, o dönemde yapılmış bir nüfus

⁴¹ Ergün Aybars, **a.g.e**, s.540.

⁴² E. Würzburger, **Umumi Harbin Nüfus Harekasına Tesirleri**”, çev: M. Celâl (İstatistik Umum Müdürü), Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü yay., Ankara, 1932, s.3.

⁴³ Sabahattin Selek, **Anadolu İhtilali**, 5. baskı, Örgün yay., İstanbul, 1981, s.60.

sayımının olmayışdır. Eldeki bilgilerin temel kaynağı vilayet salnameleridir. Bu arada, mütareke döneminde azınlıkların durumu ile ilgili olarak, başta kiliseler olmak üzere, çeşitli kurumların tahminlerine de rastlanmaktadır. Bağımsızlık savaşı ertesinde bir tahmin yapma açısından kullanılabilir bir başka kayakta 1923 seçimleri için yapılan seçmen listeleridir. Bu listelerde seçme hakkına sahip erkek nüfus kayıtlıdır. Eldeki bilgilere göre söz konusu erkek nüfusun toplamının 5 milyon 473 bin 891'dir. Demografinin kurallarına göre erkek nüfusun savaş sonunda toplam nüfusun %40 dolaylarında olduğu varsayılırsa (bu iyimser bir varsayımdır) Türkiye'nin genel nüfusunun 11-12 milyona ulaşabileceğini kabul etmemizde büyük bir hata payı olmayacaktır" diyor⁴⁴.

Türk milletinin, 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Ateşkes antlaşmasıyla Dünya harbinden çıktığındaki durumu Ergün Aybars, eserinde şöyle ifade ediyor; "*İstiklal Savaşı başladığı tarihte Türkiye nüfusu 13 milyon kadardı. Ancak, bu nüfus, açlık, ihtiyaç malzemesinin yokluğu, salgın hastalıklar yüzünden perişan durumdaydı. Erkek nüfusta büyük bir kayıp oluşmuştu. Cephelerde yüz binlerce insan açlık ve salgın hastalıktan, soğuktan ölmüştü. Toplumun üretici ve tüketici oranı bozulmuş, tüketici olan çocuk, yaşlı ve kadın nüfusu artarken üretici yaş grubundaki düşüş üretime ve ekonomiye kötü etki yapmıştı. Ülkenin en aydın tabakası olan yedek subaylar savaşta ağır kayıplar vermişti*"⁴⁵.

Falih Rıfki Atay bu zor durumu şu sözlerle ifade ediyor; "*Trakya ve Anadolu, 1911'den 1921'e kadar, tam on yıl, büyük küçük tam vaktinde devletlere karşı, üç kıta üstünde, dört harp için bütün gençliklerini kurban vermiştir. İsyancıları bu hesaba katmıyoruz. Yıllarca tarlalar boş kalmıştır; ocaklar tütmemiştir; Cumhuriyet kuruluncaya kadar, Anadolu'da sıtmaya ve hiçbir salgına karşı savaşta bulunulmamıştır*"⁴⁶.

Kurtuluş savaşına bu şekilde giren Anadolu'nun, Kurtuluş savaşı sonrasındaki manzarası şöyleydi; "*Kütahya, Afyon, Manisa, İzmir, Aydın, Bilecik, İzmit, Bursa, Balıkesir vilayetlerinin tamamında ve Eskişehir, Çanakkale, Denizli vilayetlerinin bir kısmında binlerce*

⁴⁴ Tefik Çavdar, **a.g.m**, s.1552.

⁴⁵ Ergün Aybars, **a.g.e**, s.540-541.

⁴⁶ **Ülkü**, VI/33 (Kasım 1935), s.211.

ev yıkılmış, Rum ve Ermeni köy ve mahalleleri boşalmış ve birçok insan yardıma muhtaç bir halde kalmıştı. Sulhan tahliye edildiği için biraz daha hafif olmakla beraber Trakya'da da vaziyet aşağı yukarı aynıydı. Düşman tahribatına uğrayan binaların miktarı Manisa vilayetiyle Trakya hariç olmak üzere şudur: 414 köy tamamen ve 463 köy kısmen yanmıştır. 57,203 ev tamamen yakılmış ve 5,701 ev de kısmen tahrip edilmiştir. Sadece Manisa vilayeti tahribatı da bu miktara çıkmaktadır"⁴⁷. Bu sadece Anadolu'nun Batı tarafında gerçekleşen tahribattı.

Tüm bunların yanında önemle üzerinde durulması gereken durum, Osmanlı Devletinin gerileme ve dağılma dönemiyle, Türkiye Cumhuriyetine gelene kadarki süreç içerisinde Türk nüfusunda gözle görülür artışların olmadığı, aksine giderek azalma sürecine girildiği tartışma götürmez.

Banguoğlu ortaya çıkan bu durumu çok iyi tasvir etmektedir; "*Bize tarihimizin uzun ve şanlı macerasından, yine geniş ve güzel fakat harap olmuş bir anayurt kalmıştır, birde fakir düşmüş, bakımsız 12,5 milyon insan. Kurtuluş zaferi asırlarca süren milli felaketlerimizin sonu olduğu gibi asırlarca devam eden azalmamızın da sonudur. 30 Ağustos 1922 günü bizim yeryüzünde en az olduğumuz gündür. O gün olmasaydı tükenmeye doğru gidecektik. O gün olduğu için, o günden bugüne artmaktayız*"⁴⁸.

Tüm bu yaşanan gerçeklerden sonra 1923 yılında Anadolu topraklarında kalan ve genç Türk devletini kuracak olanların sayısı 12.339.093 kişidir⁴⁹. 1911 ile 1922 yılları arasında ölen kişi sayısı ise yaklaşık olarak 2,5 milyon kişidir⁵⁰.

Justin McCarthy 1911 ile 1922 yılları arasındaki Türk yok oluşunu şu şekilde tasvir eder; "*Anadolu, tarihin en kötü nüfusbilimsel felaketlerinden birine battı. 1914'ten 1922'e, Anadolu halkının %20'si öldü. Doğu illerinden bazısında, orada yaşayan insanların yarısı öldü, sağ kalanların yarısı da göçe çıktı. 1911 Eylülünden 1922 Eylülüne kadar, Anadolu*

⁴⁷ **Türkiye Cumhuriyeti 10. yıl (1923-1933)**, Hakimiyet-i Milliye Matbaası, Ankara, 1933, s.58.

⁴⁸ Tahsin Banguoğlu, "Çok Nüfuslu Türkiye", **Ülkü**, IX/98 (16 Ekim 1945), s.1.

⁴⁹ Cevat Geray, **Türkiye'den ve Türkiye'ye Göçler ve Göçmenlerin İskânı**, Siyasal Bilgiler Fakültesi Maliye Enstitüsü, Ankara, 1962, s. 26.

⁵⁰ Justin McCarthy, **a.g.e**, s. 142.

askerler beş savaşıta çarpıştılar(Trablus, Birinci ve İkinci Balkan, Birinci Dünya ve Bağımsızlık Savaşı). Bu 11 yıl içinde yalnız 22 ay barış yaşandı. Anadolulu askerler Avrupa'da, Afrika'da ve Asya'da ölüp gittiler. Bu savaşların her birinin yanı sıra ortaya çıkan yokluklar, yoksunluklar, Anadolu'nun bütün bölgelerinde ve nüfusun her kesimi üzerinde etkisini gösterdi. Ancak, nüfusu en çok kırıp geçiren, Anadolu içinde yaşanan savaş oldu"⁵¹. "Diğer ülkelerin hiçbiri, Birinci Dünya Savaşı sonrasında Anadolu'nun çektiklerini çekmedi. İngiltere, Fransa ve Almanya'da 'yitik kuşak' gerçek ve korkunç bir kayıp olmuştur. Ancak, Birleşik Krallığın ve Almanya'nın toplam nüfusları, 1911 ile 1922 arasında, aslında, artmıştı; Fransa'nunki de sadece %1 oranında azalmıştı. Buna karşılık Anadolu nüfusu %30 üzerinde azalma gösterdi. %10'u yurdundan ayrıлып dışarıya göçtü, %20'si öldü"⁵².

Hâlbuki 19. yüzyıl boyunca ve Türkiye Cumhuriyeti kuruluncaya dek ülke topraklarına gelen göçmen sayısı 1 milyon olarak tahmin edilmektedir⁵³. Fakat bu kadar büyük bir göç almasına rağmen, Osmanlı devletinin gerileme ve dağılma döneminde nüfusu devamlı bir azalma göstermiştir. İstiklal savaşı başında Doğu Trakya ve Anadolu'da 8 milyon kadar Türk nüfus bulunduğu belirtilmektedir⁵⁴. Bu duruma harplerin ve sık sık çıkan isyanların zararların yanında; ülkedeki sağlık koşullarının bozuk olması sonucu, sıtma, kolera, tifo gibi salgın hastalıkların ortaya çıkardığı yüksek ölüm oranları da neden olmuştur. İnsan varlığına verilmeyen önem ve bakımsızlık nedeniyle çok büyük boyutlara ulaşan çocuk ölümlerinin sayısını da buna ekleyebiliriz. Bu ölümler konusunda elimizde yeterli kayıtlar mevcut değildir. Fakat aynı tarihlerde Avrupa'da 19. yüzyılın başında emzikteki çocukların ölüm oranının % 20-30 arasında olduğu kabul edilmekte iken, bu oranın 20. yüzyılın başlarında ise %10'a kadar indiği görülmektedir⁵⁵. Bu oranlardan fikir yürütmek gerekirse, insan sağlığı ve bakımı konusunda Avrupa'nın çok gerisinde olduğunu bildiğimiz Osmanlı devletinde bu oranların çok daha yüksek olacağı aşikârdır.

⁵¹ A.g.e, s. 120.

⁵² A.g.e, s. 124.

⁵³ Gülten Kazgan, a.g.m, s.1556.

⁵⁴ Sabahattin Selek, a.g.e, s.61.

⁵⁵ Ömer Celal Sarç, a.g.m, s.48.

1- 20. yy Başlarında Avrupa Nüfusunun Durumu ve Avrupalı Devletlerin Nüfusa Verdikleri Önem

Türk nüfus 19. yüzyıl boyunca ve 20. yüzyıl başlarında gerileme gösterirken, aynı dönemde Avrupa nüfusunun artmış olduğunu görmekteyiz. 1800 yılında 180 milyon olduğu kabul edilen Avrupa nüfusu 1910 yılında 447,5 milyonu bulmuş ve hemen hemen iki buçuk kat artmıştır. Almanya nüfus 24,5 milyondan 64,9 milyona; İngiltere nüfusu 9,2 milyondan 36,1 milyona; Rusya nüfusu 38 milyondan 130,8 milyona; Fransa daha az artarak 26,9 milyondan 39,2 milyona çıkmıştır⁵⁶. Görünürde çok hızlı bir nüfus artışı varken, burada üzerinde durulması gereken konu ise, bu artışların sebebinin doğumların artması değil, daha çok harplerin azalması, sağlık alanındaki ilerlemeler sonrası ölümlerin önüne geçilmesidir. Avrupa’da sağlık alanındaki gelişmeler, ekonomik gelişmelerle birlikte artan refah, doğum oranlarının hızla düşmesine neden olmuştur. Örneğin 20. yüzyılın başında Almanya’da doğum oranı 32,3; İngiltere’de 26,7; İtalya’da 32,6; Belçika’da 25,1 ve Fransa’da 20,1 iken, 1927 yılına gelindiğinde ise bu oranlar sırasıyla şöyledir; Almanya 18,3; İngiltere 16,6; İtalya 26,9; Belçika 18,3; Fransa 18,1⁵⁷.

Fakat Birinci Dünya savaşı sonrası oluşan siyasi ve demografik koşullar Avrupa’da nüfusu arttırmaya yönelik politikaların hız kazanmasına neden olmuştur. Savaş sonrası özellikle İtalya ve Almanya’da faşist iktidarların işbaşına gelmesi ve bunların güçlenmesi, yakın zamanda yeni bir savaşın çıkabileceği endişesi ortaya çıkarmıştır. Savaşlarda insan varlığının değerinden dolayı, faşist iktidarlar çok nüfuslu bir politika ortaya koymuşlar, bu durumda diğer ülkeleri doğumlara teşvike yönlendirmiştir.

Bu dönemde İsveçli iktisatçı Myrdal, Harvard üniversitesinde verdiği derslerde, *“Kanaatimce diğer hiçbir faktör, harp ve sulh bile nüfus azalış faktörü kadar demokrasilerin istikbali için öldürücü bir tehlike teşkil etmez. Demokrasi, sadece siyasisi hüviyeti ile değil,*

⁵⁶ A.g.m, s.47.

⁵⁷ Charles Balas, *Nüfus İşlerinde Nereye Gidiliyor?*, çev: Selim Sabit, İstatistik Umum Müdürlüğü yay., İstanbul, 1934, s. 20.

fakat beşer hayatına ve medeniyet idealine taalluk eden bütün muhtevasıyla, bu meseleye çözüm tarzı bulamadığı takdirde inkiraza duçar olma tehlikesiyle karşı karşıyadır”⁵⁸ görüşünü ileri sürüyor, bir başka İngiliz bilim adamı ise avam kamarasından İngiliz halkına, “*Bu yüce meclis şu kanaatedir ki, nüfusun azalışı temayülü, İngiliz İmparatorluğu’nun devamı ve milletin refahı için en büyük tehlikedir*”⁵⁹ diyebiliyordu. İsveçli ve İngiliz bilim adamlarının sözleri İsveç, İngiltere, Fransa gibi ülkelerin faşist iktidarlara karşı olan korkusunun belirgin izlerini taşımaktadır.

Başta siyasi ve askeri gerekçelerden dolayı Fransa, İtalya ve Almanya’nın nüfus politikasına karşı kendi politikasını sürdürmeye başlamıştır. Doğumları teşvik etmek amacıyla, sağ beş çocuk anasına bronz madalya, sekiz çocuk anasına bir gümüş madalya, on çocuk anasına bir altın madalya verilmektedir. Ayrıca on birinci çocuktan itibaren, çocuğa devlet reisi ad koyar, vaftizi de rütbece büyük bir papaz yapardı⁶⁰.

Burada üzerinde önemle duracağımız ülke ise Mussolini’nin İtalya’sı olacaktır. Buradaki önemin nedeni, özellikle Cumhuriyet’in ilk yıllarında uygulanan Türk nüfus politikasında İtalyan nüfus politikasının izlerinin görülmesidir. Bu dönemde İstatistik Umum Müdürlüğü’nün, 1931 yılında Roma’da düzenlenen Uluslararası Nüfus Kongresi de, Prof. Gaetano Zingali’nin sunmuş olduğu “*Nüfusun Kemiyet ve Keyfiyetçe İnkişafı için İtalya’da Alınan Tedbirler*” adlı eseri Türkçeye çevirterek yayınladığı görülmektedir⁶¹.

Birinci Dünya savaşı sonrası İtalya’da iktidara gelen Mussolini, nüfusu artırma politikası konusunda çok geniş tedbirler almıştır. Bu tedbirlerin en çarpıcı özelliği nüfus ile doğrudan ve dolaylı alakası olan her alanda tedbir alınmış olmasıdır. Mussolini nüfus meselesindeki görüşlerini 1927 yılında vermiş olduğu “*Adet Kuvvet Demektir*” adlı nutkunda şöyle ifade etmektedir; “*Milletlerin siyasi ve bilnetice iktisadi ve manevi kudretlerinin esası değilse bile ilk mutası onların nüfus kudretleridir ve milletlerin tali bu kudrete bağlıdır...*

⁵⁸ Sabahaddin Zaim, **Türkiye’de Nüfus Meselesi**, Boğaziçi yay., İstanbul, 1973, s. 18.

⁵⁹ **A.g.e.**, s. 18.

⁶⁰ Bela Kenez, **Nüfus Politikası Meseleleri**, çev: H.A., İstatistik Umum Müdürlüğü yay., Ankara, 1944, s. 22.

⁶¹ Gaetano Zingali, **Nüfusun Kemiyet ve Keyfiyetçe İnkişafı İçin İtalya’da Alınan Tedbirler**, çev: Yusuf Adil, İstatistik Umum Müdürlüğü yay., Ankara, 1932.

Doğum nispeti sadece, vatanın gittikçe büyüyen kudretinin alameti değil, faşist milletini diğer Avrupa milletlerinden ayırt edecek alamettir. Çünkü bu onun hayatiyetini ve bu hayatiyeti asırlara devretmedeki azmini göstermektedir”⁶².

İtalya’da bu dönemde alınan tedbirler üç başlık altında toplanmaktadır⁶³: Azami doğum, asgari ölüm ve nüfus hareketlerinin kontrolü. Azami doğumu elde etmek için yapılanlar, evlenmeleri teşvik etmek ve evlilikleri himaye etmek, kadının doğurganlığını teşvik etmek, doğurmak aleyhinde olan yayınları yasaklamak ve yayınlayanları cezalandırmak, yaşayış vasıtalarını nüfusun daima artan yükselişine uydurmak olarak sıralanmaktadır. Ölümleri azaltmak yolunda yapılanlar, bütün ölüm sebeplerine karşı genel olarak geniş ve kuvvetli bir sosyal müdafaa faaliyeti, analığın ve çocukluğun müdafaası, bilvasıta şekilde gençliğin bedeni terbiyesi ile ırkın sağlamlştırılması gelmektedir. Nüfus hareketlerinin kontrolü için ise, daimi olan göçü durdurmak, daimi göçleri ve buna bağlı olarak imar faaliyetlerini tanzim etmek, şehirleşmeye karşı mücadele.

Evlenmeleri teşvik etmek amacıyla, evlilikleri kolaylaştırılmış, boşanmalar açık bir suretle yasaklanmıştır. Askerlik mesleğinde olanların evlenemez olan hükmünün değiştirilmesi, devlet ve hususi müesseselerde terfi durumunda evli ve çocuklu olanların tercih edilmesi, evli ve çocuklu ailelere ev temini konusunda kolaylıklar sağlanmasıdır. 25 ile 65 yaşındaki bekarlar vergiye tabi tutulmuş, buradan elde edilen gelire analık ve çocuğun himayesi alanında harcanmıştır⁶⁴.

Doğumları teşvik etmek amacıyla, yedi ve daha fazla çocuğa sahip olan ve bunları beslemekte olan devlet ve mahalli müesseselerde çalışan memurlar ile, on veya daha fazla çocuğa sahip diğer kişiler veya hepsi sağ olmak üzere on iki çocuk yapmış ve bunların altısına bakmakta olan bütün kişiler 100 bin liralık bir gelire kadarki tüm vergilerden muaf tutulmuşlardır. Daha fazla gelire sahip olanlar için ilk 100 bin liralık muafiyet geçerlidir. Burada önemli bir hususta evlilik dışı çocuklarında bu kanun içinde yer alması ve babaların

⁶² A.g.e, s. 3-4.

⁶³ A.g.e, s. 4.

⁶⁴ A.g.e, s. 7.

bu çocukların bakımının üstlenmesinin sağlanmış olmasıdır. Düşük ücretli çalışan memur, subay ve asker gibi görevlilere ‘aile zammı’ adı altında her çocuk için ayrı bir zam yapılmakta ve bu zamlar üç çocuktan sonra iki katına çıkmaktadır. Bunların yanında hükümetin verdiği doğum mükafat ve yardımları, vilayet ve kazalar arasında yapılan doğum müsabakalarından da bahsetmek gerekir⁶⁵.

‘Analığın ve Çocukluğun Himayesi’ adıyla, içişleri bakanlığına bağlı, ayrı bir kurumun oluşturulduğu görülmektedir. Bu kurum, iyi çocuk yetiştiremeyecek olan ailelerin çocukları ile, yardıma muhtaç ailelerin çocuklarını ve maddeten ve manen terk edilmiş çocukları himaye etmek için kurulmuştur. Kurum, gerektiğinde analığa yardım birlikleri, emzikli, terkedilmiş ve muhtaç analara mahsus darülacezeler yapmakla mükellef tutulmuştur. Çıkarılan kanunla, hastaneler ve analık yuvaları, sekiz aylık gebeleri ve doğumdan dört haftaya kadar lohusalara bakmak mecburiyetindedirler. Gayrimeşru çocuklara yardım vazifesi de bu kuruma verilmiştir⁶⁶.

Çalışan kadınların doğuma bir ay kala ve doğumdan bir ay sonraya kadar çalışması yasaklanmıştır. Ayrıca işverenler, doğum yapan kadınlara çocuklarını emzirmeleri için iki saat istirahat vermekle mecbur tutulmuşlardır⁶⁷.

Çocuk düşürmeyi özendirici ve teşvik edici düşünce akımları (örneğin Malthus’un nüfus teorisi gibi) yasaklanmıştır. Ayrıca çocuk düşürme konusunda haber alan doktorlara, bunu bildirme zorunluluğu getirilmiş, gebeliği önleyen veya gebeliğe son veren ilaçların, aletlerin alım ve satımı yasaklanmıştır. Ayrıca bu tür yayınlara da yasaklamalar getirilmiştir. Çocuk düşürmeye teşvik, kasten kısırlığa sebep olma, bel soğukluğu ve frengiyi bulaştırmak, kısırlığa temin edecek vasıtalara alenen teşvik ve propaganda yapmak kanunlarla suç teşkil etmektedir⁶⁸.

⁶⁵ A.g.e, s. 8-9.

⁶⁶ A.g.e, s. 10-11.

⁶⁷ A.g.e, s. 11.

⁶⁸ A.g.e, s. 12.

Nüfus siyasetinde yüksek doğumu esas alan İtalya, aynı zamanda ölümleri azaltmak yolunda da çeşitli önlemler almıştır. Sağlık ilgili var olan meslekler ve kurumlar hızla iyileştirilmiş, artan surette geliştirilmiştir. Alkol, uyuşturucu ve diğer salgın hastalıklarla mücadeleye girişilmiştir⁶⁹.

Nüfus siyasetinde önemli bir yeri de göçler tutmaktadır. İtalyan hükümeti göçü sınırlandırırken, ülke dışına göç edenleri ülkeye getirmek için çalışmış ve teşvik etmiştir. Burada göze çarpan olay ülke dışına çıkan kadınların çocuklarını doğurmak için İtalya'ya dönmelerini özendirilmesidir. Bunlara seyahat masrafı vermekte, her türlü maddi ve manevi koruma sağlanmaktadır. Ayrıca yurt dışında yaşayan İtalyanlara yardım ve onların kimliklerini unutmalarına yönelik bir kuruma işlerlik kazandırılmıştır. Bunların dışında ülke içinde şehirlere yönelik göçün sınırlandırıldığı ve yasaklandığı görülür. Bundaki amaç, şehirleşme ile başlayacak olan nüfusun kısırlaşması, köyden şehre gelenlerinde bu kısırlaşmaya tabi olması ve köylerin boşalmasıyla tarlaların boşalmasıdır⁷⁰.

B - TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN İNSAN VARLIĞINA VERDİĞİ ÖNEM

“Türkiye, imparatorluğun küllerinde çıkmış bir anka kuşuna benzetilmiştir, ama bu benzetiş aslında pek yerine oturmuyor. Anka kuşu, alevlerin içinden çıktığında, yeniden can buluyordu ama aslında aynı yaratık olarak kalıyordu. Türkiye Cumhuriyeti ise pek az bakımdan Osmanlı Anadolu'sunun aynıdır. Halkının %20'si ölünce, Osmanlı Anadolu'su da onlarla birlikte ölmüştü. Onun yerini, Türkiye Cumhuriyeti aldı”⁷¹.

Devletlerin, memleketlerin en büyük zenginliği insan varlığıdır. Avrupalı düşünür Jean Jack Rousseou, “Bir memleket için insan ktlığından büyük kutluk olamaz” diyerek,

⁶⁹ A.g.e, s. 15-16.

⁷⁰ A.g.e, ss. 20-23.

⁷¹ Justin McCarthy, a.g.e, s. 148.

Avrupa’da Rönesans ve Reform ile başlayan insan varlığına verilen önemi dile getirmektedir. “*İnsan ve Toprak varlığı, bir devletin en önemli iki temel unsurudur. Devletin siyasi, iktisadi, askeri, psiko-sosyal, demografik, bilim ve teknoloji güç unsurlarının kaynağı, yaratıcısı ve geliştiricisi de insan ve toprak varlığıdır... Devletin gücü, ‘insan varlığının’ milli şuurlaşma sonucu vatan denilen topraklarını, tarihi ve kültürel mirasını, özgürlüğünü, egemenliğini, bağımsızlığını, onur ve saygınlığını koruyan ve geliştiren bir olgunluğa erişmesiyle doğru orantılıdır*”⁷². Jean Bodin adlı bir batılı yazar Cumhuriyet Mecellesi’nde (Traite dela Republique) şu ifadeleri kullanır; “*Çok vatandaş olmasından hiçbir zaman korkmamalıdır. Zira insandan başka kuvvet ve servet yoktur*”⁷³.

İnsan varlığına verilen değer açısından Osmanlı devletiyle, yeni kurulan genç Türkiye devleti arasında büyük farklar vardı. Osmanlı devletinin temel politikası, dünyanın fethedilmesi ilkesine dayanırken, bu ilke sonucu birçok Anadolu evladı, doğduğu diyarlardan binlerce kilometrelerce ötede can vermiş ve telef olmuştu. Bu durum sonucu Anadolu nüfusu artmamış, yurt toprakları verimsizleşmiş ve fakirleşmişti⁷⁴. “*Tarihçiler Osmanlı toplumu için ‘ordu-millet’ deyimini kullanmaktadır. Ordu, Anadolu Türklerinden kuruludur, millet ise Rum, Ermeni, Yahudi, Bulgar, Sırp, Romen, Kürt ve Araplardan oluşmaktadır. Milletın yaşaması için, milletın dağılmaması için ordu kırılmakta, Anadolu Türkleri kendine yabancı diyarlarda vuruşup, ölmektedir*”⁷⁵. Osmanlı devleti, Türk varlığını kendi ömrünün devamı için bir araç olarak kullanmış, güttüğü başarısız politikalar sonucu birçok Türk evladını savaşlarda kaybetmiştir.

Osmanlı devletinde Türk nüfusunun kayıpları sadece savaş zamanında değil barış zamanında bile gerçekleştiği görülmektedir. İstanbul’da Harbiye Nezaretinde görevli Alman generali Von Seeckt, “*Osmanlı İmparatorluğu, Rumları Sırlara, Sırları Bulgarlara, Arapları Kürtlere, yani bir azınlığı diğerine karşı korumak için ordular yıpratıyordu. Diğer*

⁷² Ertuğrul Zekai Ökte, “İnsan Varlığımızda, Gelişmeler, Beklentiler, Öneriler”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı 85 (Şubat 2004), s.3.

⁷³ Francois Marsal, **Kanunların Nüfus İnkışafına Tesirleri**, çev: M. Celal (İstatistik umum Müd.), İstatistik Umum Müdürlüğü yay., Ankara, 1932, s.3.

⁷⁴ Kemal Arı, **a.g.m**, s.413.

⁷⁵ Alptekin Müderrisoğlu, **a.g.e**, s.21-22.

bir deyişle, Osmanlı İmparatorluğu barış zamanlarında tamamen polis hizmetlerinde her yıl en iyi Türk kanından 75.000 er feda ediyordu” diyerek durumun acizliğini ortaya koyuyordu⁷⁶.

Geçmiş idarenin aksine, Genç Türkiye devleti, yayılcılık politikasını reddederken, milli sınırları belli olan yurt toprakları içerisinde, her alanda çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmayı amaçlamaktadır⁷⁷. Mustafa Kemal Atatürk bir konuşmasında; “Biz Anadolu halkı ile sekiz milyonluk bir idare yapmak için değil, büyük imparatorluklar kurmaya heveslendik ve fetihler yaptık. Her zapt ettiğimiz yere Anadolu halkını götürdük ve Anadolu halkını öldürdük... Hatırlayacaksınız; Süveyş kanalı açılalı kırk beş yıl olduğu halde, bu süre içinde Yemen’e gidip ölen Anadolu çocuklarının sayısı, sanırım bir buçuk milyondur. Ona göre Suriye’yi, Irak’ı, Afrika’yu koruyabilmek için öldürdüğümüz Türklerin sayısının düşünürsek, toplamı milyonlara varacaktır. Şimdi biz bunu gidermek istiyoruz” diyerek, önceki yönetimin izlediği yanlış politikaları eleştirmiştir⁷⁸. Gazi başka bir konuşmasında aynı yönde şu görüşlere yer vermektedir; “Büyük hayaller peşinde koşan, yapamayacağımız şeyleri yapar gibi görünen sahtekâr insanlardan değiliz. Efendiler; büyük ve hayali şeyleri yapmadan yapmış gibi görünmek yüzünden bütün dünyanın husumetini, garazını, kinini bu memleketin ve bu milletin üzerine celbettik. Biz Panislamizm yapmadık. Belki ‘yapıyoruz, yapacağız’ dedik. Düşmanlarda ‘yaptırmamak için bir an evvel öldürelim!’ dediler. Panturanizm yapmadık! ‘Yaparız, yapıyoruz dedik, yapacağız dedik’ ve yine ‘öldürelim’ dediler. Bütün dava bundan ibarettir... Biz böyle yapmadığımız ve yapamadığımız mefhumlar üzerinde koşarak düşmanlarımızın âdetini ve üzerimize olan tazyikatı tezyidetmekten ise haddi tabiye, haddi meşrua rücu edelim”⁷⁹.

Tükeniş içine giren Türk Ulusu, 1912’den 1923 yılına kadar sürdürdüğü, özellikle Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün önderliğinde gerçekleştirilen İstiklal Harbi ile doruk noktasına ulaştığı, ulusal bağımsızlık savaşını, 24 Temmuz 1923 Lozan Barış Anlaşmasıyla

⁷⁶ Alptekin Müderrisoğlu, **a.g.e**, s.22.

⁷⁷ Kemal Arı, **a.g.m**, s.413.

⁷⁸ Mustafa Kemal Atatürk, **Eskişehir-İzmit Konuşmaları 1923**, 3. Baskı, Kaynak yay., İstanbul, 1999, s.113.

⁷⁹ **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I-III**, I, 5. baskı, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara, 1997, s. 216.

kazanmıştı. Lozan Barış Anlaşmasıyla ulusal sınırlarını belirleyen Genç Türkiye Cumhuriyeti devletinin milli siyasetini Mustafa Kemal şöyle açıklar; “*Milli hudutlarımız içinde, her şeyden evvel kendi kuvvetimize dayanarak mevcudiyetimizi muhafaza etmek, millet ve memleketin hakiki saadet ve ilerlemesine çalışmak, rastgele doğan emeller peşinde milleti meşgul etmemek ve aldatmamak, medeni cihanda medeni ve insani muameleyi ve dostluğu beklemek*”⁸⁰. Bu tarihten sonrada bu siyaset çerçevesinde adımlar atılmıştır.

Önceki idareye bakarak, Lozan Barış Anlaşmasıyla kurulan Yeni Türkiye Cumhuriyetinin insan varlığına yaklaşımı temelden farklı olduğu, insan varlığına önemle eğildiği görülür. Bu farklılığın temelinde “Ulusal Devlet” olmanın gerekliliği yatar⁸¹. Feroz Ahmad eserinde, “...ulusalcı önderlik Cumhuriyet’i kurdu ve yeni bir Türkiye ile yeni bir Türk oluşturma sürecine başladı” sözlerini söylerken, yeni devlet ile başlayan yeni politikanın da altını çizmişti⁸².

Dahiliye Vekili Şükrü Kaya halkevlerinin beşinci açılış yılı nedeniyle vermiş olduğu nutkunda, Anadolu nüfusu için şu tespitte bulunmuştu. “*Bizim kütlemiz asırlarca çok büyük kudret ifade etmiştir. Büyümektedir ve daha da büyümeye namzettir. Fakat başka milletlerin kütleleriyle kıyas edilecek olursa hacmi küçük görülebilir. Onun için biz kütlemizdeki kıymet farkını keyfiyeti arttırmak suretiyle ilerlemek ve kapamak mecburiyetindeyiz*”⁸³.

Kemal Arı genç Cumhuriyet’in temel hedefini çok iyi ifade etmektedir, “*Misak-ı Milli ile saptanıp, Lozan Antlaşması ile siyasal sınırları belirlenen ulusal yurt topraklarını dolduracak Türk çocuklarının o zamana değin ihmal edilmiş toprağı işlemesi; Türklük kimliğini içine sindirmiş ve benimsemiş ‘özdeş’ bir toplum olarak Türk nüfusunun, ülkenin kalkınmasında etkin bir rol oynaması, yeni Türkiye’nin çağdaş, dinamik, ve atılımcı yönetici kadrosunun başta gelen arzularından birisiydi*”⁸⁴.

⁸⁰ Afet İnan, **Mustafa Kemal Atatürk’ten Yazdıklarım**, 1. baskı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1971, s.112.

⁸¹ Kemal Arı, **a.g.m**, s.409.

⁸² Feroz Ahmad, **a.g.e**, s.11.

⁸³ “Şükrü Kaya’nın Nutku”, **Ülkü**, IX/49 (Mart 1937), s. 2.

⁸⁴ Kemal Arı, **a.g.m**, s.410.

Yeni bir Türk oluşturma sürecinde, Genç Türk devletinin elinde bulunan nüfusun genel özelliklerine baktığımızda, şunları söyleyebiliriz; Nüfusun büyük bir bölümü köylerde yaşayan halktan oluşmakta, kentsel yaşam tarzı olarak da yalnızca İstanbul ve İzmir bulunmaktaydı. Uzun süren savaşlar ve hastalıklar nedeniyle genç nüfusun, özellikle erkek nüfusun, genel nüfus içindeki oranı çok azalmıştı. Nüfusun genelinde çocuk, kadın ve yaşlılar hakimdi⁸⁵.

Nüfus artışı ve ekonomi bakımından çok kıymetli olan 20-49 yaş arasındaki nüfusun çok az olması; doğum oranlarını çok aza indirmiş; üretim ile tüketim arasındaki dengeyi bozmuş, tüketim lehine bir tehlikeli durum ortaya çıkarmıştı. Ülke bir tarım ülkesiydi ve ülkenin geniş topraklarında çalışacak insan gücü bulunamıyordu. Cumhuriyet kurulduğunda kilometre kareye düşen insan sayısı 16'idi⁸⁶.

Tüm bu olumsuzluklar yanında, bu kadar geniş bir coğrafyaya yayılan Türk devletinin bu kadar az bir nüfus yoğunluğuna sahip olması, Anadolu topraklarında kötü emelleri olan ülkelerin iştahını kabartıyordu⁸⁷. Dönemin basın yayın organlarında, özellikle İtalya'nın Anadolu topraklarında emelleri olduğu yönünde çeşitli haberler çıkıyordu. Bu haberlerin kaynağını ise, dış basında çıkan haberler oluşturuyordu. İsviçre'de yayınlanan bir gazetede çıkan habere göre; *“İktisadi münasebetler ve nüfus hareketleri sahasında vaziyet bu olunca, her hangi bir İtalyan hükümeti, gözlerini 43 milyonluk bir milletin müstakbel inkişafını temin edebilecek memleketlere çevirmeye mecbur olacaktır. İtalya'nın elde edebileceği bu topraklar, iptidai maddeler için Habeşistan, nüfusu yerleştirmek için de Anadolu kıyılarıdır”*⁸⁸. Bunun yanında Fransızda çıkan *“Le Temps”* gazetesiyse de aynı tür haberlerin Fransız kamuoyunda da gündeme getirildiğini görmekteyiz⁸⁹.

Türk devriminin ileri gelenleri, siyasi zorunluluk yanında ekonomik zorunluluk etrafında nüfus politikasının ve nüfusu arttırmanın gerekliliğini görmüşlerdir. Nüfusun arttığı

⁸⁵ Tevfik Çavdar, **a.g.m.**, s.1552.

⁸⁶ Bu rakam, ülke nüfusu 11 milyon 500 bin ve ülke yüzölçümü 762.736 km² alınarak hesaplanmıştır.

⁸⁷ Kemal Arı, **a.g.m.**, s.415.

⁸⁸ **Akşam**, 6 Eylül 1935.

⁸⁹ **Cumhuriyet**, 7 Eylül 1935.

yerde ekonominin ilerlediği ve bunun aksine ekonominin ilerlediği yerlerde de nüfusun giderek arttığı tespit edilmiştir.⁹⁰. Mustafa Kemal, “*Bu memleket o kadar geniştir ki, bu nüfus, elbette bu memleketi işlemeye yetersizdir*” diyerek durumun acili yetini ortaya koymaktaydı⁹¹.

1923 yılında dönemin yazılı basınında “*Türkleri çoğaltmak için*” başlığı altında yer alan makalede, şu ifadelerle yer verilmekteydi; “*Bekârlarla, çocuğu olmayan evliler vergi vermeye ve bu para ile yetimlere, fakirlere yardım etmeye mecbur tutulmalıdır... Kime sorsam, kimi dinlesem herkes bana, işleyecek kolların noksanlığından, tarlaların, ovaların tenhaliğinden bahsediyor. Zeytinlikler bakılamıyor, bağlar budanamıyor, tarlalar sürülemiyor, çapalanamıyor diyor. Bunları biraz gözümlerim de görüyorum. Yabancıların mamur alakalarını memleketimin metruk parçalarıyla mukayese ediyorum. Topraklarımın üzerinde korkunç bir boşluk hissediyorum. Kim bilir Anadolu'nun daha ücra mahalleleri bu tenhalıkla daha ne kadar korkunçtur. Elimizde muntazam defterlerimiz olmadığı için nüfusumuz azalıyor mu çoğalıyor mu bilemiyoruz! Her halde herkesin kani olduğu bir şey varsa oda bu zengin yerler üstünde yaşayan Türkün fakirliği ve azlığıdır. On beş seneden beri harp meydanlarında düşen delikanlıların yerlerinin dolmadığı ve taşmadığını çok iyi biliyor ve hissediyor ve işitiyoruz.*

Böylelikle nereye gidiyoruz? İnfirazâ mı! Hayır, Türkler bilakaydüşart tam bir istiklal içinde kendi kendilerine yaşamaya felah ve saadete kavuşmaya ve yeni bir devir tecdid açmaya azmettiler... Herkes bilir ki bir milletin idame-i hayatı yeni nesillerin yetişmesiyle kaimdir. Fakat bilinemez neden, şu sarih ve vazih hakikate karşı yine herkes derin bir gaflet ve lakayit içinde, atıl ve müsterih, uyuşmuş duruyor. Yeni Türk neslinin yavaş yavaş kurduğunu sanki beklemektedir.

Bir gün gelecek yine Rumlar, Ermeniler içimize girecek, çalışacak, türeyecek, Türkler gene kahvelerde esneyecek, kendi ana toprakları üstünde yüzlerine gülerek ağızlarından lokmalarını kapan, ocaklarına incir diken Artinle, Dimitri'nin unutacak mı,

⁹⁰ **Nüfus, İktisadiyat ve İstatistikler**, Başvekalet İstatistik Umum Müd. Yay., Devlet Matbaası, Ankara, 1934, s. 7.

⁹¹ Mustafa Kemal Atatürk, **a.g.e.**, s.115.

bilmiyorum. Şimdilik bildiğim şey Türkiye'nin bu geniş ve zengin toprakları üstünde çalışarak onun imarına sevk edecek, inkirazdan koruyacak amillerin istikbal için pek müthiş bir tehlike teşkil eden azlığıdır... Onun için bizde bir taraftan memleketin iktisaden teallîyesine çalışırken diğer taraftan nüfusun tezayüdüne de ehemmiyet vermeliyiz. Aksi takdirde şüphesiz yine bir Türkiye bulunacaktır, fakat içinde Türk bulmak zor olacaktır”⁹².

Yukarıda da değindik, ekonomi için gerekli olan 20-49 yaş arasındaki nüfus oranı, cumhuriyet'in ilk yıllarında çok düşük bir durum arz ediyordu. Ülkenin üretim ile tüketim dengesi, tüketim lehine giden bir hal almıştı. Ülke üretim yapacak iş gücüne sahip olmadığı için, üretim yapamıyor, fakat bunun yanında büyük bir oran tutan tüketici nüfus devamlı surette tüketime ihtiyaç duyuyordu.

Ömer Celal Sarç, nüfusun artmasının iktisadi sebepleri olarak şunlara değiniyordu;

“Türkiye için nüfusun çoğalması tehlikeli değil, faydalı, hatta acil bir zarurettir. Buna gerek iktisadi menfaatlerimiz, gerek milli ve siyasi sebepler amir bulunmaktadır... İktisadi sebepler;

— Nüfusun çoğalması, atıl duran tabii servetlerimizi işletebilmek için zaruridir. Bugün memleketimizde ekilip biçilen topraklar(nadasa bırakılanlar dahil olmak üzere) 10,5 milyon hektardan ibarettir. Bu, bütün arazimizin %13,8'i, ziraata elverişli sayılan arazimizin ise yarısı demektir.

Ormanlar, meralar, madenler, su kuvvetleri gibi diğer tabii setlerimize gelince, hali hazırda bunların dahi pek ehemmiyetsiz bir kısımdan istifade edildiği malumdur. Bu vaziyetin sermayesizlik, teknik bilgi noksanı gibi, nüfus miktarıyla alakadar olmayan diğer sebepleri varsa da, bilhassa nüfusun azlığından ileri geldiği açıktır.

Nüfusumuz az olduğu için evvela bu servet membalarının işlenmesi için lazım olan iş gücünü temin etmek mümkün değildir. Bundan başka tabii servetlerimizin bugün istifade edilen kısmı, miktarı az olan nüfusumuzu iyi kötü temine kafi geldiğinden, atıl servetlerimizi

⁹² **Tanin**, 15 Haziran 1923

açmak için iktisadi bir zarurette yoktur... Nüfusumuzun artması, hem icap eden işçileri bulmamızı mümkün kılacak, hem de bugün istifade edilen servet membarları artık nüfusu doyurmaya yetmeyeceği için bu yolda sebeplerde yaratılacaktır.

— *Nüfusumuzun artması, tatbik ettiğimiz tekniği modernleştirmek, iktisadi cihazımızı ıslah edebilmek ve lüzumlu olan bazı modern iktisat ve kültür müesseselerini kurabilmek bakımından zaruridir. İleri teknik ve bugünkü iktisadi ve içtimai tesisat geniş bir pazara ihtiyaç gösterir. Pazar geniş olmazsa, ileri tekniğin tatbiki(mesela el işi yerine makinelerin ikamesi) hesaplı olmaz ve muhtelif tesisat masrafını koruyamaz.*

— *Nüfusumuzun çoğalmasına memleketimizde içtimai iş bölümünü ileri götürebilmek ve ihtisası ilerletebilmek için dahi şiddetle muhtaç bulunuyoruz... Nüfus az olursa meslekler taaddüt edemez, ihtisas ilerleyemez, dolayısıyla sâyin verimi yükselemez”⁹³.*

İşte tüm bu saydığımız gerçekler etrafında; “Siyasal sınırları çizilmiş ve bu sınırlar ötesinde her hangi bir hayalci maceraya girmeme niyetinde olarak Türkiye, hem içteki duygusal eğilimleri gerçek amaçlara yöneltmek; hem ülkenin ekonomik, sosyal alanlardaki kalkınmasını sağlayacak insan unsuruna sahip olmak; hem de dıştan kaynaklanan iddia ve kampanyalara karşı koyup, Türk yurdunu gelecekte olası bir tehlikeden kurtarmak için, kısa zamanda olabildiğince artma esasına dayanan bir nüfus politikası izlemiştir”⁹⁴.

Bu sebeple Cumhuriyet yönetimi bir an önce nüfusunu arttırmak durumundaydı. İnsan varlığının korunmasında ve arttırılmasında sağlık alanındaki ilerlemeler çok önemliydi. 19. yüzyılda Avrupa’da görülen hızlı nüfus artışının arkasında yatan sebeplerin başında, doğumların artması değil, ölüm olaylarının önüne geçilmesi birinci sırada gelir. Bu dönemde Avrupa’daki doğum oranlarına baktığımızda gözle görünür bir artışın olmadığı görülür. 19. yüzyılın başında Avrupa’da nüfusun binde 35-40’ı arasında doğum olurken, bu oranın yüzyılın sonunda binde 20-30’lara indiği görülmekteydi. Aynı tarihlerde emzikteki çocuk ölümü Avrupa’da binde 20-30 arasındayken, asır sonunda binde 10’lara kadar bir gerileme

⁹³ Ömer Celal Sarç, **a.g.m**, ss.44-46.

⁹⁴ Kemal Arı, **a.g.m**, s.415.

göstermişti⁹⁵. Sağlık alanındaki ilerlemeler sonrası birçok hastalığın önüne geçilerek, ölüm olayları en aza indirgenmiştir, böylece Avrupa’da hızlı bir nüfus artışı sağlanmıştır.

Genç Cumhuriyet’te Avrupa’daki bu gelişmenin farkındaydı. Nüfus artışında sağlığa önem verilmesi gerektiğini biliyorlardı. Bu amaç doğrultusunda Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı kurularak, bunun en öncelikli hedefini şöyle belirtmişlerdi; “*Ülkenin sağlık şartları düzenler ve milletin sağlığına zarar veren bütün hastalıklarla ve zararlı etkenlerle mücadele eder. Yeni neslin sağlıklı yetişmesine çalışır. Doğumu kolaylaştırmak, doğumdan önce ve sonra analara bakmak, ülkeye dışardan salgın ve mikropu hastalıkların girmesinin önüne geçmek, ülkenin içinde mikropu salgın hastalıklarla ölüme neden olan diğer zararlı etkenlerle mücadele etmek, ...sağlıkla ilgili yayın ve telkin yapmak*”⁹⁶.

Cumhuriyet’in ilk yıllarında nüfusa sadece devlet önem vermiyordu. Devlet’in önderliğinde, Türk ulusu da bu politikaya inanıyor ve bu yolda devletin her uygulamasına sahip çıkıyordu. Türk devleti ve toplumunun, insan varlığına ve nüfusun artmasına verdiği önemi bir anı çok iyi ifade eder. Olay 1935 nüfus sayımında meydana geliyor ve dönemin gazetelerine şu şekilde yansıyor;

“Dün sayım bürosunun telefonu çalıyor ve haber veriyor:

- Kumkapı’da bir çocuk dünyaya geldi!

Herkeste, sanki bir ordunun gelişi müjdelenmişçesine taşkın bir sevinç. Ve bu tam sayış arasında aramıza karışan taptaze, minimini vatandaşa ‘Sayım’ adı veriliyor... Sulh yıllarında hiç durmadan artmayı ülkü edindik... Türk anaları bu siyaseti başarmak yolunda üzerlerine düşen yüksek ve faziletli rolü ehliyetle ifa ediyorlar... Şen yurttta çalışkan Türk milleti aksamadan yürüyor ve büyüyerek, çoğalarak”⁹⁷.

⁹⁵ Ömer Celal Sarç, **a.g.m**, s.48.

⁹⁶ Afet İnan, **Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk’ün El Yazıları**, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara, 2000, s.411.

⁹⁷ **Cumhuriyet**, 21 Teşrinievvel 1935.

Bir başka gazetede ise, “*Genel sayım’da iki doğum olmuş ve doğan yavrulara ‘Sayım’ adı verilmiştir*” haberi yer alıyordu⁹⁸. Bu iki anı bize devlet ve milletin, insan varlığına verdiği ehemmiyeti çok iyi ifade etmektedir. Toplumun, nüfus sayım işini milli bir görev olarak kabul ettiğini göstermektedir.

Cumhuriyet döneminin önemli kalemlerinden olan Yunus Nadi, genç cumhuriyetin nüfus yaklaşımını şöyle ifade ediyordu; “...*Memlekete bin bir iyiliği birden getiren cumhuriyet devri, iyiliğin ve güzelliğin en büyük ve en yüksek örneğini bittabi milletin hayatında gösterecekti. Herkes bilir ki bir millet onu birer birer teşkil eden fertlerin topluluğundan ibarettir. O halde bir milletin her cihetle ve her alanda kuvvet ve kudreti onu vücuda getiren teklerin varlıklarına dayanır... Demek oluyor ki memlekette en fazla ehemmiyet verilecek iş nüfus işi, yani milleti meydana getiren teklerin hayatlarıdır ve buna şüphe yoktur ki nüfus bir memleketin en büyük ve canlı zenginliğidir*”⁹⁹.

Yukarıda da Yunus Nadi’nin özetlediği üzere genç Türk devleti, insan varlığına büyük bir ehemmiyet vermiş ve nüfusu arttırma yolunda çok çeşitli tedbirler alma yoluna gitmiştir. Bu tedbirler çalışmamızın ileriki bölümlerinde yer alacaktır.

⁹⁸ **Anadolu**, 21 Teşrinievvel 1935

⁹⁹ Yunus Nadi, **Cumhuriyet**, 16 Teşrinievvel 1935.

II - ATATÜRK DÖNEMİNDE TÜRKİYE’NİN NÜFUS POLİTİKASI

A- NÜFUS POLİTİKASI

Bir ülkede beslenme, giyinme, konut, halkın eğitimi, sağlık, kültür, eğlence ve dinlenme ihtiyaçlarını karşılayacak tedbirler alınırken, hesaplar yapılırken, göz önünde tutulacak temel konulardan biri, nüfus’tur¹⁰⁰. Nüfus politikası ise, nüfusun miktarı ve niteliği ile ilgili önlemler bütününe verilen isimdir. Nüfus politikalarını üç gruba ayırabiliriz;

- a- Nüfus artışını yavaşlatıcı politika
- b- Nüfus artışını hızlandırıcı politika
- c- Nüfusun kalitesini iyileştirici politika

Nüfusun kalitesini iyileştirici politika, diğer iki politikayı da içine alacak şekilde günümüzde uygulanabilmektedir. Yani, hem nüfus artışı sağlanırken hem de nüfusun kalitesi de iyileştirilebilir¹⁰¹.

B - TÜRKİYE CUMHURİYETİ’NİN NÜFUS POLİTİKASI

Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan günümüze kadar biri nüfus artışını hızlandıran, diğeri nüfus artışını yavaşlatan iki ayrı politika izlemiştir. Hızlandırıcı politikalar 1960 yılına

¹⁰⁰ Koray Başol, **Demografi**, Dokuz Eylül Üniversitesi ve İdari Bilimler Fakültesi yay., İzmir, 1984, s. 9.

¹⁰¹ Özer Serper, **Demografiye Giriş**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1980, s. 9.

kadar sürdürülmüş, 1960 yılı sonrası ise nüfus artışını yavaşlatıcı, planlı bir nüfus siyaseti izlenmiştir.

Genç Türk devletinin karşı karşıya kaldığı nüfusun, genel durumu şu haldeydi; *“Balkan, Birinci Dünya ve İstiklal savaşlarından çıkan Türk toplumunu Cumhuriyet dönemi 13 milyon küsur nüfusa sahip, ekonomisi hemen tümüyle ilkel tarıma dayalı bir halk halinde bulmuştur. Ülke baştanbaşa harap ve cihazsız idi; halk on yılı aşan savaşlardan yorgun düşmüştü. Toplum içinde sosyal hareketliliği sağlayacak hemen hiçbir şey yok gibiydi: Ulaşım şebekesi yetersiz, eskimiş ve hatta kısmen harap demiryollarından oluşuyordu. Şehirlerin nüfusu çok azdı; halkın büyük çoğunluğu kırsal bölgelerde yaşamakta, aynı yerde doğup aynı yerde ölmekteydi. Milli ekonomi baştanbaşa tarıma dayalı olduğu halde, bu faaliyet yetersiz ve geleneksel araçlarla yapıyordu... Bu şartlar içinde bulunan bir nüfusun yapısal karakterinin gelenekçi ve cemaatçi olması tabidir”¹⁰².*

Bu halde devralınan ülkenin, ekonomik ve sosyal alanda çeşitli hedeflere ulaşabilmesi için, nüfus politikası, genç Cumhuriyetin üzerinde önemle durduğu bir konu olmuştu. Nüfus politikaları dediğimiz zaman hükümetlerin bilinçli olarak nüfusun niceliği, niteliği ve dağılımını etkileyen kararlarının tümünü anlamaktayız. Bu kararların, bir başka deyimle politikanın, yürütülmesi için gerekli tedbirlerin alınması ve uygulamasını politikadan ayrı bir eylem olarak kabul edilmez. Bunlar bir yana, gelenekçi ve cemaatçi yapıdan kurtularak, devrimi tam olarak kavrayan, ulus olma sürecinin sürdürülmesi yolunda, yeni nesillerin hızla yetişmesi ve artması gerekliydi. Yani uygulanan nüfus politikası, ulus, ulusçuluk ve ulusal yurt kavramlarını içeren milli politikalarla birlikte yürütülmekteydi¹⁰³. Mustafa Kemal, *“İtiraf edelim ki biz, üç buçuk sene evveline kadar cemaat halinde yaşıyorduk... Üç buçuk senedir, tamamen millet olarak yaşıyoruz”* diyerek, uluslaşma yolundaki hedefini dile getirmektedir¹⁰⁴.

¹⁰² Sulhi Dönmezer, “Atatürk İnkılapları ve Sosyal Değişme”, **Atatürkçü Düşünce El Kitabı I**, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara, 2004, s.15.

¹⁰³ Kemal Arı, “Cumhuriyet Dönemi Nüfus Politikasını Belirleyen Temel Unsurlar”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, VIII/23 (Mart 1992), s.410.

¹⁰⁴ **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I-III**, II, 5. baskı, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara, 1997, s.49.

Kemal Arı, Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki nüfus politikasının temel unsurlarını şöyle ifade eder; *“Yeni rejimin kişiye verdiği değer sonucu, sağlık hizmetlerine verilen önemin artışı, özellikle anne ve çocuk sağlığı gibi konulara ilgiyle yöneliş; çok çocuk sahibi olmanın özendirilmesi; yeni siyasal sınırlar dışında kalan Türklerin Türkiye'ye getirilme çaba ve uygulamaları; ayrıca, sınır ötesi serüvenlerin reddedilerek, Anadolu insanının gereksiz yere heba edilmesinin önlenmesi”*¹⁰⁵.

Kısa zamanda hızlı bir nüfus artışı temel gaye olmuştu. Bu amaç, cumhuriyet'in onuncu yılı için bestelenen, Onuncu Yıl marşında da bir kez daha dile getiriliyordu. Marşta şu mısra dikkati çekiyordu, *“On yılda on beş milyon genç, yarattık her yaştan!”*

Nüfus politikası, Cumhuriyet hükümetlerinin başlıca önceliği olmuştu. Celal Bayar hükümeti programında, *“Sureti umumiye de geniş ve etraflı bir nüfus politikasını programlaştıracamız”* diyerek, bu önceliği ön plan koyuyordu¹⁰⁶.

Tahsin Banguoğlu, genç Türkiye devletinin nüfusa verdiği öncelikleri şöyle özetlemektedir; *“Verem, trahom, frengi, sıtma savaşları; çok çocuklara mükafat ve vergi muaflıkları hep bu yolda atılmış adımlardı. Son yılın sıtma, toprak, analık, meslek sigortası, çocuk zammı kanunları ise bu yolda kati bir hamle olmuştur. Bir yandan da yeni gelir vergisi kanun tasarısı evliler ve çocuklular için koyduğu muaflıklarla daha ileri bir nüfus himayesi hazırlamaktadır”*¹⁰⁷.

Kemalist ideolojinin önemli savunucularından olan Şevket Süreyya Aydemir, Genç Cumhuriyet'in uyguladığı nüfus politikasını, Kadro dergisinde yazmış olduğu makalesinde çok iyi bir şekilde tasvir etmekteydi. Şevket Süreyya makalesinde şunları söylüyordu; *“Çok nüfus, tok nüfus, şen ve zengin nüfus istiyoruz. Anadolu'yu boş, yoksul, yaşlı ve viran bırakan dünkü mazimize karşı, günden güne eşelenen ve alevlenen bir kinimiz vardır. Kalabalık, şen ve zengin Anadolu yaratmanın enerjisini, bu kinimizin gittikçe tazeleşen ve taravetleşen şiddetinden alıyoruz. Düniün idaresinden teslim aldığımız bugünkü Anadolu, bütün tarihinin,*

¹⁰⁵ Kemal Arı, **a.g.m.**, s.418.

¹⁰⁶ İsmail Arar, **Hükümet Programları 1920-1965**, Burçak yay., İstanbul, 1968, s.72.

¹⁰⁷ Tahsin Banguoğlu “Çok Nüfuslu Türkiye”, **Ülkü**, IX/98 (16 Ekim 1945), s.2.

tarih devirlerinin en tenha ve en bakımsız Anadolu'sudur. Bütün medeni kabiliyetleri ihmal edilmiş, ihtiyaçları azaltılmış, adeta medeniyet harici kılınmış 14 milyonluk bu memleket halkını en kısa zamanda hiç değilse iki misline çıkarmazsak, yarının çok nüfuslu ve ileri teknikli milletleri karşısında bekâmızı tehlikeye atmış oluruz... Bu ülke, Türk milletinin kalabalıklaşmasını ve çoğalmasını bekliyor. Hedefimiz ileri teknikli, tok, şen ve kalabalık bir Türk milletidir”¹⁰⁸.

Çok nüfus, tok nüfus, şen ve zengin nüfus; ileri teknikli, kalabalık bir Türk milleti! Cumhuriyet devletinin nüfus politikasının sloganı olmuştu¹⁰⁹.

Tüm bunların ışığında, Genç Türk devletinin nüfusu arttırma siyaseti üzerinde giriştiği atılımları üçe ayırabiliriz¹¹⁰;

- 1_ İnsan Varlığını Arttırmaya yönelik tedbirler.
- 2_ Ölümleri azaltmaya yönelik tedbirler.
- 3_ Ülke dışından vatandaş getirilmesi.

1- İnsan Varlığını Arttırmaya Yönelik Politikalar

Türkiye Cumhuriyeti'nin 1923'ten 1960 yılına kadar nüfus politikasında nüfusu arttırmak temel hedef olmuştur. Mustafa Kemal, “*Nüfusumuzun korunması ve artması gayemizdir. Bu gayeyi Yüce Meclisin ve halkımızın dikkatlerine sunarım*” söylemiyle, bu hedefi bizzat belirler¹¹¹.

¹⁰⁸ Şevket Süreyya Aydemir, “Çok Nüfuslu Anadolu”, **Kadro**, II/5 (Mayıs 1932), s.35.

¹⁰⁹ Kemal Arı, **a.g.m.**, s.416.

¹¹⁰ Yaşar Nabi, “Nüfus Meselesi Karşısında Türkiye”, **Ülkü**, XIV/79 (Eylül 1939), s.35.

¹¹¹ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III**, I, s.346.

Bu temel hedef doğrultusunda Genç Türk Devletinin insan varlığını arttırma yönündeki politikası şu amaçlar etrafında gelişme gösterdiği söylenebilir¹¹²;

a- Siyasi Amaçlar

- Birinci Dünya savaşı ve kurtuluş savaşı nedeniyle erkek nüfus miktarının azalması,
- Avrupa ülkelerinin Birinci Dünya savaşının insan kırımı üzerindeki olumsuz etkilerini gidermek üzere hızlı nüfus artışı politikası izlemeleri
- Türkiye’de ölüm oranlarının yüksek olması nedeniyle nüfustaki azalmanın doğumlardaki artışla önlenmeye çalışılması
- Fazla nüfusun bir ülke için siyasi ve askeri bir güç sağladığı ve yeni kurulan Türkiye Cumhuriyetinin özgürlüğünü devam ettirmesinin bir şartı olduğu düşüncesi.

b- Ekonomik Amaçlar

- Türkiye’nin boş duran tabii kaynaklarını işletmek, uygulanan tekniği modernleştirmek
- Hızlı çoğalma ile ülkedeki sosyal iş bölümü ve ihtisaslaşmayı sağlamak

c- Sosyal Amaçlar

- Sağlığı ve sosyal hayatı yükseltme.

Siyasi amaçlara ek olarak bir şeyi daha burada ifade etmek gerekirse, yeni kurulan Türk devletinin en büyük siyasi gayelerinden biri “*Türklük kimliğini içine sindirmiş ve benimsemiş ‘özdeş’ bir toplum olarak Türk nüfusunun*” arttırılmasıdır¹¹³.

Cumhuriyet kurulduğunda, nüfusu çok azdı. Geniş Anadolu topraklarının bir an önce dolması ve şenlenmesi gerekiyordu. Nüfus, arazisi geniş, nüfus oranı düşük ve iş imkânları bol olan memleketlerde daha süratle artar¹¹⁴. “*Nüfusumuzun muhafaza ve tezyidi*

¹¹² Koray Başol, **a.g.e.**, ss.27-59

¹¹³ Ayrıntı için bkz: Kemal Arı, “Cumhuriyet Dönemi Nüfus Politikasını Belirleyen Temel Unsurlar”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, VIII/23 (Mart 1992).

¹¹⁴ Cemil Çalgüner, **Nüfus Hareketleri**, Ankara Üni. yay., 1959, s.19.

gayesini ehemmiyetle nazarı dikkate arz ederim... Feyyaz ve velût olan Türk milleti, mütemadi ve fenni takâyüüdât-ı sıhhîyeye mahzar olunca, Türk vatanını süratle dolduracak ve şenlendirecek kuvvette olduğuna kimsenin şüphesi yoktur” diyerek, nüfusun arttırılması konusunda Mustafa Kemal’in Türk milletine olan inancını göstermekteydi¹¹⁵. Mustafa Kemal, bu yolda Türk kadınına düşen görevi şöyle tanımlar; “Türk kadınının vazifesi, Türk’ü zihniyetiyle, becerisiyle, azmiyle korumaya ve kollamaya yeterli nesiller yetiştirmektir”¹¹⁶.

Cumhuriyetin ilk yıllarında toplumda var olan değer yargıları ve din olgusu da, devletin nüfus konusundaki politikalarını destekler yönde bir durum gösteriyordu. İslam dini, nüfusun çoğalmasına karşı değil, bilhassa nüfusun artışıını teşvik edici hadisler içermekteydi. Bu hadislerden birinde, “Doğurgan ve size sevgisi derin biri ile evlenin, ben milletlere karşı sizin çokluğunuzdan övüneceğim” denmektedir¹¹⁷. “Yeryüzünde yaşayan bütün canlıların rızkını vermek Allaha mahsustur. Rızkınızda, size söz verilen azapta yukarıdan gelir” gibi ayetler ile ortaya çıkan rızk anlayışı, toplumda ortaya çıkan çocukların bakımının ve yetiştirilmesi konusunda kaygıya düşülmemesi düşüncesinin de, doğrudan nüfusu arttırma yolunda etkisi olduğundan söz edilebilir¹¹⁸. Bunun yanında İslam dini, çocuk düşürme olaylarına çeşitli cezai yaptırımlar getirerek, bu konuya da soğuk bakmaktadır¹¹⁹.

a- Yasal Düzenlemeler

Genç Türk devleti ülke nüfusunun arttırılmasını sağlamayı kendine amaç edinmişti. Bu arttırmaya yönelik politikaların yasaklayıcı ve özendirici iki yönü bulunmaktaydı. Yasaklayıcı yönünde, çocuk düşürmeyi kolaylaştıran ya da çocuk yapmayı engelleyen araç ve gereçlerin ithal edilmesinin yasaklanması, çocuk düşürme ve düşürtme olaylarının suç

¹¹⁵ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I-III, I, s.347.

¹¹⁶ A.g.e, s. 242.

¹¹⁷ Adnan Güriz, Türkiye’de Nüfus Politikası ve Hukuk Düzeni, Türkiye Kalkınma Vakfı yay., Ankara, 1975, s.27.

¹¹⁸ A.g.e, s.28.

¹¹⁹ A.g.e, s.37.

sayılması, gebeliği önleyici bilgilerin yayımlanmasını yasaklanması gibi düzenlemelere gidilmesidir. Özendirici politika alanındaysa kırsal alanda doğumların özendirilmesi yoluna gidilmiştir¹²⁰.

Kanunların nüfusun artmasında, ilerlemesinde, yok olmasında ne kadar önem teşkil ettiği bilinir¹²¹. Türk Devleti de yasama gücünü kullanarak nüfus sorununa çözüm yolları aramıştır.

Türk devletinin 1926 yılında kabul ettiği Türk Ceza Kanunu, nüfusu arttırmaya yönelik politikada önemli bir adım teşkil eder¹²². Türk Ceza Kanununda, “Kasten çocuk düşürmek ve düşürtmek cürümleri” adlı ayrı bir başlık altında verilen maddelerde yer alan cezai hükümlere bakıldığında, cumhuriyet hükümetinin anne ve çocuk varlığına verdiği önem daha da öne çıkar.

Türk Ceza Kanununun insan varlığını korumak ve arttırmaya yönelik maddeleri şunlardır;

“Madde 468: Alet ve ilaç kullanarak veya başkası tarafından kullanılmasına razı olunarak çocuk düşüren kadın, altı aydan üç seneye kadar hapsolünür.

Madde 469: Bir kadının rızasıyla vasıta temin ederek çocuğunu düşürten kimse bir seneden üç seneye kadar hapse mahkûm olur.

Eğer bu düşürtme neticesi veya düşürtmek için kullanılan vasıttan kadın telef olursa ceza dört seneden yedi seneye kadar ve eğer kadının ölümü razı olduğu vasıttan daha tehlikeli bir vasıta kullanmaktan hâsıl olmuşsa ceza beş seneden on seneye kadar ağır hapidir.

Madde 470: Bir kimse gebeliğini bildiği bir kadının rızası olmadığı halde çocuk düşürmeye mahsus ilaç ve sair vasıta kullanmak yahut kadını dövme veya yaralamak yahut

¹²⁰ Yakup Kepenek, Nurhan Yentürk, “Nüfus Politikası ve Gelişmeler”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, S. 88 (Mayıs 2004), s.2.

¹²¹ Francois Marsal, **Kanunların Nüfus İnkişafına Tesirleri**, çev: M. Celal (İstatistik umum Müd.), İstatistik Umum Müdürlüğü yay., Ankara, 1932, s.3.

¹²² “Türk Ceza Kanunu”, Kanun no: 765, **Düstur**, VII, 3.tertip, s. 519.

başka bir fiil işlemek suretiyle çocuk düşürtürse yedi seneden on seneye kadar ağır hapse mahkum olur.

Eğer bu düşürtme neticesinde veya bunun için kullanılan vasıttan kadın ölürse ceza on beş seneden aşağı olmamak üzere ağır hapistir.

Eğer fail kadının kocası ise bu maddeye tayin olunan ceza altıda bir miktarı çoğaltılır.

Madde 471: Yukarıdaki maddelerde yazılan işlerden birini yapan kimse sıhhati amme namına nizam altına alınmış sanat veya meslek ashabından olup ta çocuk düşürtmeye mahsus çare ve vasıtaları öğrenmek veya kullanmak suretiyle bu fiili vukua getirmiş ve bundan kadının ölümü hasıl olmuşsa hakkında mezkur maddelerde yazılı olan ceza altında bir miktarı çoğaltılır.

Madde 472: Kendisinin veya karısının veya anasının veya evlaliğinin veya kız kardeşinin namusunu kurtarmak için çocuk düşüren veya düşürtenler hakkında yukarda yazılı cezalar üçte birden üçte ikiye kadar indirilir ve ağır hapis cezası hapse çevrilir”.

1936 yılında çıkartılan yeni bir kanunla, 1926 tarihli Türk Ceza kanununun “*Kasten Çocuk Düşürmek ve Düşürtmek Cürümleri*” başlığı, “*İrkin Tümlüğü ve Sağlığı Aleyhine Cürümler*” olarak değiştirilmiştir¹²³. Yapılan sadece isimsel bir değişiklik olmuş olsa da, yasaya verilen yeni isim, Cumhuriyet hükümetinin her geçen sene nüfus siyasetine daha önemle eğildiğini ve Türk ırkının sağlıklı devamı için çalıştığını bize göstermektedir.

Türk Medeni Kanunu’nda, nüfus politikasını etkileyen önemli maddeler içermekteydi¹²⁴. Bu kanunda yer alan, evlenme yaşı ve çok eşliliğin yasaklanması ile ilgili maddeler bilhassa önem taşımaktadır¹²⁵.

“Madde 88: Erkek on sekiz ve kadın on yedi yaşını tamamlamadıkça evlenemez. Şu kadar ki, hâkim olağanüstü hallerde ve önemli bir sebebe dayanan durumlarda, on beş yaşını

¹²³ “İrkin Tümlüğü ve Sağlığı Aleyhine Cürümler”, Kanun no: 3038, **Düstur**, XVII, 3.tertip, s. 1347.

¹²⁴“Türk Medeni Kanunu“, Kanun no: 743, **Düstur**, VII, 3.tertip, s.237.

¹²⁵ Adnan Güriz, **a.g.e**, s.143.

doldurmuş erkek ve kadının evlenmesine müsaade edebilir. Karardan önce ana, baba veya vasinin dinlenmesi şarttır.” Karar toplumunda yer eden küçük yaşta evlenme alışkanlığına karşı, kanunun esnekliğini bize göstermektedir. Toplumun bu yönde artan talepleri ve alışkanlıkları neticesinde, 28 Haziran 1938 tarihli kanun ile evlenme yaşında bir indirime gidildiği görülmektedir¹²⁶. Kanun, erkek on yedi, kadın on beş yaşını doldurmadıkça evlenemez der. Devlet evlilik konusunda esnekliğe giderek, hâkimin olağanüstü hallerde ve pek mühim bir sebebe dayanarak on beş yaşını doldurmuş olan bir erkeğin ve on dört yaşının bitirmiş olan bir kadının evlenmesine müsaade edilebileceği hükmünü getirmiştir. Evlenme yaşının indirilmesi, kadının doğurma sürecini uzattığı için de, nüfus arttırma politikası ile doğrudan ilişki içersindedir.

Burada değinilmesi gereken önemli bir konuda elbette ki, Medeni kanunun çok eşliliği yasaklamasıdır. Kanun da yer alan, tekrar evlenmek isteyen kimse, vefat veya boşanma ile evliliğin zail olduğunu ispata mecburdur maddesi, toplumda var olan çok eşle evlenme geleneğinin önüne yasal bir set çekmiştir. Çok eşle evlenme geleneği doğrudan ve dolaylı olarak nüfusun artması yönünde teşvik edici bir güç olarak görülebilir. Fakat çok eşliliğin kabul edilmemesi, Türk hukuk devriminin ilkelerinden birisi olduğu için, bu konuda yasa yapıcı kararsızlık göstermemiştir¹²⁷.

Nüfus siyasetimize aykırı fikirler ihtiva eden “*Gebe Kalmamak İçin Ne Yapmalı*” adlı eserin devlet tarafından toplatıldığı görülmektedir¹²⁸.

Çıkarılan bu kanunlar, devletin nüfusu arttırmaya yönelik politikasının yasaklayıcı yönünün en önemli örneklerini teşkil eder. Bu yasaklayıcı yön dışında bir de devlet nüfus arttırmak siyasetinde özendirici politikalar gütmüştür. Bu özendirici politikalar için devlet, bazen ayrı bir yasa çıkartmak yoluna giderken bazen de çıkartılan bazı yasalara ekler yapma yoluna gitmiştir.

¹²⁶ “Türk Kanunu Medenisininin 88. maddesini tadil eden kanun”, Kanun no: 3453, **Düster**, XIX, 3.tertip, s.505.

¹²⁷ Adnan Güriz, **a.g.e.**, s.144.

¹²⁸ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Sayı: 4879 Dosya: 86-83 Fon Kodu: 30.18.1.1 Yer No: 23.16.1

Cumhuriyetin ilk yıllarında evli ve çocuklu olan memurların, diğer memurlara oranla daha fazla ücret almaları konusu üzerine çeşitli tartışmaların ortaya atıldığını görmekteyiz. Bu dönemde Ülkü dergisinde Yaşar Nabi şu yorumu getiriyor; “*Nüfus sorununun Türk milleti için arz ettiği acil ehemmiyet, bizi bu yolda, umumi yolda lüzumu kabul edilen daha geniş bir gayret sarf etmeye ister istemez sevk edecektir. Aynı işi yapan, aynı derecede çalışan üç memurdan biri bekar, ikincisi evli, üçüncüsü de birkaç çocuk babası olduğu için birbirinden farklı imtiyazlara ve ücretlere tabi tutulmaları haklı olup olmayacağı düşüncesi bir milli dava mevzubahis olduğu için, mücerret hukuk nazariyelerinden daha başka bir zaviyeden mütalaa edilmek yersiz sayılmaz*”¹²⁹.

Bu görüşlerin tartışıldığı bu dönemde, 18 Mart 1926 tarihli çıkarılan “*Memurin Kanunu*” bu düşünceleri de içinde barındıran bir kanun tasarısı olmuştur¹³⁰. Kanunda yer alan maddeye baktığımızda,

“*Madde 88: Devlete beş yıl hizmet etmiş olan bir memurun bir çocuğunun yarı diğer çocuklarının üçte bir ücretle yatılı okullara kabul edilmesi; on yıl hizmet eden bir memurun ise bir çocuğunun parasız diğer çocuklarının yarı ücretle okullara kabul edilir*” der. Bunun dışında, “*Çok çocuklu hâkimlere verilecek yardım paralarıyla ikramiye hakkında kanun*”¹³¹un çıkarıldığını görmekteyiz.

Cumhuriyet’in ilk yıllarında evlilik kurumu özendirilmeye çalışılmıştır. “*Fakir memleketlerde iklimin faal olmasından, bedeni inkişaftan ve maddi ihtiyaçların pek fazla olmamasından ve binnetice aile idaresinin ağır ve çok masraflı bulunmamasından*” dolayı evlenme nispetleri yüksek olmaktadır¹³² ve ayrıca fakir memleketlerdeki evlenmelerde, evlilikler sonrası ortaya çıkan doğum miktarı da çok daha fazladır¹³³. Evlenme işlerinde kullanılan evrakın değerli sayılması ve devletin bu belgeden damga vergisi alması nedeniyle,

¹²⁹ Yaşar Nabi, **a.g.m**, s.36.

¹³⁰ “Memurin Kanunu”, Kanun no: 788, **Düstur**, VII, 3.tertip, s.667.

¹³¹ “Çok çocuklu hakimlere verilecek yardım paralarıyla ikramiye hakkında kanun”, Kanun no: 3253, **Düstur**, XVIII, s.526.

¹³² Bela Foldes, **Maddi ve İctimai Vaziyetin Evlenme, Doğum ve Ölüm Vakaları Üzerindeki Tesiri**, Çev: Selim Sabit, Devlet Maatbası, İstanbul, 1933, s. 19.

¹³³ **A.g.e**, s. 17.

evlenmelerin azaldığı tespit edilmişti. Bu nedenle bu evrakın değersiz ve kıymetsiz, vergide muaf hale getirildiği görülmektedir. Evlenmelerin bildirilmesi konusunda evlendirme memurları görevlendirilerek, evlilik tescili kişilerin sorumluluğundan çıkarılmıştır¹³⁴. Evlilik üzerindeki güçlük ve masraflar ortadan kaldırılınca 800 bin çift hemen müracaat ederek evliliklerini kayıt altına almıştır¹³⁵.

Bu dönemde Türkiye'nin dörtte üçü köylüydü ve doğumu arttırmaya yönelik yatırımlar daha çok kırsal alanı kapsamalıydı. Dolayısıyla devlet vergi politikasını çok iyi kullanarak, sınırlıda olsa doğumların özendirilmesi alanında önemli adımlar attı. Bu adımlarda en önemlisi “Şose ve Köprüler Kanunu”¹³⁶ ile çok çocuklu ailelerin yol vergisinden muaf tutulmasıdır. Yol vergisi, 18 ile 60 yaşlar arasındaki hasta ve sakat olmayan her erkek vatandaştan, yılda orta kuvvette sahip bir işçinin yollarda çalışarak 6 günde yapabileceği iş miktarına eşit bir iş yapmak veya buna karşılık 4 lira vermekle yükümlü olduğu bir vergi türüydü¹³⁷. Çıkarılan kanunda yer alan; “*Madde 1: Türkiye’de oturan erkek nüfus on sekiz yaşından altmış yaşına kadar yol mükellefiyetine tabidir. Ancak sebebi sabit olan fakirlerle bütün talebe ve silâh altında bulunan ordu ve jandarma efradı ve hayatta altı evladı olanlar bu mükellefiyetten müstesnadır*” maddesi ile devlet, 1929 yılında başlayarak 1950’lili yıllara kadar fazla çocuklu aileleri yol vergisinden muaf tutmuştur. Vergideki bu muafiyet, vergi vermemek için, bekâr erkeklerinde evliliğe yönelmelerini ve çocuk yapmalarını teşvik etmiştir.

Cumhuriyet’in ilk yıllarında insan varlığını arttırmaya yönelik olarak izlenen politikanın sonuçları hemen alınamamıştır. Nüfus politikasının sonuçlarını ölçebilmek ve değerlendirebilmek için uzunca bir zaman sürecinin geçmesi gerekir. Nüfus artış hızında

¹³⁴ **15. Yıl Kitabı**, Cumhuriyet Halk Partisi, s.94.

¹³⁵ **A.g.e.**, s.95.

¹³⁶ “Şose ve Köprüler Kanunu“, Kanun no: 1525, **Düstur**, X, 3.tertip, s.907.

¹³⁷ Afet İnan, **Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk’ün El Yazıları**, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara, 2000, s.215.

meydana gelebilecek olan bir değişmenin etkisi on beş yıldan kısa bir zaman süreci içerisinde ortaya çıkmaz¹³⁸.

b- Nüfusun Artmasına Yönelik Politikanın Basına Yansımaları

Bu dönemde çıkan gazete ve dergilerde nüfusun artmasına yönelik halka telkinlerde bulunulduğu, özellikle Ankara halkevinin yayın organı olan “Ülkü” dergisinin bu konuda ön plana çıktığı görülür. “*Kuvvetli devletin, mâmur vatanın ve zengin iktisadın ilk şartı nüfus kalabalığıdır... Bir milletin, hayatın yaman kaderini yenerek dünya içinde büyük ödevler başarabilmesi için duraksız üremesi ve üreyerek kalabalıklaşması şarttır...Bizim milletimiz dünyada diğer birçok milletlerden daha çok, daha çabuk üremek ve duraksız çoğalmak zorundadır. Bundan ötürü nüfus davası, bizim milli davalarımızın en başta gelenidir ve erkek kadın her Türk dava uğrunda vazifelidir... Daha zengin, daha mamur, daha kuvvetli bir Türkiye'nin serpilip gelişmesi her şeyden önce bu davanın gerçekleşmesine ağıdır...50 milyonluk bir Türkiye, inkılâp neslinin göstereceği ve çabucak ulaşmaya özeneceği ilk merhaledir...50 milyonluk Türkiye ülkesünün çabucak gerçekleşmesi için her Türk ailesinin en az altı çocuk yapması şarttır*”¹³⁹. Evet, her aile başına en az altı çocuk şarttır. Burada şu gerçeği de yazmak gerekir. “*Nüfusun bulunduğu vaziyette kalabilmesi için, ortalama olarak aile başına üç çocuk düşmesi icap eder. Çocuklardan ikisi ana babalarının yerini tutacaklar, bir tanesi nüfus içinde genç yaşta ölenlerin veya bekâr kalanların yerini tutacaktır... Nüfusun yarısının evlenmeden önce öldüğü memleketlerde, nüfus miktarını olduğu seviyede tutabilmek için üç çocuk da kafi değildir; evlilik başına en aşağı dört çocuk olmalıdır*”¹⁴⁰. Fakat Anadolu'nun var olan durumu daha da kötüdür. Uzun bir süre aralıksız olarak savaşmış ve evlatlarını savaşlara, hastalıklara feda etmiş olan Anadolu'nun tekrar ayağa kalkması için her

¹³⁸ Adnan Güriz, **a.g.e**, s.12.

¹³⁹ Şevket Raşit Hatipoğlu, “Nüfus Davamızın Gerçekleri ve Meseleleri”, **Ülkü**, S. 15 (Mayıs 1942), s.2.

¹⁴⁰ Bela Kenez, **Nüfus Politikası Meseleleri**, çev: H.A, İstatistik Umum Müdürlüğü yay., Ankara, 1944, s. 9.

ailenin en az altı çocuk yapması şart olmuştur. Bu durum devamlı olarak basında vurgulanmaktadır.

Devletin yayın organı olarak da bilinen Hakimiyet-i Milliye¹⁴¹ gazetesinde de bu yönde haberlerin çıktığı görülür. Bunun yanında özellikle nüfus sayımlara yakın tarihlerde yazılı basında nüfus ile ilgili olarak birçok makalenin çıktığı görülmektedir. Ulus, Cumhuriyet, Tanin gibi birçok ulusal basının yanında, Anadolu, Ahenk gibi yerel gazetelere bakıldığında, ülkenin her yerinde bu işe önemle eğinildiği görülmektedir¹⁴². “*Bugün 40 milyonluk bir ulus olabilirdik!..Çocuklarımızın çoğalmasından korkmamalı, onların ölümünü azaltmalıyız. Yurdun çok nüfusa çok ihtiyacı vardır...On iki çocuklu bir baba:Ne güzel bir göre bu!.. Ben her vakit çocuk edinip yetiştirmekte en büyük yurt borcunu ödeyeceğime kainiyim... Çocuk yurdum için lazımdır. Bize bir yurt kaldı ki, ben diyeyim yüz, sende yüz elli milyon yurttaş yaşatabilir*”¹⁴³.

Cumhuriyet gazetesinde çok çocuklu bir ailenin fotoğrafının yer aldığı bir bölümde şu satırlara yer verilmekteydi; “*Gazetemizde resmini derç ettiğimiz mesud ve çok çocuklu aile Tekirdağ belediye meclis azasından Hacı Muhammet beyin ailesidir. On iki sene evvel teehhül eden Hacı Muhammed Bey bu müddet zarfında mensup olduğu millet dördü erkek, dördü kız olmak üzere sekiz çocuk yetiştirmiştir. Türkiye'nin nüfusça tıklım tıklım bir hale gelmesi her ailenin en aşağı dört çocuk yetiştirmesiyle mümkün olabilir. Zevç ve zevce eğer bütün yaşadıkları müddetçe bir çocuk yetiştirmiş iseler tenakus var demektir. İki çocuk ancak ana ile babayı istihlaf edeceklerinden hali tevakkufa işaretir. Tezayüdü ise mutlaka ikiden fazla çocukla temin edilir. Biz bütün Türklerin evlerini böyle çok evlat ile çok çocuk ile şen ve dolu görmek istiyoruz. Hacı Muhammed Bey'in çocuklarını bir düzineye iblağ etmesini ve onlarla mesud ve bahtiyar olmasını temenni ederiz*”¹⁴⁴. Çok çocuklu ailelerin fotoğraflarıyla birlikte basında yer alması yoluyla, çok çocuk sahibi olmanın erdemleri ve onurlandırıcı yönü devamlı olarak halka telkin edilmektedir.

¹⁴¹ Sonraları Ulus adını almıştır.

¹⁴² **Anadolu, Ahenk** İzmir bölgesinde çıkan yerel gazetelerdir.

¹⁴³ Kazım Nami Duru, **Cumhuriyet**, 3 Teşrinievvel 1935.

¹⁴⁴ **Cumhuriyet**, 14 Teşrinisani 1927

1927 yılında Cenevre’de toplanan Dünya Nüfus kongresinde, artan refah düzeyi ile birlikte doğum miktarlarının azaldığı kabul edilmiştir¹⁴⁵. Türkiye’de büyük şehirlerde ve aydınlar arasında başlayan, evlenmelerden sakınmalar ve çocuk yapmama gibi durumlar, bize bu gerçeği göstermektedir. Özellikle büyük kentlerde artan refah düzeyi ve eğitim sonucu, evlenme ve doğum olaylarında giderek bir azalma ortaya çıkmıştır. Ülkenin nüfus politikasıyla ters bir vaziyet gösteren bu durumun önüne geçilmesi için basında yazıların yayımlandığı görülmektedir.

Bu durumu Hatipoğlu şöyle ifade ediyordu; “*Bazı büyük şehirlerimizde, bilhassa münevverlerimizin arasında, azda olsa, evlenmeden sakınmalar vardır. Bizim nüfus davamız milli davalarımızın en büyüklerinden biri olduğundan sevimsiz bir inkişafın ucunu gösteren bu gerçeği milli bir uyanıklıkla gözetmemiz lazımdır... Bunun yanında asıl önemli cihet, evlilerin çocuk sahibi olmamalarıdır... Çocuktan sakınma çabuk bulaşır bir salgın olduğu için onu da milli vicdanımızın yakazasıyla gözetliyoruz ve milli ahlak, kişilerin kendi keyifleri ve kendi hazları için çocuktan sakınmalarını dosdoğru bir hıyanet olarak almalıdır*”¹⁴⁶.

Ömer Celal Sarç, aydınlar arasında var olmaya başlayan bu durumu tespit ederken şunları söylemektedir; “*...bazı alametler münevver sınıflarımızda doğumların azaldığına dalalet etmektedir. Bu hususta okuryazarların en fazla bulunduğu şehrimiz olan İstanbul’da göze çarpan çocuk azlığını işaret edebiliriz. 1935 sayımına göre 1 yaşından küçük çocuklar, bütün memlekette nüfusun % 29,9’una baliğ olurken bu nispet İstanbul’da % 13,6’dan ibarettir... Münevver tabaka arasında bekârların, çocuksuz veya yalnız bir çocuklu ailelerin gittikçe fazlaştığını müşahedeler de göstermektedir*”¹⁴⁷.

Yazısının devamında oluşan bu durumun çözüm yolu olarak ta Sarç şunları söylemektedir; “*Bu sınıf daha rasyonel düşündüğünden, çocuk meselesinde daima iktisadi cepheyi de göz önünde bulundurmakta, yani çocuk yapmadan evvel onu yetiştirebilmek*

¹⁴⁵ Bela Foldes, **a.g.e**, s. 23.

¹⁴⁶ Şevket Raşit Hatipoğlu, **a.g.m**, s.2.

¹⁴⁷ Ömer Celal Sarç, “Nüfusun Miktarı ve İstihaleler”, **II. Üniversite Haftası (Diyarbakır 1/6/1941-7/6/1941)**, İstanbul Kenan Basımevi ve Kilişe Fabrikası, İstanbul, 1942, s.62-63.

imkânlarını iyice tartmaktadır. Hâlbuki bugünkü şartlarımız, çocuğun iyi bakılmasını ve yetiştirilmesini güçleştirecek ve hatta çocuk yapmayı bir külfet haline getirecek mahiyettedir. Hayat pahalıdır, yeni meskenlerimiz dardır, ucuz doğum evleri, çocuk bahçeleri, vesaire hiç veya kafi miktarda mevcut değildir. Bundan başka vergi mevzuatımız bekarla evli, çok ve az çocuklu mükellefler arasında hiçbir fark gözetmemektedir... Şu halde yapılacak olan şey, çocuğun aileye mucip olduğu iktisadi yükü mümkün olduğu kadar hafifletmektir. Bilhassa vergileri mükelleflerin sayısına göre ayarlamak, çok çocuklu ailelere mali yardımlarda bulunmak gibi, bütün medeni memleketlerde uzun zamanlardan beri tatbik edilen tedbirlerin artık çoktan zamanı gelmiştir”¹⁴⁸.

Türkiye içinde, aydınlar arasında doğum oranlarının azalmasına yönelik tepkinin benzerlerini, Avrupalı bazı yazarlar, Avrupa nüfusu için dile getirmektedirler. Fernand Boverat “*Avrupa Nüfusunun İstikbali*” adlı eserinde bu konuya şöyle değinmektedir; “*Mektepler, sinemalar, gazeteler insanların ne kadar çok zevke vasıl olabileceğini herkese öğretmiştir. Bu nedenle bu zevklerin mevcudiyetine vakıf olan kimseler daha rahat bir hayata kavuşmak, daha çok zevk sürmek ve mevcut çocuklarını da böyle bir hayata ulaştırma gayretine düşmüşler ve daha kolay bir hayat, daha zevkli bir ömür için sınırlı nüfuslu bir aileye sahip olmak lüzumuna razı olmuşlardır. Bunun neticesi olarak gebeliğe mani olan aletlerin imal ve satışı, çocuk düşürmeler, modern cemiyette hayret ve nefret derecesine varmış bulunuyor”¹⁴⁹.*

Bela Kenez ise, “*Bugün ne görüyoruz? Pek az ehemmiyette birkaç istisna hariç tutulursa, çok yüksek derecede medenileşmiş memleketlerde, doğum nispeti korkunç şekilde düşmüştür. Bu, İstikbal bakımından kötü neticelerle dolu bir hadisedir. Beşeriyetin telakkisi, beyaz ırkın faikiyeti, Avrupa devletleri arasında muvazene ve sulh tehdit altındadır... 1900*

¹⁴⁸ Ömer Celal Sarç, **a.g.m**, s.63-64.

¹⁴⁹ Fernand Boverat, “**Avrupa Nüfusunun İstikbali**”, çev: M. Celal (İstatistik Umum Müd.), İstatistik Umum Müdürlüğü yay., Ankara, 1932, s. 7.

senelerinden beri, Batı, Şimal ve Orta Avrupa, Hollanda müstesna, nüfusun artış temposu yavaşlamıştır”¹⁵⁰.

2- Ölümleri Azaltmaya Yönelik Politika

1927 nüfus sayımından 1935 nüfus sayımına geçen süredeki, ülkenin nüfus artış oranı % 16,6'di. Fakat bu artış hızı, ölümlerin az olmasından değil, doğumların çokluğundan ileri gelmekteydi. 1935 sayımı sonrası, 0-4 yaş %16,9'a; 5-9 yaş ise %14,5'e, 0-19 yaşları arasındaki genç nüfus miktarı da ülke nüfusunun %47,9'a tekabül etmekteydi¹⁵¹.

Türkiye nüfusunun büyük bir bölümü köyde yaşamaktaydı¹⁵². 1923–1938 döneminde ülkenin köylü nüfusunun %20'lere varan oranda artarken, şehir nüfusu %15'lere varan oranlarda artmaktaydı¹⁵³. Ortaya konan rakamlarda, Türk köylüsü için nüfusu arttırmaya yönelik olarak bir politika uygulamaya gerek olmadığını gösteriyordu. Çünkü Türk köylerinde doğum nispeti, başka ülkelerin doğum nispetlerinden çok daha fazlaydı. Burada önemli olan doğanları yaşatabilmektir. Ortaya çıkan bu durum az gelişmişlik düzeyinde bulunan tüm ülkelerin temel bir sorununu teşkil etmekteydi. G. Cazes ve J. Domingo'nun ortaya koydukları “Azgelişmişliğin Kriterleri” adlı yapıtlarında, doğum oranının artışı, doğurganlık, çocuklarda görülen ölüm oranının yüksekliği, ortalama yaşama süresinin kısalığı gibi özellikleri, azgelişmişliğin klasik göstergeleri ve ölçütleri başlığı altında vermektedirler¹⁵⁴. Örneğin bir yaşına kadar ölen çocukların zengin ve fakir memleketlerdeki nispeti, İngiltere, Fransa gibi zengin memleketlerde bin nüfusta 1,49 iken; İspanya, İtalya,

¹⁵⁰ Bela Kenez, a.g.m, s. 8.

¹⁵¹ **1935 genel Nüfus Sayımı**, LX, İstatistik Genel Müdürlüğü yay., Ankara, 1937, s.51.

¹⁵² 1927 yılındaki nüfus sayımında, 13 milyon 600 binlik nüfusun; 3 milyon 300 binlik kesimi şehirli nüfus iken, 10 milyon 300 bini köylü nüfustu. 1935 nüfus sayımında ülke nüfusu 16 milyon 158 bin iken; bunun 3 milyon 803 bini şehirli nüfus, 12 milyon 355 bini köylü nüfustu. Daha ayrıntılı bilgi için bkz: **1923-1981 Cumhuriyet Döneminde İstatistiklerle Türkiye**, Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Kolları ve Ticaret Borsaları Birliği, 1981.

¹⁵³ Bu rakamlara ülkeye bu tarihlerde, dışarıdan getirilerek iskân edilen nüfusunda dahil olduğu düşünülmemelidir. Fakat her halükarda hızlı bir doğum oranı olduğu göze çarpar.

¹⁵⁴ Çetin Yetkin, **Türkiye’de Tek Parti Yönetimi**, 1. baskı, Altın Kitaplar yay., 1983, s. 144.

Macaristan gibi fakir memleketlerde binde 4,03'tür¹⁵⁵. Ayrıca burada önemli bir tespitle ailelerde çocuk âdeti arttıkça ölüm nispetinin de arttığı ve fakirlerde bu nispetin daha yüksek olduğudur¹⁵⁶.

Bu durum her planda dile getirilip, yazıya dökülüyordu; “*Türk ırkı bereketlidir, Türk kadını doğurgandır. Fakat ömründe yedi sekiz hatta daha çok doğurduğu halde hiçbir çocuğu yaşamamış ne kadar kadın gördüm!*”¹⁵⁷. “*Bir takım cahil anneler, ahirette kendisine şefaathçi olacak diye çocuklarının ölümünü adeta hoş görüyorlardı. İshal, kuşpalazı ve diğer çocukluk hastalıkları köy çocuklarını kemiriyordu*”¹⁵⁸.

Yeni kurulan Türk devletinin doğumları arttırma politikasından daha çok, ülkedeki ölümleri azaltma politikasına hız vermesi en büyük öncelik olmalıydı. Ülkedeki bazı şehirlerin ölüm oranları; Ankara’da ‰ 12,5, İstanbul’da ‰ 16,8, Diyarbakır’da ‰ 20, Antalya’da ‰ 20,5, İzmir’de ‰ 21, Adana’da ‰ 21,2, Samsun’da ‰ 23 ve tüm memleketin oranı ise ‰ 20 dolaylarındaydı¹⁵⁹. Bu oran çok yüksek bir rakamdı ve aynı tarihlerde çeşitli Avrupa ülkelerinin ölüm oranlarıyla karşılaştırdığımızda, rakamın yüksekliği hemen dikkat çekmekteydi¹⁶⁰:

Ülke	Oran (‰)	Ülke	Oran(‰)
Almanya	11,2	Fransa	15,7
İtalya	14,1	Yunanistan	16,5
Polonya	14,6	Yugoslavya	17,9
Bulgaristan	15,5	Romanya	20,6

¹⁵⁵ Bela Foldes, **a.g.e**, s. 39.

¹⁵⁶ **A.g.e**, s. 42.

¹⁵⁷ Ahmet İhsan Tokgöz ve K. Köyden, “Dr. Besim Ömer Akalın”, **Ülkü**, VII/ 39 (Mayıs 1936), s.207.

¹⁵⁸ Fahrettin Kerim, “Cumhuriyet Devrinde Sıhhi Tekamül ve İnkişafımız”, **Yeni Türk**, S. 11-14 (Birinciteşrin 1933), s. 1093.

¹⁵⁹ Ömer Celal Sarç, **a.g.m**, s.61.

¹⁶⁰ **A.g.m**, s.62.

Kazım Nami Duru, gazetede bir yazısında, “Bir takım ileri memleketlerde nüfus artımı, doğumun çokluğundan mı ileri gelir sanırsınız? Pek az Ulus, Türk kadar doğurucudur. Oralarda daha çok, çocuk ölümünün önüne geçildiği, doğan çocuklar iyi bakılıp yaşatıldığı için nüfus artıyor. Bizimde buna ihtiyacımız var” diyerek, yukarıdaki tabloyu çok iyi açıklıyordu¹⁶¹.

Türk devletinin buna bir an önce bir çare bulması gerekliydi. Ölümleri azaltmak içinde, o ülkenin sağlık ve sosyal alanlarda, hızla gelişmesi gerekliydi. Bu hedefi Gazi Mustafa Kemal şöyle açıklamaktadır; “Sağlık ve sosyal yardım hususunda takip ettiğimiz gaye şudur: Milletimizin sıhhatini muhafaza ve takviyesi, ölümlerin azaltılması, nüfusun artırılması, toplumsal ve bulaşıcı hastalıkların tesirsiz hale getirilmesi, bu suretle millet fertlerini dinç ve çalışmaya kabiliyetli sağlam bir bedene sahip olarak yetiştirilmesi”¹⁶².

“Türkiye Cumhuriyetinde doğan bir çocuğun yaşaması için elimizden gelen her şeyi yapmalıyız. Geniş yurdumuzun verimli toprakları düşünecek, çalışacak ve başaracak güçlü ve gürbüz nesil istiyor. Yurdumuzun zenginliği, imarı, refah ve saadetini ancak sağlam vücut ve dimağla kalabalık bir ulus yapabilecektir. Biz cumhuriyet gençlerini bu şekilde yetiştireceğiz. Kafa, adale ve makine kuvvetleriyle bu güzel ülkeyi her yerden üstün işleyeceğiz ve süsleyeceğiz”¹⁶³.

Yeni Türk devletinin kurucusu Gazi Mustafa Kemal her fırsatta sağlık mücadelesinin çok önemli bir konu olduğuna değinmekteydi. 1 Kasım 1925 tarihli meclis açılış toplantısında, devletin başı olarak halk sağlığına verdiği önemi şöyle dile getirir; “Bir kül olan bu aziz vatanda umum vatandaşların bedeni, mali ve mefkurevi bütün mükellefiyetlerini aynı sühulet ve müsaraatla ifa etmesini temin edinceye kadar müşahede ettiğimiz hastalıkların tedavisinde ısrarla devam mecburiyetindeyiz. Bu yolda ittihazı lazım gelen esaslı ve kati tedbirlerin Büyük Millet Meclisine mütemadi bir surette ve itina ile takip olunacağına millet emin olabilir... Teşkilat-ı sıhhiyemizde memleketin ihtiyacına mutabık

¹⁶¹ Kazım Nami Duru, *Cumhuriyet*, 3 Teşrinievvel 1935.

¹⁶² *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III*, I, s.238.

¹⁶³ Zeki N. Barker, “Yavrularımızın Değerini Bilelim”, *Ülkü*, V/27 (Mayıs 1935), s. 206.

*isabet ve gayret meşhuttur. Hükümet-i Cumhuriyetin başlı başına bir esas olarak muvaffakiyetle takip eylediği sıhhat mücadelesine gittikçe vesaitini artıran bir vüsatle devam olunmak lazımdır ve mühimdir*¹⁶⁴.

“Çocuk işi memleket işidir, doğanları yaşatmalıyız” parolasıyla, cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren, halk sağlığı işlerinin bir devlet işi olarak ele alınması ve bu amaçla “Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti”nin kurulması Türk devletinin bu konuya verdiği ehemmiyeti gösterir¹⁶⁵. “Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti’ tamamen Cumhuriyet’in malıdır. Memleketin dört bir köşesindeki sağlık işlerini, bakım ve yardım vazifelerini devletin beyni ile tanzim, eli ile idare ve gözü ile teftişten sonradır ki milletin ihtiyaçları ve dertleri anlaşılmiş ve icap eden tedbirler alınmıştır. Cumhuriyet’in sağlık ve yardım siyaseti başlıca şu işlerde toplanır;

- a) Doğumu çoğaltmak, ölümü azaltmak,
- b) Memleketi yabancı ellerden gelebilecek salgın ve korkunç hastalıklardan korumak,
- c) Memleket içindeki salgın hastalıklara savaş açmak,
- d) Milletlin senelerden beri kanını emen, kurutan, soy ve sopunu kıran sıtma, frengi ve verem gibi hastalıklarla uğraşmak ve önünü almak,
- e) Acı duyan, sancı çeken ve aklını oynatan hasta, sakat ve fakir yurttaşlara parasız doktor, hasta yatağı ve ilaç hazırlamak,
- f) Devlet, İdare-i Hususiye ve belediyelere ait sağlık işlerini ayırmak ve bunları onarmak,
- g) Meslek mensuplarının sayısını çoğaltmak, ihtisaslarını yükseltmek ve icrayı sanatlarını düzene sokmak,
- h) Milleti sağlık koruma işlerinde sari vasıtalarla uyandırmak,

¹⁶⁴ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I-III, I, s.357.

¹⁶⁵ Ahmet İhsan Tokgöz-K. Köyden, a.g.m, s.205.

i) *Milletin sağlık standardını yükseltmek için ne yapılmak lazım gelirse yapmak ve başarmaktır.*

Bugün Anadolu'nun her hangi bir köyünde 'kıran' çıkarsa, doğuramayan bir anne olursa, çok çocuklu bir ev varsa Ankara'nın kulağı hemen duymakta”¹⁶⁶.

1923–1938 yılları arasında, 'Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti'ne ait pek çok kanunun çıkarıldığı görülür. Bunlar içinde en önemlisi, 17 Mayıs 1928 tarihinde çıkartılan, “Türkiye Cumhuriyeti Merkez Hıfzısıhha Müessesesi“ hakkında kanunudur¹⁶⁷. “Burada bir taraftan devletin sıhhat teşkilatında iş alan ve alacak doktorların bilgileri yükselecek ve bu işlere yarar hale getirilecek, diğer taraftan yurdun aşı ve serum ihtiyaçları hazırlanarak memleketin her tarafına gönderilecektir. Milletin yediğı ve içtiğı şeylerin numuneleri hep burada toplanarak birer birer tahlilden geçerek kıymetleri meydana çıkarılacak ve fayda ve zararları anlaşılacaktır. Benzerleri yabancı illerde bile nadir rastlanan bu müessese denilebilir ki Cumhuriyet'in en şanlı ve şerefli ve milletin duygu ve ihtiyaçlarına en iyi cevap veren bir varlığı olmuştur”¹⁶⁸.

Bunlar dışında başka kanunlardan örnek vermek gerekirse¹⁶⁹:

Kanun no:	
90	Frenginin men ve tahdidi sirayeti
839	Sıtma mücadele kanunu
1369	Uyuşturucu maddeler kanunu
2219	Hususi Hastaneler kanunu ¹⁷⁰

Bunların dışında daha pek çok kanun ve nizamnamenin, bu dönemde çıkartılıp uygulamaya geçirildiğı görülmektedir¹⁷¹.

¹⁶⁶ “Cumhuriyet'in Sağlık, Bakım ve Yardım İşleri”, s. 253.

¹⁶⁷ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon Kodu: 490.01 Yer No: 1465.7.1; “Türkiye Cumhuriyeti Merkez Hıfzısıhha Müessesesi“, Kanun no: 1267, **Düştur**, IX, s.551.

¹⁶⁸ “Cumhuriyet'in Sağlık, Bakım ve Yardım İşleri”, s. 258.

¹⁶⁹ **15. Yıl Kitabı**, s.336.

¹⁷⁰ “Hususi Hastaneler Kanunu”, Kanun no: 2219, **Düştur**, XIV, s. 983.

Gazi Mustafa Kemal, konuşmalarında Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti'nin önemine ve çalışmalarına dikkati çekerdi. *“Ulusun, ulus gençlerinin, çocukların sağlıkları, sağlamlıkları, gürbüzlükleri; üzerine düştüğümüz çok gerekli bir diriklik iştir. Sağlık Sosyal Bakanlığının bu yüzden bize kıvanç verecek yolda çalışmakta olduğunu görmekteyiz”*¹⁷² der. Başka bir konuşmasında Gazi Mustafa Kemal, *“Kendine İnkılâbın ve İnkılâpçılığın çeşitli ve hayati vazifeler verdiği Türk vatandaşının sağlığı ve sağlamlığı, her zaman, üzerinde dikkatle durulacak milli meselemizdir. Sağlık ve Sosyal Yardım Vekâletinin bu mesele üzerindeki sistemli çalışmaları, yüksek Kamutayı memnun edecek mahiyette inkişaf etmektedir... Vekâletin, ‘Sağlam ve Gürbüz Nesil, Türkiye'nin mayasıdır’ prensibini, pekiyi kavrayarak çalışmakta olduğunu takdire değer bulurum”*¹⁷³ diyerek vekâletin çalışmalarından memnun olduğunu dile getirir.

a- Hükümet Programları

İlk hükümetlerden başlayarak her hükümet, sağlık ve sosyal işlere büyük bir ehemmiyet vermekteydi. Başvekil İsmet İnönü, Birinci Milli Türk Tıp Kongresinde Cumhuriyet'in sağlık politikasını şu şekilde çizdi; *“İlk Cumhuriyet hükümetinden itibaren memlekette sıhhat meselesinin, sıhhi mücadelenin devlet programları içinde başlı başına bir mevki olduğu müşahede olunmuştur. Filhakika fasılasız ve amansız bir mücadeleden başka bir şey olmayan bu hayatta diri adam, memleketin müdafaasında olduğu kadar, iktisadi hayatın, içtimai hayatın ve her şeyin esasıdır. Siniri kavi, akli kavi olan bilgide de kuvvetli bir adamdır. Böyle bir nesli idame etmek, nesli bu noktai nazardan olan zaaflarını izale etmek mecburiyet ve mesuliyetini siz deruhde ettiğinizi ilan etmiş bulunuyorsunuz... Biz ilk gündün itibaren olduğu gibi bundan sonrada umumi sıhhat mücadelesinde vatandaşların ahvali sıhhiyelerini layık ve müstait oldukları en yüksek dereceye kadar çıkarmak için*

¹⁷¹ Ayrıntılı bilgi için bkz: **15. Yıl Kitabı**, CHP

¹⁷² **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III**, I, s.395.

¹⁷³ **A.g.e.**, s.411.

yedi ihtiyarımızda olan vesaiti tahsis etmek kararındayız... Bizim tahminlerimize göre behemehal en yüksek medeniyet seviyesine varmak için göstermeye mecbur olduğumuz gayret, sarfetmeye mecbur olduğumuz faaliyet laakal yirmi beş sene devam edecektir”¹⁷⁴.

27 Kasım 1924 tarihinde, Fethi Okyar’ın hükümet programının bir bölümünde sağlık alanında yapılacak işler şöyle özetlenmektedir;

“Halkımızın bünyeyi içtimaiyesini yıpratana sıtma ile ciddi bir surette mücadeleye girişmek Sıhhiye Vekâleti’nin en esaslı umdesidir. Bundan maada frengi ve verem tahribatına, nüfus itibariyle pey şayanı teemmül olan çocuk hastalıklarına ve vefiyatına karşı koymak için bir taraftan teşkilatı sıhhiyemizin taazzuv ve tevessüüne azami sarfı gayret edilecek, diğer taraftan da teşkilatı hususiye bu gayeleri teminen muavenet ifa olunacaktır”¹⁷⁵. Ekim 1930 yılında kurulan Dördüncü İsmet İnönü hükümet programlarında da aynı noktalar üzerinde durulduğu görülür¹⁷⁶.

8 Kasım 1937 yılındaki Celal Bayar’ın hükümet programında, sağlık alanında yapılması düşünülen işler hakkında şunlar söylenmektedir:

“Sağlık işleri: Her zaman üzerinde ehemmiyetle durduğumuz milli meselemizdir. Bu husustaki çalışmalara bir plan dahilinde genişlik vermek siyasetine devam edeceğiz.

- Ana ve çocuk hayat ve sıhhatinin korunması için şimdiye kadar tesis edilmiş olan doğum ve çocuk bakım dispanserleri ve süt çocukları müşahede evlerinin sayılarının arttırılması,

- Köylerde doğum yardımlarını temin edecek köy ebesi yetiştirmek için köy ebe mektepleri tesisi,

- Kaza merkezlerinin doktorsuz kalmamasının temini yolunda doktor sayısını ihtiyaç derecesine çıkarmak için alınmış tedbirlerin hızlandırılması,

¹⁷⁴ Fahrettin Kerim, **a.g.m**, s. 1095.

¹⁷⁵ İsmail Arar, **a.g.e**, s.44.

¹⁷⁶ **A.g.e**, s.54.

- Şehir, kasaba ve köylerimizin sıhhi vaziyetlerini ıslah için içilecek su tesisatı, fenni mezbahalar tesisi vesaire gibi umumi sıhhat işlerinin tanzimi,

- Vilayet ve belediye hastanelerinin sayı ve yatak adetlerinin çoğaltılması,

- Sıtma, trahom, frengi ve verem gibi hastalıklara karşı yapılmakta olan fenni mücadelelerin, teknik imkânların müsait olduğu nispette, inkişaf ettirilmesi,

Programlaştırıp tahakkuklarına hız vereceğimiz başlıca işlerimizdir”¹⁷⁷.

b- Salgın Hastalıklarla Mücadele

Genç Türk devleti dış düşmanlarla mücadelesini sürdürürken, bir yandan da Anadolu toprakları içersinde, Türk halkının savaşlar dışında hızla tükenişine sebep olan salgın hastalıklarla da mücadeleye girişmişti.

“Sıtma köylerimizi bir ölüm harabesine çevirmişti. Rumeli ve Rusya’dan muhacir olarak Anadolu’ya gelen milyonlarca Türk evladı bilgisizlik ve sıtma yüzünden mahvolmuş, tüten bacalar yerine yıkık mezar taşları kaim olmuştu. Bu suretle Adana, Halep, Sakarya, Kızılırmak bataklıklarında harap olmuş Türk nüfusu sayısızdır”¹⁷⁸.

Gazi, 1 Mart 1922 tarihli konuşmasında salgın hastalıklarla mücadeleyi şöyle açıklıyor; “Bu sene emrazı sariye istilasına meydan verilmedi, baş gösterenler derhal tedabiri sıhhiye ittihaziyle olduğu yerde itfa olundu. Emrazı sariyeye karşı en kati tedbir olan aşılar artık tamamıyla memleketimizde istihsal olunmaktadır. Üç milyon küsur kişilik çiçek aşısının Sivas’ta istihsal edilmiş olduğunu zikretmek bu bapta kafi bir fikir verebilir... Frengi afetinin iffası içinde mümkün olan meblağ sarfedildi ve emrazı içtimaiye ile mücadelemizin daha müsmir ve daha şamil şekilde ifası esbabı da ihzar edilmiştir”¹⁷⁹.

¹⁷⁷ İsmail Arar, a.g.e, s.71.

¹⁷⁸ Fahrettin Kerim, a.g.m, s. 1093.

¹⁷⁹ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I-III, I, s.237.

1 Mart 1923 tarihli konuşmasında Gazi Mustafa Kemal, daha geniş çerçeve içerisinde Türk devletinin salgın hastalıklarla olan mücadelesine ve bu mücadeleye artarak devam edileceğine değinmektedir. Gazi'nin, çok ayrıntılı bir şekilde sağlık hizmetlerinden ve salgın hastalıklarla yapılan mücadeleden bahsetmesi, Yeni kurulan Türk devletinin ve onun kurucusunun insan sağlığına verdiği önemi göstermesi açısından üstünde durulması gereken bir noktayı teşkil etmektedir.

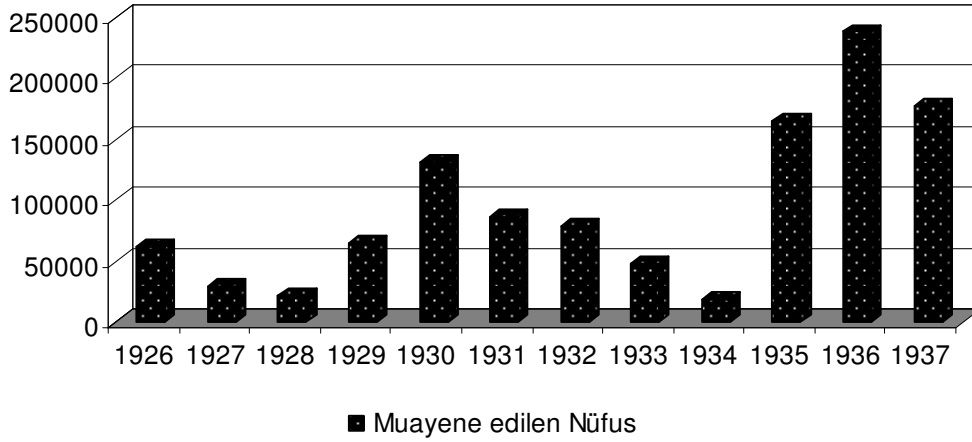
“İstilacı ve sari hastalıklara karşı insanları koruma hususunda büyük hizmetleri görülen aşılı hazırlama ile meşgul hıfzıssıhha müesseselerimiz büyük başarıyla mesaisine devam ve mücadeleye yararlı hizmetler ifa etmektedirler. 1921 senesi zarfında üç milyon kişilik çiçek aşısı yapabilen Sivas müessesesi geçen sene zarfında beş milyon kişilik çiçek aşısı, beş yüz otuz yedi kilogram kolera, dört yüz yedi kilogram tifo aşılı üretmiş ve bunlar ahaliye yeterli bir şekilde tatbik edilmiştir. Elyevm İstanbul ve Sivas'ta bulunan her biri bakteriyolojihane, kimyahane, telkhhane ve daiülkelp tedavihanesinde meydana gelmiş hıfzıssıhha müesseselerinden üçüncüsünün de bu sene Diyarıbekir'de tesisi ve bu sayede uzak mesafelerin katından mütevellit mahzurların tehvini kesinleşmiştir. Emrazı sariyeye karşı mühim bir vasıta-i mücadele olan temizleme ve tephir vesaiti gittikçe teksir ve düşman tarafından tahrip edilenler tamir ve mevcutları ıslah ediliyor. Bu suretle kariben Afyonkarahisar, Eskişehir ve Niğde tephir müesseseleri faaliyete gireceklerdir. İzmir'de ve Ankara'da her türlü araçla donatılmış birer tephirhane inşası derdesttir. Esasen şehirlerin müdafaa-i sıhhiyesinin gerektirdiği tephirhanelerden mahrum yerlerde mahalli meclisleri tarafından verilecek tahsisatla ve merkezden yapılacak yardımla bir an evvel bunların ikmalî yirmi üç senesinin gerçekleşmesini hedef kabullendiği arzudan birisi olduğu gibi dahilde başlıca güzergahlarda ve hariçten gelecek emraz-ı istilaiyeye karşı müdafaa için hudutlarımızda tahaffuz tertibatı projesi de mütalaa edilmektedir... Bir harabe halinde tesellüm edilmiş olan Sinop ve Klazumen tahaffuzhanelerinin iade-i faaliyetlerine çalışılmaktadır. Münhasıran emraz-ı sariye ve intaniye hastalarının kabulüne mahsus hastanelerin bulunmaması memleketimiz için büyük bir nakise olduğu düşünülerek bu sene İstanbul'da ve Anadolu'nun nikat-ı muhtelifesinde olmak üzere beş adet emraz-ı sariye

hastanesinin tesis ve küşadı sıhhi programımıza ithal edilmiş ve eylevm İzmir'deki faaliyete başlamış ve İstanbul'dakiler de derbest-i küşat bulunmuştur. Gerek mecalis-i mahalliyenin faaliyeti ve gerek nümune müesseselerimizin memleketimize hüsnü tevzii suretiyle Anadolu'nun her tarafında mühim merakiz-i sıhhiye tesisi daire-i imkan ve tahakkuka girmektedir. Emraz-ı müstevliye nispetinde mühim ve hatta memleketimizde bunlardan daha fazla tahribata sebep olan sıtma, frengi verem hakkında da tebadir ittihazından geri durulmuyor. Sıtma hastalığının memleketimizdeki intişar ve tahribatının derecesine karşı bir tedbir-i kafi olduğu iddia edilmemekle beraber şüphesiz pek müessir bir amil olan, İstanbul kimyahanesinde mamul devlet kinini kurslarının bin kiloya karip mevcudu Ziraat Bankası vasıtasıyla bütün mülhakata tevzi edilmek üzere bulunmuş ve 250 kilogram miktarında da meccani surette kinin dağılmıştır. Yine geçen sene tahsisatından mütebaki para ile hariçten yeniden bin kilo kadar kinin sipariş edilmiştir. Sıtma hastalığının kökünden kali için yegane çare olan teybis ve ıslah-ı arazi meselesine şehir ve köylerin şerait-i hıfzıssıhhasının ıslah ve istikmaline ise şerait-i tabiiye avdet eder etmez başlamak icraatı nafia ve sıhhiyemizin en mübrem ve mühimlerinden biri olacaktır. Frengi mücadelesi her yerde faaliyeti mutadesiyle devam etmektedir... verem hastalığına karşı şimdiye kadar ahval ve şeraitin maateessüf tatbikine müsaade ve imkan bahş etmediği tedabire başlangıç olmak üzere İstanbul'da veremliler tedavihanesi açmak ve bu suretle yeni ve pek lüzumlu bir mücadelenin ilk temel taşını koymak mutasavverdir. Vekaletе merbut emraz-ı umumiye hastanelerinde geçen sene zarfında yirmi bini müteceviz hasta tedavi edildi ve bütün müessesatın laboratuvarları da 30 bin muayene icra olundu”¹⁸⁰.

¹⁸⁰ Atatürsk'ün Söylev ve Demeçleri I-III, I, s.307-308.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında salgın hastalıklarla mücadelede tablolarla baktığımızda¹⁸¹:

Frengi Mücadelesi

“Frengi son asırda Anadolu’nun en umulmayan yerlerine, en harim köşelerine kadar sinsi sinsi girmiş soy düşmanı bir afetti. Frengi yüzünden nam ve nişanı kalmayan köyler bir baştan öbür başa durmadan genişliyordu. Frengi ocakları diye şöhret alan kasaba, köylerimizi yıllarca arayan ve soran bulunmadı”¹⁸². “Frengiye tutulan babanın tohumu ekseriya neşünema bulamaz. Frengili anne karnındaki yavrusunu büyütüp vaktinde doğuramaz, düşürür. Doğanlar olsa bile günü, haftası ve ayı içinde ölürlere ve üzerlerinde türlü frengi yaraları vardır. Anadolu’da frenginin pek uzun yıllar söndürdüğü ocakları kimse unutmamıştır”¹⁸³.

Cumhuriyet hükümetlerinin sağlık konusunda önemle üzerinde durduğu konulardan biri Frengi mücadelesidir. Frengi, genellikle cinsel birleşmelerle bulaşan, tedavi edilmediğinde inme, körlük, delilik vb. sonuçlara kadar varan, döle de geçerek vücutça ve

¹⁸¹ Ayrıntılı bilgi için bkz: **15. Yıl Kitabı**, çeşitli sayfalar.

¹⁸² “Cumhuriyet’in Sağlık, Bakım ve Yardım İşleri”, s. 256.

¹⁸³ Zeki Nasır, “Nüfus İşinin Tetkiki”, **Ülkü**, 1/5 (Haziran 1933), s. 415.

akılca sakat bir soyun yetişmesine yol açan hastalıktır¹⁸⁴. Böyle ciddi bir hastalıkla daha milli mücadele devam ederken başlamıştır. Bu mücadelede ilk önemli adım 7 Mart 1921 tarihinde “*Frenginin meni ve tahdidi sirayeti hakkında kanun*”un meclis tarafından çıkartılması olmuştur¹⁸⁵. Yeni kurulmakta olan devlet, bir yandan düşmanla mücadele ederken, bir yandan da uzun yıllardır Türk halkının soyunu kurutmakta olan büyük bir hastalığın üzerine gidiyordu. Çıkartılan kanunla: “*Her frengili istediği bir tabibe kendini tedavi ettirmeye ve tedavisi hakkında tabipten alacağı tasdik edilmiş belgeyi bulundurmaya mecburdur*” (madde 1); “*Her tabip tedavi ettiği frengi vakasını istatistik düzenlemek üzere kimlik belirtmeksizin yirmi dört saat içinde hükümet tabibine, bulunmayan yerlerde belediye tabibine ihbar etmeye mecburdur*” (madde 2); “*Frengililer resmi sıhhiye müesseselerinde ücretsiz tedavi edilir*” (madde 6); “*Frengili hasta bilerek hastalığının yayılmasına sebep olursa, altı aydan iki seneye kadar hapis veya yüz liradan beş yüz liraya kadar hapis cezası ile cezalandırılır*” (madde 8).

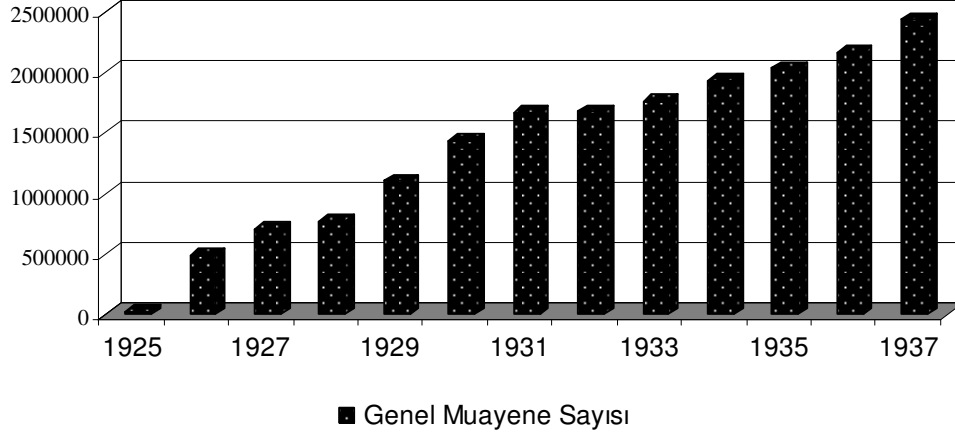
“*Cumhuriyet, afetin çok sık bulunduğu mıntıkları tespit ederek ciddi bir savaş açmış ve buraya en yüksek mütehassıslarını göndererek işe başlamıştır. En kıymetli ve kudretli ilaçlarla başarı kazanan bu hamle sayesinde bugün bu yerlerde yeniden yeniye hayat ve nesil fişkirmaya başladığını görüyoruz... Bugün Cumhuriyetin sadece sıtma ve frengi mücadelesine sarf etmiş olduğu para on milyon liraya yakındır. Hayatın ve nüfusun kıymetini çok iyi anlamış olan hükümetimiz milleti bu afetlerden korumak ve kurtarmak üzere hiçbir şeyi esirgememiştir*”¹⁸⁶.

¹⁸⁴ www.tdk.gov.tr, 12 Temmuz 2007.

¹⁸⁵ “Frenginin meni ve tahdidi sirayeti hakkında kanun”, Kanun no: 90, **Düstur**, I, s. 144.

¹⁸⁶ “Cumhuriyet’in Sağlık, Bakım ve Yardım İşleri”, s. 256.

Sıtma Mücadelesi

Sıtma, anofel türü sivrisineğin sokmasıyla insandan insana bulaşan, titreme, ateş ve ter nöbetleriyle kendini gösteren bir hastalıktır¹⁸⁷. “Zamanımıza kadar sıhhat-i umumiyenin uğradığı ihmalin derecesi, mücadele yoluna girdikçe, daha kuvvetli tebarüz etmektedir... Bahusus sıtmaya karşı, başlı başına bir mücadele devresine girilmesi Meclisi âlinin derpiş edeceği muğzemattan addolunsa yeri vardır. Muhakkaktır ki, bizim için nüfusun vikaye ve tezyidini ve çalışanların kuvvet ve zindegisini temin eden tedabirin başında sıtma mücadelesi bulunmalıdır”¹⁸⁸ diyerek, Gazi Mustafa Kemal sıtma mücadelesinin halk sağlığı açısından önemini dile getirmektedir.

1926 yılına Genç Cumhuriyet hükümetinin “Sıtma Mücadelesi Kanunu” nu çıkartarak, bu hastalıkla mücadeleye vermiş olduğu önemi gösterir¹⁸⁹.

“Madde 1: Sıhhye ve Muaveneti İçtimaiye Vekaletince sıtmalı olduğu ilan edilecek menatın istilzam eylediği faaliyet derecesine göre sıtma mücadelesine mahsus heyetler teşkil ve enstitü, laboratuar, hastanelerde, ve dispanser ve sıtma mücadelesinde tavzif olunacak

¹⁸⁷ www.tdk.gov.tr, 12 Temmuz 2007.

¹⁸⁸ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III, I, s.352.

¹⁸⁹ “Sıtma Mücadelesi Kanunu“, Kanun no:839, **Düstur**, VII, 3.tertip, s. 907.

etibba ve küçük sıhhiye memurlarının tedrisine mahsus kurslar ‘ tekamül dersleri’ tesis ve küşad olunur.”

Kanunun diğer maddelerine bakıldığında, “... *bütün devlet teşkilatı sıtma mücadelesi faaliyetine iştirak ve muavenet eder*” (madde 2); “... *kasaba ve şehirlerdeki fukarayı ahaliye ve sıtma mücadele mıntıkası ilan edilen mahallelerde lüzum görülen sair eşhasa Shuhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekaletince meccani kinin veya sair sıtma ilacı tevzi olunur*” (madde 3); “*Sivrisineklerin üremesine hizmet eden su birikintilerine sebebiyet vermek yasaktır*” (madde 4); “... *mevcut olan havuz ve gölcükler ıslah edilir*”(madde 5); “*Lağım veya umumi mecrası olmayan yerlerde hela ve bulaşık suları için hususi ve üstü kapalı çukurlar yapılması mecburidir*” (madde 9); “*Hela akıntılarının ve sanayi müesseseleri ve evlerin bulaşık sularının lağım ve umumi alanlar dışında bir tarafa dökülmesi ve evlerin bulaşık sularının lağım ve umumi alanlar dışında bir tarafa dökülmesi yasaktır. Gübre ve benzeri malzemelerin uzun süre bekletilmesi yasaktır* ” (madde 10). Bunarın yanında kanunun yürürlüğe girmesiyle beraber iki sene içersinde tüm belediyelere, lağım ve gider yapma zorunluluğu getirilmiştir. Kanuna uymayanlara para ve hapis cezasının uygulandığı görülür.

Sıtma mücadelesi kanunun hemen öncesinde kabul edilen “*Etibbanın sıtma enstitülerinde staj mecburiyetleri hakkında kanun*” kabul edilerek, her doktor adayı üç ay süreyle Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekâletinin belirleyeceği bir müessesede staj yapma mecburiyetine bağlı kalmıştır¹⁹⁰. Böylece her mezun olacak doktor adayının sıtma hastalığı hakkında daha fazla deneyime sahip olması sağlanmıştır.

Devletin, yetkilileri ve halkı sıtma ile mücadeleye teşvik etmek için, çeşitli para ve hediyeler verme yoluna da başvurduğu görülmektedir. 17 Mayıs 1928 tarihli çıkarılan “*13 Mayıs 1926 tarih ve 839 numaralı sıtma mücadelesi kanununa bazı mevat tezyiline dair kanun*” bu amaca yöneliktir¹⁹¹. Kanunun ikinci maddesinde, “*Her sıtma mevsiminin*

¹⁹⁰ “Etibbanın sıtma enstitülerinde staj mecburiyetleri hakkında kanun “, Kanun no:826, **Düstur**, VII, 3.tertip, s. 885.

¹⁹¹ “13.5 1926 tarih ve 839 numaralı sıtma mücadelesi kanununun bazı mevat tezyiline dair kanun”, **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon Kodu: 490.01 Yer No: 1465.7.1; “13 Mayıs 1926 tarih ve 839 numaralı sıtma mücadelesi kanununa bazı mevat tezyiline dair kanun“, Kanun no:1271, **Düstur**, IX, 3.tertip, s. 875.

nihayetinde sıtma mücadele işlerinde istihdam edilen etibba ve sıhhiye memurları ile bu hususta büyük faaliyet ve muvaffakiyet gösteren memurini saireye ve lisanen ve tahriren veya nümunei imtisal olmak suretiyle sıtma mücadelesi hakkında halk arasında büyük alaka uyandıran mektep muallimleri ve köy ihtiyar heyetleriyle sair zevata ve sıtma mücadelesiyle alakadar memurini sıhhiyenin tasvibine iktiran etmek suretiyle sıtma mücadelesine hadim ıslahatı miyahiye veya ameliyatı türabiye yapan köy ihtiyar heyetleriyle eşhas ve müessesata sıtma mücadelesi tertibinden iki yüz elli lirayı tecaviüz etmemek üzere nakdi veya sıtma mücadelesinin fevaidini gösterir projeksiyon alatu, tablolar, mektep vesaiti tedrisiyesi gibi aynı mükafat ve ikramiyeler itasına Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekili mezundur” denilmektedir.

Kanunla beraber kısa süre içerisinde büyük başarılar elde edilmiştir. “... on seneye yakın bir zamandan beri sıtma muntıklarında açılan savaş zaferle nihayet bulmak üzeredir. Afetin hışmından kurtulan köylerde şimdiden çocuk ölümleri azalmış ve nesil çoğalmaya ve yıllarca refah ve saadet görmeyen halkın yüzü gülmeye başlamıştır. Sade bu muntikalarda çalışan doktorların sayısı 90 ve küçük sıhhat memurlarınınınki 313’ü buluyor. Bu muntikalarda iki milyonu geçen nüfusun 1.677.908 kişisi doktorlar tarafından muayene edilmiş, bunlarda yarım milyon kişisi tedaviye alınmıştır. Halka dağıtılan ve verilen parasız kinin miktarı 30 bin kiloya yakındır. Bunun yanında Ziraat Bankası vasıtasıyla sattırılan devlet kını de 10 bin kiloyu geçiyor. Ayrıca muntika haricinde muhtelif sıhhi teşkilat vasıtasıyla sarf olunan kinin miktarı da 11 bin kiloya yakın bulunuyor.

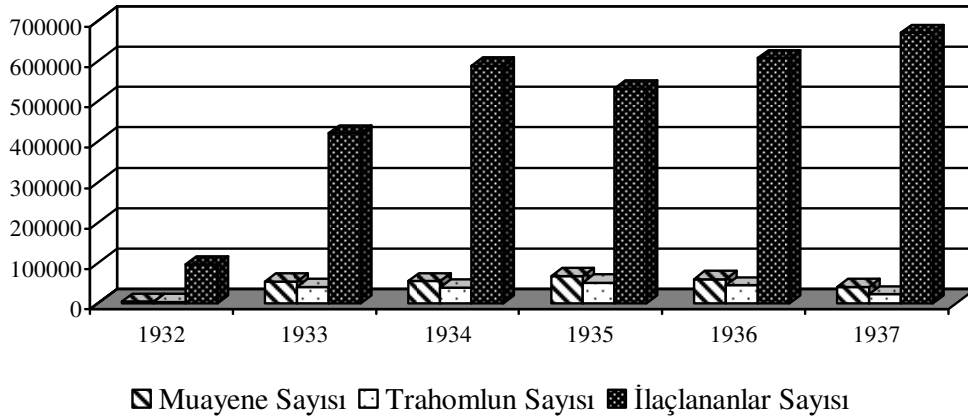
Sıtma mücadele muntıklarında hastalığı insana getiren sivrisineklerin ürememesi için yapılan toprak ıslahatı ile kurutulan bataklıkların genişliği 143.465.578 metre kareye ve açılan kanalların uzunluğu da 387.101 metredir. Velhasıl bugün Anadolu’da 3756 kasaba ve köyde yaşayan halk sıtma savaşının kontrolü altında ve gözü önünde devlet sigortasına girmiş bulunmakta ve emin bir surette yaşamaktadır”¹⁹².

¹⁹² “Cumhuriyet’in Sağlık, Bakım ve Yardım İşleri”, **Ülkü**, II/9, Ekim 1933, s. 255.

“Anadolu’da sıtma mücadelesi yapılan mıntıkalarındaki değerli bir tetkik buralarda doğumların yıldan yıla çoğaldığı ve çocuk ölümlerinin azaldığını açıkça göstermiştir. Bu tetkiki mücadeleye memur teşkilat köyleri birer birer dolaşarak ve kaydederek yayıp başarmıştır”¹⁹³.

“İşte sıtmadan bunlarla ve bu esaslı yollardan yürümekle kurtulduk ve kurtuluyoruz. Artık sokak ortalarında sıtma nöbetlerinden titreyip yatanlar, mahalle aralarında sıtma yüzünden dalakları şişmiş sıska çocuklar, köyler etrafında iğrenç ve pis kokulu bataklıklar göze çarpmaz oldu. Pek yakın bir zamanda sıtma hastalığı da Cumhuriyet sıhhiyeciliğinin sarsılmaz tedbir kalelerinden içeriye sokulamayan, veba ve kolera hastalıkları gibi, memleketimizin yalnız tarih sayfalarında okunacaktır”¹⁹⁴.

Trahom Mücadelesi

Trahom, göz kapaklarının altında birtakım kabarcıkların belirmesiyle başlayan, tedavi edilmezse kirpiklerin içeriye kıvrılması, saydam tabakada yaralar çıkması yüzünden körlükle sonuçlanabilen bulaşıcı hastalıktır¹⁹⁵. “Trahom denilen göz hastalığı küçükten büyüye kadar bir aileye hücum ederek ne ıstıraplar çektiriyordu. Bu hastalıktan gözü irinlenerek,

¹⁹³ Zeki Nasır, **a.g.m.**, s. 415.

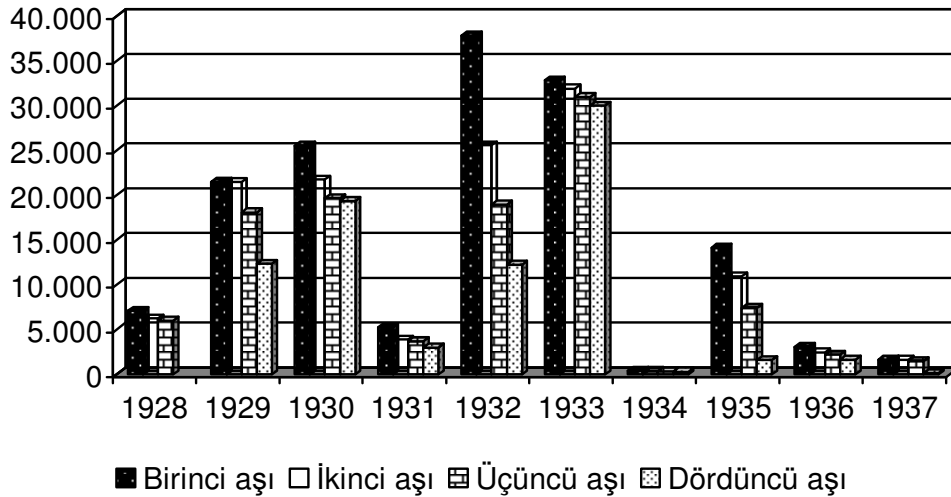
¹⁹⁴ Ömer Fevzi, “Sıtmadan Niçin Kurtulamıyorduk? Nasıl Kurtulduk?”, **Yeni Türk**, S. 21-22 (Nisan-Mayıs 1934), s. 1503.

¹⁹⁵ www.tdk.gov.tr, 12 Temmuz 2007.

çapaklanarak ve sonunda kör olan, bir değneğe sığınan yurttaşların sayısı gittikçe artıyordu. Cumhuriyet bu mntikaları seçerek, gezerek buldu ve esaslı bir savaşa başladı. Geniş teşkilat yaptı. Birçok göz uzmanını işe alarak paralar harcadı, hastaneler ve dispanserler açtı... Teşkilatın bulunduğu yerlerde 327,506 nüfusa bakılmış, bunlar içersinden 5,380 kişi hastanelere yatırılmıştır. Yapılan göz ameliyatlarının sayısı 37,315'i geçmiştir"¹⁹⁶.

Yukarıdaki tablolarda da görüldüğü üzere, sıtma ve benzeri salgın hastalıklarla mücadele her yıl artarak devam etmiştir. Gazi 1 Kasım 1926 tarihli meclis açılış konuşmasında bu durumu şöyle ifade etmektedir; "...halkın hayat ve sıhhati noktai nazarından üç seneden beri muayyen bir program dâhilinde ve bütçemizin müsaadesi nispetinde takip olunan faaliyete devam edilmektedir. Memleketin muhtelif menakıtında sıtma ve sair emraz ile mücadele teşkilatı tevessü ve inkişaf etmektedir. Sıhhi faaliyet ve mücadelattan aldığımız neticeler müspet ve şayanı memnuniyettir"¹⁹⁷.

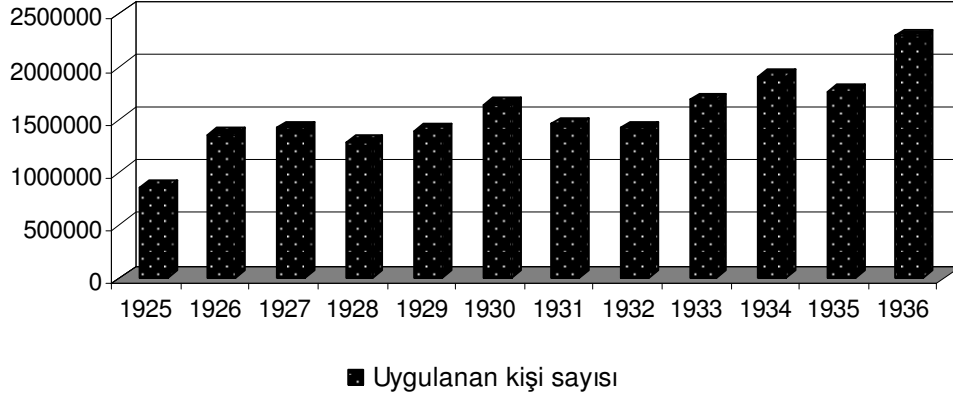
Kızıl Aşısı

¹⁹⁶ "Cumhuriyet'in Sağlık, Bakım ve Yardım İşleri", s. 256-257.

¹⁹⁷ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III, I, s.365.

Çiçek Aşısı

1924 tarihli Köy kanunu yer alan “*Salgın ve bulaşıcı hastalıkları günü gününe hükümete haber vermek*” ve “*Köylünün çiçek ve bulaşıcı hastalıklar aşısı ile aşılanıp hastalıktan kurtulmasına çalışmak*” maddeleri ile görevlerin bizzat muhtarlara verildiği görülür¹⁹⁸.

Sağlıklı ve gürbüz nesiller yetiştirmeyi parola edinen Türk devletinin üzerinde önemle değındiğı bir başka konuda uyuşturuıcı maddelerin kullanımı olmuştur. Uyuşturuıcı kullanımını ve üretimini denetim altında tutmak için devletin yasal düzenlemelere gittiğı görülür. 1928 yılında çıkartılan “*Uyuşturuıcı Maddeler hakkında kanun*” bu soruna yönelik çıkartılmıştır¹⁹⁹. Bu kanunla uyuşturuıcı maddelerin ithal, ihrac, imal edilmesi, memleket içinde satışı Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaletine bağlanmıştır. Ülke içinde afyon ekiminin bir geçim kaynağı olması nedeniyle, aynı kanun tasarısında ham afyonun ham vasfı değıştirilmediğı takdirde, ekilmesi, hazırlanması ve ihracı kanun dışı bırakılarak, cezadan muaf tutulmuştur. Aksi durumda ise ham afyonun ekimi, hazırlanması, ithal, ihrac ve satışı yasak kapsamına alınmıştır.

¹⁹⁸ “Köy Kanunu”, Kanun no: 442, **Düstur**, V, 3. tertip, s. 336.

¹⁹⁹ “Uyuşturuıcı Maddeler hakkında kanun”, Kanun no: 1369, **Düstur**, X, s. 129.

Yukarıdaki verilen rakamlara baktığımızda, genç Türk devletinin sağlık koşullarının her alanında bir mücadeleye giriştiği ve her yıl iyiyi doğru giden rakamlar ortaya koyduğu dikkati çeker.

I- Salgın ve Bulaşıcı Hastalıklara Karşı Halkın Bilinçlendirilmesi

Devletin sağlık mücadelesinde önemle üzerinde durduğu bir noktada, hastalıklar konusunda Türk halkının bilinçlendirilmesi olmuştur. *“Büyük şehir ve kasabalarda sayıları gittikçe çoğalan ‘Sihhi Müze’ler halka en kolay ve sade bir tarzda sağlığın nasıl korunacağını göstermektedir. Her gün binlerce kişi tarafından gezilen bu müzelerde, parasız dağıtılan ‘Sihhi Müze Rehberi’ yardımı ile okuma bilen yurttaşlar bulaşıcı hastalıklar hakkında en lüzumlu bilgilerle nurlanmaktadır. Bu müzelerden yalnız İstanbul’dakini gelip ziyaret eden yurttaşın sayısı dokuz sene içinde 685,927 kişiye varmıştır.*

Sayıları on beşe varan sıhhat ve içtimai sinema filmleri, sineması bulunan bütün şehir ve kasabalarımıza muntazam bir programa göre ve sırası gözetilerek gönderilmektedir. Bunlar halka, mektep hoca ve talebesine, annelerimize ve şanlı ordumuza günlerce parasız gösterilmekte ve icap eden bilgiler sağlık mensubunu tarafından seyredenlere anlatılmaktadır. Bu filimler arasında sıtma, frengi ve verem gibi bütün hastalıkları anlatanlar olduğu gibi çocuk bakımı, diş ve ağız bakımı, temiz su ve sağlığın kıymetini gösterenlerde vardır.

Okuryazar halkı sağlık hakkında nurlandırmak ve uyandırmak üzere halk dilinde yazılan ve basılan yaprak yazı, risale ve eserlerin binler, yüz binlercesi en ücra kasaba ve köylere kadar dağıtılmıştır.

Bulaşıcı hastalıklara karşı milletin bilgisini çoğaltmak ve yeni nesle kolayca öğretmek üzere yüzlerce bastırılan renkli duvar levhaları Halkevleri, halk dersaneleri, millet ve yurt mektepleri ve hatta istasyonlara kadar gönderilerek astırılmıştır”²⁰⁰.

“Çocuk ölümüne karşı yazılan ve basılan ‘Anneler Nasihat’ adındaki risale yüz binlerce basılmış ve bütün köylere kadar dağıtılmıştır. Bunu bugün her köyde bir annenin elinde bulabilirsiniz... Trahom hastalığının gözleri kör eden bir afet olduğunu gösteren duvar levhaları bütün mekteplerde, halkevlerinde ve istasyonlarda asılmış duruyor”²⁰¹.

c- Himaye-i Etfal Cemiyeti

Bu dönemde sağlık işlerinde önemli bir görevi de Himaye-i Etfal Cemiyeti üstlenmiştir. Himaye-i Etfal Cemiyeti ilk olarak 1908 yılında Kırklareli’nde kuruldu. 17 Ocak 1921 tarihli bir padişah iradesi ile kamu yararına çalışan cemiyet olarak kabul edildi. Cemiyet 30 Haziran 1921’de Ankara’ya geçerek, yeniden bir örgütlenme süreci içine girdi ve bu süreçte Saruhan mebusu Mustafa Necati’nin önemli katkıları oldu. Amacı ve görev alanı yeniden belirlenen kurumun, kuruluş amacı nizamnamesinin birinci maddesinde şöyle açıklanmaktadır: *“Cemiyet evvela şehid çocukları ile saniyen harp malullerinin ve harp felaketzedelerinin çocukları ile iştigal eder”²⁰²*. Buradan da anlaşılacağı üzere, Himaye-i Etfal’in kurulmasında savaşın geriye bıraktığı kimsesiz çocukların çokluğu en büyük etken olmuştur. Fethi Okyar hükümeti programında yer alan, *“mütemadi harpler takriben 200bin şehit yavrusunu bugünkü neslin ve hükümetin himaye ve şefkatine terk etmiştir... bunların ancak 20 binine bakılabilmektedir. Daha büyük bir miktarının himaye ve şefkatten müstefit olmaları için gayret edilecektir”* ifadeleri, devletin bu konuya olan hassasiyetinin bir örneğini

²⁰⁰ “Cumhuriyet’in Sağlık, Bakım ve Yardım İşleri”, s. 259.

²⁰¹ Zeki Nasır, “Sağlığı Koruma Terbiyesi”, *Ülkü*, II/10 (İkinciteşrin 1933), s. 297.

²⁰² Hasan Akbayrak, “Himaye-i Etfal Cemiyeti”, *Tarih Toplum*, S. 52, İletişim yay., s. 31.

teşkil etmektedir²⁰³. Cemiyet daha sonra devletin sağlamış olduğu yasal düzenlemeler sayesinde halktan gelen bağışlarla, ayrıca devletten de aldığı bütçe sayesinde giderek büyüdü. 1927 yılında çıkartılan “*Himayei Etfal Cemiyetine ait evrakın damga resminden istisnası hakkında kanun*” ile devlet, kurumu vergiden muaf tutmuştur²⁰⁴.

1928 yılında cemiyetin amacı çocukların hayat ve hukukunu himaye etmek olarak belirlendi. Cemiyet, çocuk düşürmek fenalıklarının önünü almak, çocuk vefatını önlemek, fena terbiyelere engel olmak, Türkiye’de çok ve gürbüz çocuk yetişmesini temin etmek için çalışacaktı²⁰⁵.

Türk yavrusunu beşikte ve kesin bir ümitle, büyümesine çalışmayı temel prensibi haline getiren Himaye-i Etfal Cemiyeti’nin adı 1934 yılında Gazi Mustafa Kemal tarafından “Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu” olarak değiştirildi. Cemiyet, çocuklara yardım ve bakım amacıyla, ana kucakları, şefkat yurtları, yetim evleri, süt damlaları, gündüzleri çocuk bakım yerleri, dadı mektebi, yoksul, gebe ve çocuklara süt dağıtma tesisleri gibi işlere girişmiştir²⁰⁶.

Çocuk ölümlerinin büyük bir kısmı çeşitli hastalıklar sonucu meydana gelmekteydi. Bunlar içinde bağırsak enfeksiyonları büyük bir bölümü oluşturmaktaydı. Bunun önüne geçmek amacıyla, Himaye-i Etfal Cemiyeti’nin İzmir şubesi, “Süt Damlaları” hakkında bir bildiri yayınlamıştır:

“Memede çocuğu olan Aziz vatandaşlarım;

Memedeki çocuklar için en faydalı süt ana sütüdür. Valide sütüyle beslenmeyen emzik çocuklarının sütçülerden alınan sütlerle her gün bağırsak hastalıklarına tutularak telef oldukları görülür. Küçük yaşta ölen çocukların %40’ı ishalden gider. İşte çocuklara en sıhhi gıda olan ana sütü emzirmek mümkün olmadığı zamanda adi sütlerin tehlikesinden, hastalığın felaketinden bebekleri korumak için yegane çare ta’kim edilmiş (süt damlasını) kullanmaktır.

²⁰³ Neşe Erdilek, “Hükümetler ve Programları”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, IV, İletişim yay., s. 970.

²⁰⁴ “*Himayei Etfal Cemiyetine ait evrakın damga resminden istisnası hakkında kanun*, Kanun no: 1133, **Düstur**, VIII, 3.tertip, s. 949.

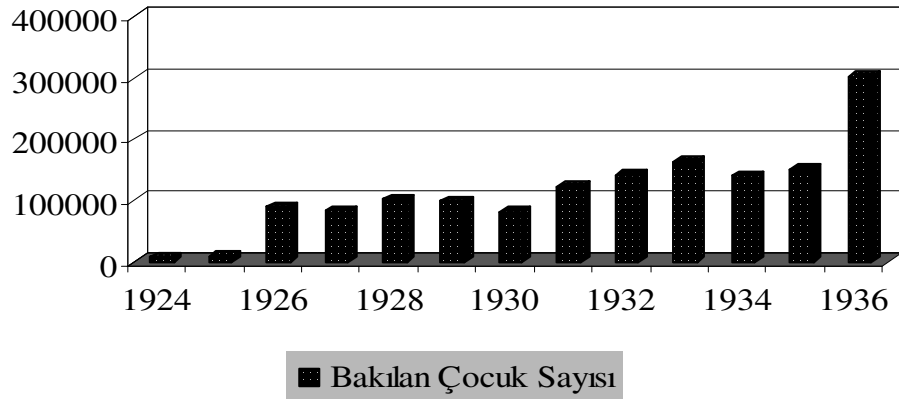
²⁰⁵ Hasan Akbayrak, **a.g.m**, s.32.

²⁰⁶ “Cumhuriyet’in Sağlık, Bakım ve Yardım İşleri”, s.203.

Muayene olunmuş sağlam etiketlerden hususi temizlik ve tertibat ile alınan sütünler, ‘Himaye-i Etfal Cemiyeti’nin Süt damlası müessesesinde kadın sütü tertibine getirilerek çocuk sütünleri ihzarına başlanılmıştır”²⁰⁷.

Çocuk Esirgeme Kurumunun 1922’de 10 şubesi bulunurken, 1937 yılına gelindiğinde de şube sayısı 585 olmuştur. 1936’lara gelindiğinde bakmış olduğu çocuk sayısı üç yüz binleri geçmiştir. Çeşitli yollarla yardımlarda bulunduğu çocuk sayısı, on beş yıl içinde yaklaşık 2 milyon olmuştur²⁰⁸.

Cocuk Esirgeme Kurumu

d- Sağlık Personelinin Temini

“1895’te, Anadolu’nun tümünde, hastalar için yalnız 1615 hastane yatağı vardı ve bunların 969’u Aydın ilindeydi; 8000 kişi başına bir yatak düşmekteydi. Hastanelerde yalnız

²⁰⁷ Sema Polat, **1927 Nüfus Sayımı ve İzmir Basını**, D.E.Ü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 1994, s.32.

²⁰⁸ **15. Yıl Kitabı**, s. 607.

88 hekim çalışmaktaydı; diğer söyleyişle, nüfusun her 150 bin kişisine bir hekim düşmekteydi”²⁰⁹.

Genç Türk devletinin sağlık alanında karşılaştığı en önemli sorunlardan birisini de sağlık personeli ve hizmetlerinin elverişsizliğidir. Burada acı bir gerçekte gün yüzüne çıkmaktadır. Milli Mücadele döneminde subay ve erler dahil olmak üzere meydana gelen 37.219 ölüm içersinde, 22.690 tanesi gibi çoğunluğunun salgın hastalıklardan meydana gelmiş olmasıdır²¹⁰. Dört yıllık dönemde Türk ordusunun sağlık hizmetlerinde çalışan görevlilerin toplam rakamları 957 doktor, 26 dişiçi, 224 eczacıdır²¹¹.

Bu aciz durumu Gazi Mustafa Kemal, 1 Mart 1922 tarihli konuşmasında şöyle dile getiriyordu; “...memleketimizin hekim ihtiyacı imkan müsaadesi nispetinde telafiye uğraşıldı. 1920 senesinde 260 tabip müstahdem idi. Bu miktar, bu geçen sene zarfında 312’ye iblağ edildi. 50 tabibin daha tedarikiyle hekimsiz kazalara izamları tasavvur edilmektedir”²¹². 1 Mart 1923 tarihli konuşmasında, Gazi sağlık memuru yokluğu ve buna karşı bulunan geçici çözümü şöyle ifade etmekteydi; “Geçen sene dahili memlekette memuren istihdam olunan hekim miktarı 337 ve sıhhiye memurlarının adeti 434 idi. Memleketin ihtiyacatını teminden uzak olan bu miktarların bu sene, kısmen memalik-i baide tebabet maaşlarının tezyidi ve kısmen etibbayı askeriyeden bir kısmının terhis ve istihdamı suretiyle teksiri ve aynı zamanda mektepten çıkacak tabiplerimize hizmet-i mecburiye tahmil ve fazla tabip yetiştirilmesi esbabına tevessül suretleriyle bugün görülen boşlukların doldurulması mutasavverdir”²¹³

8 Teşrinisani 1923 tarihli “*Etibbanın hizmeti mecburesi hakkında kanun*” ile Anadolu’nun yıllardır doktorsuz kalan bölgelerine doktor göndermeyi temin etmiştir²¹⁴. Kanun ile doktorlar, kura ile yapılacak tayinle, iki yıl süreyle mecburi hizmette tabi tutulmuştur. Ayrıca kanunun yürürlüğe girmesinden sonra, Tıp fakültesine girecek olan

²⁰⁹ Justin McCarthy, **Müslümanlar ve Azınlıklar, Osmanlı Anadolusunda Nüfus ve İmparatorluğu Sonu**, çev: Bilge Umar, İnkılap yay., İstanbul, 1998, s. 120.

²¹⁰ Sabahattin Selek, **Milli Mücadele**, II, 2.Baskı., Örgün Yay., İstanbul, 1982, s. 1259.

²¹¹ **A.g.e.**, s. 1260.

²¹² **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I-III**, I, s.237.

²¹³ **A.g.e.**, s.307.

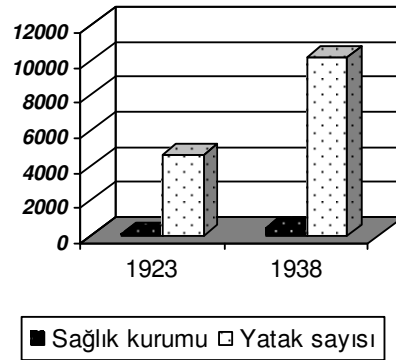
²¹⁴ “Etibbanın hizmeti mecburesi hakkında kanun”, Kanun no: 369, **Düstur**, V, 3.tertip, s. 411.

öğrenciler, hükümetin lüzum göstereceği yerde üç sene hizmet edeceklerini taahhüt ederlerse, tahsil masrafları hükümet tarafından karşılanacaktı. Ayrıca Sıhhiye Vekaletine, mecburi hizmetini yapan doktorlara, normal maaşına ek olarak zam verebilme yetkisi verilmiştir. Kanuna uymayanlar ise beş sene hizmetten men edilirler.

“Saltanat devrinde halk devlet namına ancak vergi, aşar tahsil memuru ile karşılaşırđı. Halka hekim şefkatini tattırmak lazımdı. Hekimlik devlet idaresindeki kudretli ve kuvvetli nüfuzunu göstermek için mecburi hizmet usulü konuldu. İlk zamanlarda şarka gidenlere yüksek tahsisat verildi. Mektepten çıkan genç hekimler memleketin her tarafına dağıldılar... Vatan vazifesini her şeyin fevkinde gören genç tıbbiyeliler iki senelik mecburi vazifelerini şerefle yaptılar. Kendi parasıyla okuyanlar dahi mecburi hizmete gittiler ve gittikleri yerde yalnız hekim sıfatıyla değil, bilgili ve inkılâpçı bir vatandaş sıfatıyla çok büyük işler gördüler. Gazinin bütün inkılâplarında ön cephede yer aldılar”²¹⁵.

1923–38 yıllarında Cumhuriyet hükümetlerinin sağlık hizmetlerine yaptığı yatırımlara ve çalışmalara bakalım²¹⁶:

	1923	1937
Doktor	554	1391
Eczacı	4	137
Sağlık memuru	560	1497
Ebe	136	486
Hemşire	69	356

Yukarıdaki tablolarda, Cumhuriyet'in ilk yıllarıyla birlikte, giderek yükselen bir sağlık personeli sayısı var olduğunu görmekteyiz. Fakat her ne kadar ilerlemeler sağlanmış olsa da, bu sayılar nüfusa oranla çok yetersiz kalmaktaydı. 1938 yılında, Bursa'da çalışan bir

²¹⁵ Fahrettin Kerim, **a.g.m.**, s. 1097.

²¹⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz: **15. Yıl Kitabı**, CHP.

doktor, Bursa Halkevi yayın organı “Uludağ” dergisinde, ülkenin sağlık personeli azlığını şöyle ifade ediyordu; “Cumhuriyetten evvel çocuk hekimi olarak kaç doktorumuz vardı? Tamamen ayrı bir ihtisas olan bu şubede kırka yakın mütehassıs meslektaş, yurdun muhtelif yerlerinde vatan yavrularının sağlığıyla uğraşüyor”²¹⁷.

Umumi Hıfzısıhha kanununda; doğumları çoğaltmak ve kolaylaştırmak ve çocuk ölümünü azaltmak; annelerin doğumdan evvel ve sonra sağlıklarını korumak kararlarının alındığı görülmektedir. Bu kararlar sonrası, ülkede Doğum ve çocuk bakımevleri, sağlık merkezleri, Numune hastaneleri, Numune dispanseri açılmıştı. Aynı kanun ile vilayet ve belediyelere süt çocuğu muayene ve danışma evleri, süt damlaları, sosyal dispanserler kurulması kararları alınmıştır. Bu kanun çerçevesinde kadınların doğumlardan evvel ve sonra üçer hafta çalışmaları yasaklanmıştı²¹⁸.

e- Doğum ve Çocuk Bakımevleri Faaliyetleri

“Doğacak Türk yavrusunu ve doğuracak anneyi kucağına alan doğum evlerimiz... en ümitsiz yavruları ve anneleri kurtarıyor. Annelerde ölüm nispetini binde 3-4'e kadar indiriyor. Bu asırda evde doğumun tehlikesini herkese anlatırız. Bütün dünya, doğumların resmi veya hususi sağlık müesseselerinde ve doğum evlerinde olmasına çalışıyor... Doğum evleri gebe anneleri daha doğurmadan evvel muayene etmekte icap eden tedavi ve tedbirlerini yapmaktadırlar. Kanı zehirlenen, güç doğuracak anneler hep bunlar sayesinde kurtuluyor ve vatana yavru hediye ediyorlar... İlk yavrusunu doğuramayacak veya doğururken ölen genç annenin vatana yapacağı faydaları düşünelim. O, kırk beş yaşına kadar vatana daha birçok yavrular verecektir”²¹⁹.

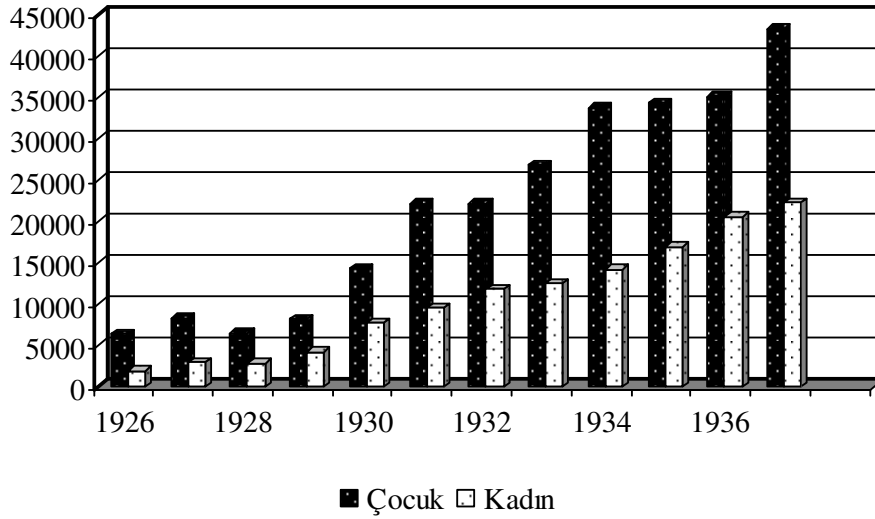
²¹⁷ Şemsettin Dora, “Çocuğun Önemi”, **Uludağ**, S. 18 (Birinciteşrin 1938), s.46.

²¹⁸ Tokgöz -Köyden, **a.g.m**, s.203.

²¹⁹ Zeki N. Barker, **a.g.m**, s. 207.

“Nüfus siyasetini en ehemmiyetli bir ülkü halinde göz önünden ayırmayan Cumhuriyet hükümeti muhtelif vilayetlerde ‘Doğum ve Çocuk Bakım Evleri’ açılmasını geciktirmemiştir. Bugün sayıları ona varan bu sıhhat müesseseleri iş bilen mütehassısların elinde günden güne yükselmektedir. Buralarda en ümitsiz annelerin doğacak yavruları kurtulmakta, en sıksa ve hastalıklı çocuk nesli şifa bulmaktadır. Bu yurtların en faydalı çalışması da milleti sağlık terbiyesi hususunda uyandırması ve annelerimize çocuk bakımı bilgileri öğreterek nurlandırmasıdır”²²⁰. Doğum ve Çocuk Bakımevleri kurulduğu 1926 yılı ile birlikte hızlı bir şekilde yayılmaya başlamıştır. 1926 yılında yatarak ve ayakta tedavi ettiği kadın ve çocuk miktarı 8.539 iken bu sayı 1934 yılında 51.617 e çıkmış ve sekiz yıllık toplamda 231.516 olmuştur²²¹. Aşağıda görüldüğü üzere rakam her sene artmıştır.

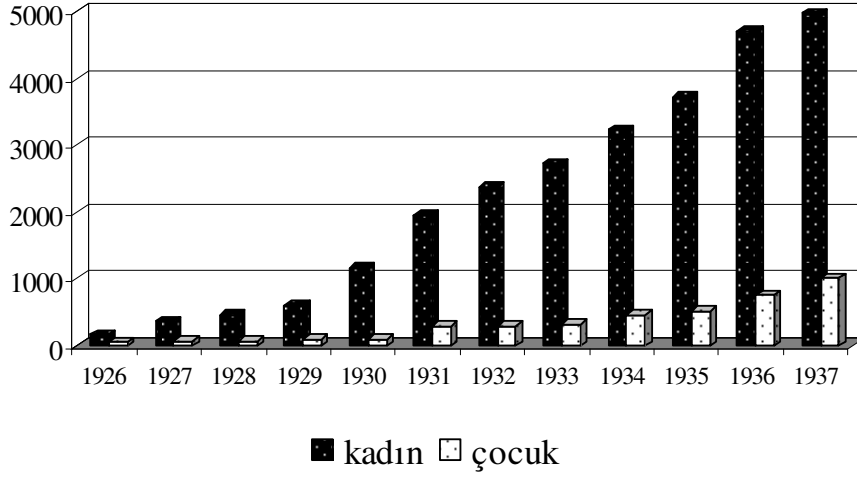
Ayakta Tedavi Edilenler

²²⁰ “Cumhuriyet’in Sağlık, Bakım ve Yardım İşleri”, s. 257.

²²¹ “Doğum ve Çocuk Bakım Evlerinin 1926 Yılından 1934 (Dahil) Yılına kadar olan mesaisini gösterir cetvel”, **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon Kodu: 490.01 Yer No: 1463.1.8

Yatırılarak Tedavi Edilenler

2- Dışardan Vatandaş Getirme Politikası

Göçler, bir ülkenin artmasında ya da azalmasında önemli etkilere sahiptirler. Bunun yanında nüfus bileşenleri içinde etkisini hissettirmektedir. Örneğin göçlerde daha ziyade erkek nüfusun baskın olması ve gelenlerin 20-35 yaşlarında olmaları, göç alan ülkede fazlalık olmasına neden olmaktadır. Bunun yanında göçler nüfus içinde meslekler, okur yazarlık ve dinler itibarıyla da değişimler meydana getirebilmektedir²²².

Türkiye’de göç sorununun tarihi diğer devletlerle karşılaştırıldığında çok eskiye dayanmaktadır. Çağdaş göç meselelerinin sebepleri ve başlangıcı üzerine yapılan çalışmalarda, ilk göçlerin 19. yüzyılın başlarında Balkanlar’da yani Osmanlı topraklarında başladığı tespit edilmiştir²²³. Ama biz modern anlamda tanımlanan göç sorununun tarihini 18.

²²² Haluk Cillov, **Nüfus İstatistikleri ve Demogojinin Genel Esasları**, İstanbul, 1960, s. 364.

²²³ Ahmet Cevat Eren, **Türkiye’de Göç ve Göçmen Meseleleri**, Nürgök Matbaası, İstanbul, 1966, s. 23.

yüzyılın sonunda başlayan Türk göçleriyle başlatmak doğru olur. “Göç olaylarının tarihi gelişmeleri göz önüne alınarak mütalaa edildiği vakit, görülecektir ki, bugün ‘yurtlarından kovulanlar, sürgün edilenler, toptan göçe tabi tutulanlar, milli göçler, geri göçler, anlaşmalara tabi göçler vb.’ daha diğer çeşitli terimler altında ve çeşitli kategorilere ayrılan göç meseleleriyle ilk karşılaşan millet 18. yüzyıl sonlarına doğru Türkler olmuştur”²²⁴.

a- Anadolu’ya Yönelik Göçler

Anadolu topraklarına göçler, özellikle 19. yüzyılın ortasında, Kırım harbi sonrası başlamıştır. Kırım’ın kaybedilmesi, Çarlık Rusya’sının sürdürdüğü yayılcı politika ve 1917’deki Bolşevik devrimi ile ortaya çıkan karışıklık sonrası, Kafkaslar üzerinden yaklaşık 1 milyona yakın Türk topluluk Anadolu’ya göç etmiştir. Balkanlarda ise aynı sayıda nüfus, 1877–78 Rus harbi ile başlayarak Anadolu’ya göç etmiştir²²⁵.

1840’larda başlayan bu göç hareketinin temelinde, Müslümanların Hıristiyan topraklarındaki baskı ve katliamlardan kurtulmayı amaç edindiği görülmektedir.

Kemal Arı, “Osmanlının Balkan topraklarında uluslaşma çabalarına koşut olarak birçok ulusal devlet kurulmuştu. Bu yeni ulusal devletler Müslüman kitleler üzerinde baskılar yaratmış, kitlesel göç hareketlerinde itici bir güç oluşturmuşlardı... Her yeni kurulan Ulus devlet, toprak egemenliğini sağlama çabasıyla, toprak sahipliğini genellikle ellerinde bulunduran Türklerin yöredeki gücünü kırmak için, onları göçe zorlamayı gerekli görmüştü” diyerek, Anadolu’ya yönelik göç hareketlerinin temel sebebini belirtmektedir²²⁶.

“19. yüzyılda... Osmanlı İmparatorluğu’nun çevresinde bir Balkanlaşma süreci yaşanıyor birçok küçük ulusal devlet kuruluyordu. Bu yeni Ulusal devletler Türk-Müslüman

²²⁴ A.g.e, s. 24.

²²⁵ Gülten Kazgan, “Milli Türk Devletinin Kuruluşu ve Göçler”, **Türkiye Cumhuriyeti Ansiklopedisi**, VI, s.1556.

²²⁶ Kemal Arı, **Büyük Mübadele**, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul, 1995, s. 15.

kitleler üzerinde baskılar yaratıyor kitlesel göç hareketleri başlatılıyordu. Bu baskının değişik nedenleri vardı. Bir kısmı Balkanlar'daki etnik ve din ayrımlarıyla temellendirilmiş ulusalcılık ideolojisinden kaynaklanıyordu. Bu ulusal devletler bir imparatorluk gibi farklı etnik ve dini gruplara hoşgörü ile bakamıyorlardı. Gelişimleri hakim grup olan Türk-Müslüman kitlelere düşmanlıkla temellendirilmişti. Bunun ötesinde bu yeni bağımsızlığını elde eden devletlerde toprak sahipliği genellikle Türk-Müslüman kesim elindeydi. Bu kesimin gücünü kırmak için bunları göçe zorlamayı gerekli görüyorlardı. Yeni bağımsızlığını elde eden bu uluslar ulusal hakimiyetlerinin pekiştirilmesinin yolunu ülke nüfuslarının homojenleştirilmesinde buluyorlardı”²²⁷.

“Türkiye’ye doğru olan göç olaylarının Avrupa’dan önce başlamasında, Avrupa devletlerinin Osmanlı İmparatorluğuna karşı takip ettikleri emperyalizm siyasetinin önemli bir rol oynadığı görülür”²²⁸.

Stanford Shaw bu konuya şöyle değinir; “Tüm bu bağımsızlık hareketlerinin az bilinen öyküsü yalnızca bağımsızlıklarını haklı kılacak Hıristiyan çoğunluğu sağlamak için değil, geride öldürülmüş ana-babalarını, çocuklarını, akrabalarını, mallarını mülklerini bırakarak Osmanlı İmparatorluğu’nun sürekli daralan sınırlarına yetişmeye çalışan zavallı göçmenlerle sınırları genişletmek için eskiden bu bölgelere yaşayan Müslüman ahalinin büyük soykırımlarına uğratılmasını da kapsar. Benzer trajediler, Avrupa’nın büyük güçlerince istila edilen Müslüman topraklarında da yaşandı. Daha 17. yy sonlarında Avusturyalıların Macaristan’ı istilasıyla, binlerce Türkün ya katledilmesi, ya da kaçmaya zorlanması başladı; kaçanlardan zengin toprak sahipleri Bosna’ya yerleşti. Rusya, Orta Asya’dan Pasifik’e doğru doğu hareketi sırasında ve Kırım’da binlerce Türk’ü katletti; canını kurtarabilenler Osmanlı topraklarına kaçtılar. Fransa’nın Kuzey Afrika ve İngiltere’nin Mısır

²²⁷ İlhan Tekeli, “Osmanlı İmparatorluğu’ndan Günümüze Nüfusun Zorunlu Yer Değiştirmesi ve İskan Sorunu”, **Toplum ve Bilim**, S. 50 (Yaz 1990), s. 54.

²²⁸ Ahmet Cevat Eren, **a.g.e.**, s. 24.

ve Kıbrıs istilaları daha az zorbaca olduysa da yine de binlerce Müslüman yerlerini yurtlarını bırakıp, Müslüman yönetiminde yaşamak üzere Osmanlı topraklarına göç ettiler”²²⁹.

1876-1896 Arasında Gelen Göçmen Sayısı²³⁰		
Yıl	Aile	Kişi
1876	69000	276389
1877	49000	198000
1878	19100	76000
1879	5324	20763
1880	3460	13898
1881	3780	23089
1882	6396	33941
1883	2690	13748
1884	2816	13522
1885	2807	13365
1886	2614	12084
1887	2092	10107
1888	2506	11753
1889	6135	28451
1890	4835	23220
1891	3024	13778
1892	3901	18437
1893	3715	18778
1894	2888	14040
1895	1237	6643
1896	1224	5846
Toplam	198544	845861

²²⁹ Stanford Shaw, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Azınlıklar Sorunu”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, IV, İletişim yay., İstanbul, s.1003.

²³⁰Nuri Akbayar, “Tanzimat’tan sonra Osmanlı Devleti Nüfusu”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, V, İletişim yay., İstanbul, 1985, s.1242.

Birinci Dünya savaşına kadar, Osmanlı topraklarını almış olduğu göçe ilişkin yaklaşık rakamlar şöyledir²³¹:

Göç Edilen Yer	Yıllar	Rakamlar
Kırım	1783-1856	1.000.000
Kırım ve Kuban	1856-1862	450.000
Kırım ve Kuban	1867-1914	350.000
Kafkaslar	1862-1865	1.500.000
Kafkaslar	1865-1900	1.000.000
Kafkaslar	1874-1877	125.000
Balkanlar	1877-1878	800.000
Balkanlar	1878-1914	2.200.000
		Toplam 7.425.000

Burada dikkate değer olan nokta ise, Birinci Dünya savaşı ve Milli mücadele döneminde, ülkeye gelen ile giden arasında, giden lehine 1 milyon kadar fazla bir miktarın olmasıdır²³². Türk kurtuluş savaşı sonrasında ülkeyi terk eden yaklaşık 1 milyon 200 bin Rum'a karşın, 500 bin Türk anayurda gelmiştir²³³.

Osmanlı Devleti savaşlar, ekonomik ve idari sıkıntılar sonucu, ülke dışından gelen bu göçlere karşı ciddi tedbirler almakta zorlandı. İlk kez 1860'ta Muhacirin Komisyonu aracılığı ile düzenli bir biçimde bu göçlere müdahale etmeye başladı. Kurulan bu komisyon, göçmenlerin nakli, iskânı, ev-bark ve toprak sahibi olmaları, yeniden üretici duruma gelmeleri, yerleştikleri yerin sosyal yapısıyla uyum sağlamalarına yardımcı olmuştur. Daha sonra 1878'de İdare-i Umumiye-i Muhacirin Komisyonu ve bu komisyonlara bağlı

²³¹ Kemal H. Karpat, **Osmanlı Modernleşmesi**, 1. baskı, İmge Kitapevi, Ankara, 2002, s.130.

²³² Gülten Kazgan, **a.g.m.**, s.1557.

²³³ Kemal Arı, "Lozan Barış Görüşmeleri ve Nüfus Mübadelesi", **Toplumsal Tarih**, S.115 (Temmuz 2003), s.89.

müdüriyetler, 1913'te Dahiliye Nezareti'ne bağlı olarak Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi kurulmuştur²³⁴.

Komasyon gelen göçmenlerin iskanı konusunda belli politikalar izlemiştir. Bu politikalar içinde öncelikli olarak Trakya gibi boş ve sınır bölgelerinde askeri kaygıları göz önüne alarak iskan yapılması; iskan edilen yerde yer alan eski yerleşimciler ile yeni yerleşimciler arasında bir nüfus dengesi sağlanması; genelde kırsal alana yerleştirme yapılırken, devlet memurları ve ilmiye sınıfı mensuplarının kentlere yerleştirilmesi gibi²³⁵.

Yoğun olarak yaşanan bu iç ve dış göçler, ülke nüfusunun köy-şehir ve mesleki dağılımını da etkilemişti. Özellikle, önemli şehirlerden biri olan İstanbul'da gözle görülür bir azalma yaşanmıştı. Dünya savaşı öncesinde İstanbul'un nüfusu 1,2 milyon iken, 1927 yılında 691 bin, 1935 sayımında ise 884 bin olarak görülmüyordu. Bunun yanında ülkenin köy-şehir arasındaki dağılımda, köy lehine giden bir değişim ortaya çıkmıştı. Bunun sonucu mesleki dağılımda da göçlerden doğan bir değişim olmuştu. Dışarı göç eden nüfusun büyük bölümü, şehirleşmiş ve iş hayatında olan nüfus iken; köylü kısmı da iç ve dış pazara üretim yapmaktaydı. Genç Cumhuriyet'in karşılaştığı en büyük problemlerden biri, iç ve dış göçler sonrası oluşan ve ülke aleyhine bir tehlike arz eden bu durumu değiştirmek olacaktı²³⁶.

b- Genç Türk Devleti'nin Dış Göçlere Bakışı

“Yurt dışında kalmış olan Türk soyundan ve Türk kültüründen muhacirlerin ana vatanda muvaffakiyetli bir şekilde iskanları işi, memleketimizin iktisadi veya siyasi hayat davalarıyla alakadardır. Gerçekten, bir milletin kalkınmak iradesi ve bilhassa uzun asırlar boyunca milletlerin ve kültürlerin istikbali meselesi bahis mevzu olduğu zaman o memleket ve medeniyetlere has nüfus imkan ve şartları büyük bir ehemmiyet kazanmıştır... Bu sebeple, makine medeniyetinin nimetleri içinde müreffeh çoğalan genç milletler karşısında Türk

²³⁴ Nuri Akbayan, **a.g.m**, s.1242.

²³⁵ İlhan Tekeli, **a.g.m**, s. 57.

²³⁶ Gülten Kazgan, **a.g.m**, s.1557.

soyunun varlığını muhafaza edebilmek için, mümkün olduğu kadar bir araya toplanmaya, çoğalmaya ve milletlerarası amansız çoğalma yarışını kazanmaya ihtiyacımız vardır”²³⁷.

Balkan savaşı ile başlayan Birinci Dünya Savaşı ile devam eden ve Kurtuluş savaşı ile sona eren on yıllık süreç, Anadolu nüfusu için tam bir yok oluş sürecini başlatmıştır. Bu on yılda Anadolu nüfusu 17,5 milyondan 12 milyona düşmüştür. Yüzde 30’a yaklaşan bu kayıp içerisinde, yüzde 20’si ölümlerden gerçekleşirken, yüzde 10 zorunlu nüfus yer değiştirilmelerinden ve göçlerden doğduğu tahmin edilmektedir²³⁸.

“Tarihsel süreç içinde, Osmanlı İmparatorluğu’nun tanık olunan çözülüş ve dağılıp evreleri, ulusal nitelikli yeni Türk Devleti’nin oluşumunu hazırlayan koşulları da beraberinde getirdi”²³⁹. Kurulan yeni Türk devletinin karşılaştığı en önemli sorunlardan biride kitlesel göç hareketleri olmuştur.

Türkiye içine yönelik göç hareketlerinin, 19. yy ile başladığını yukarda değinmiştik. Genç Türk devleti kurulduktan sonra, ülke dışından gelen bu göçlere daha planlı ve programlı yaklaşmıştır. Bu yaklaşımının temelinde, izlemiş olduğu nüfus politikasının büyük önemi vardır. Bu durumu Mustafa Kemal Atatürk’ün şu sözleri çok iyi açıklar; “...*milli sınırlar dışında kalan aynı soy ve aynı kültürden olan unsurları da getirmek ve onları da bolluk içinde yaşatarak nüfusumuzu çoğaltmak gerekir ki, buna da girişilecektir. Eğer Rusya’dan da getirmek mümkün olursa oradan da getireceğiz. Fakat bence Makedonya’dan ve Batı Trakya’dan Türkleri bütünüyle buraya taşımak gerekir ve bir daha Avrupa seferi yaparak oralara gitmeyi düşünmemeliyiz... Bu memleket Almanya’nın iki mislidir. Almanya’da 70 milyon nüfus vardır. Bizde 8 milyon nüfus vardır”²⁴⁰.*

Ahmet Cevat Eren, “Atatürk ve Muhaceret Konuları” adlı makalesinde, Mustafa Kemal’in göç konusuna duyduğu titizliği şöyle dile getirmiştir; “*Atatürk, kazandığı Dumlupınar zaferi ile milli mücadeleyi başarı ile sona erdirince, Türkiye dışında kalan*

²³⁷ Ömer Lütfü Barkan, “Türkiye’de Muhacir İskanı İşleri ve Bir İç Kolonizasyon Planına Olan İhtiyaç”, **İktisat Fakültesi Mecmuası**, X/1-4, İstanbul, Ekim 1948-Temmuz 1949, s. 205.

²³⁸ İlhan Tekeli, **a.g.m.**, s. 59.

²³⁹ Kemal Arı, **a.g.e.**, s. 1.

²⁴⁰ Mustafa Kemal Atatürk, **a.g.e.**, s. 113–114.

Türklerin hukukunun korunmasını, siyasi zaferlere bağlamaya ve insanlığın büyük bir derdine çare bulmaya çalıştı... Lozan anlaşmasında, 1912'den sonra vukua gelen muhaceretleri ele aldırılmış, gerek Birinci Dünya savaşı ve gerekse İstiklal harbi sırasında muhacir duruma düşen Türklerin haklarının korunmasını bir esasa bağlamayı amaç edinmişti. Onun bu konudaki yüksek hizmeti sayesinde ki, vatan hudutları haricinde kalan yüz binlerce Türk'ün hak ve hukukunun korunması, milletlerarası anlaşma yoluyla bir imkan ve tatbik sahasına girmiş ve Türkiye'ye milyonlarca Türk akın ederek yabancı boyunduruğundan kurtulmuştur”²⁴¹.

Mustafa Kemal'in büyük bir titizlikle üzerinde durduğu dışarıdan vatandaş getirilmesinin en önemli amacı, Lozan ile kesinleşen sınırları içinde, ulusal bilinci kavramış ve özdeş bir toplum yaratmaktı. *“Türk Kurtuluş Savaşının tarihsel oluşum süreci içindeki amaç, kapsam ve niteliğini belirleyen olgular arasında önemli bir yeri olan ‘ulusçuluk’ kavramının yerleşip, olgunlaşması ve gelişmesi evrelerinde, Türkiye nüfusu üzerinde görülen etnik ve kültürel yönden ‘özdeşleşme’nin, büyük bir aşama olduğuna kuşku yoktur. Böyle bir sürecin yaşanmasında, Kurtuluş savaşının bitiminden sonra tanık olunan yoğun ve kitlesel göç hareketlerinin, etkin bir rol oynadığı bilinmektedir... Bu göçlerin, hemen hemen her alanda tanık olunan ‘kozmpolit’ görüntüyü parçalayarak, bunun yerine, ‘Türklük’ kimliği etrafında birleşmiş yeni ulusçuluk kavramının güçlenmesine katkıda bulunduğu açıktır”²⁴².*

Gülten Kazgan, Cumhuriyet kurulmazdan önce ve sonra gerçekleşen göçlerle, milli Türk devletinin etnik olarak kitle temelini Türklerin oluşturmasına çok büyük faydalar sağladığından bahsetmektedir. Bu faydaların başında, etnik ve kültürel açıdan aynı özellikleri gösteren toplulukların, Anadolu’da birleşmesi ile ayrılıkçı hareketlerin önüne geçilmiş olmasıdır. Ayrıca, Türk burjuvazisinin yapısı giderek, Türk olmayan unsurlardan arındırılmıştır²⁴³. *“Bu demografik oluşum, Türkiye’nin ekonomik, toplumsal ve kültürel*

²⁴¹ Ahmet Cevat Eren, “Atatürk ve Muhaceret Konuları”, **Türk Kültürü**, S. 13 (Kasım 1963), Ankara, s.121-122.

²⁴² Kemal Arı, “Kurtuluş Savaşı Sonrasında İzmir’e Yönelik Göçler ve Etkileri”, **Üç İzmir**, 1. baskı, Yapı Kredi yay., İstanbul, 1992, s.273.

²⁴³ Gülten Kazgan, **a.g.m**, s.1557.

yapısında ortaya çıkan boşluğun doldurulmasında etkili oldu. Bu süreçte, ulusal nitelikli soyut ve somut öğeler öne çıktı; üstelik bu öğeler, devletin yeni niteliğinin belirlenmesinde önemli ölçüde rol oynadı. Bu durum, en belirgin biçimde, ekonomik alanda görüldü. Hem ticarete, hem de sanayi ve hizmet sektöründe, geçmiş dönemlerde azınlıkların, özellikle de Rumlar'ın ne denli önemli bir yer tuttıkları biliniyordu”²⁴⁴.

Türk Kurtuluş savaşının bitimiyle beraber, Türkiye dışına yönelik göç hareketleri hızla artış göstermiştir. Türkiye Rumlarının büyük bir kısmı ile aynı oranda olmasa da Ermeni ve Musevilerden de önemli sayıda insanın Türkiye'den göç ettiğini görülür. Rum ve Ermenilerin Türkiye'den göç etmelerinin altında yatan başlıca sebep, Kurtuluş yılları boyunca Türklere karşı sergilemiş oldukları kötü davranışlar olmuştur²⁴⁵. 1922 yılı sonlarına doğru 650.000, 1922 yılı sonunda ise Türkiye'den göç eden Rum sayısı 1.000.000'u aşmıştır²⁴⁶.

c- Türk Devletinin Göçlere Yönelik Komşularıyla İmzaladığı Siyasi Anlaşmalar

Genç Türk devleti, göçleri düzenlemek amacıyla, çevresinde yer alan komşu devletlerle çeşitli siyasi anlaşmalar imza etmiştir.

30 Ocak 1923 tarihinde, Türkiye ile Yunanistan arasında “Türk-Yunan Nüfus Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol” imzalanmıştır²⁴⁷. Sözleşmeye göre;

“Madde 1: Türk topraklarında yerleşmiş Rum Ortodoks dininden Türk uyrukları ile, Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyruklarının, 1 Mayıs 1923 tarihinden başlayarak, zorunlu mübadelesine girişilecektir.

²⁴⁴ Kemal Arı, **Büyük Mübadele**, s. 1.

²⁴⁵ A.g.e, s. 7.

²⁴⁶ A.g.e, s. 8.

²⁴⁷ İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları**, I, 2. Baskı, TTK, Ankara, 1989, s. 177; Reha Parla, **Türkiye'nin Komşularıyla İmzaladığı Başlıca Belgeler**, 2. Baskı, Lefkoşe, 1987, s. 72; Ayrıca bkz: Kemal Arı, “Lozan Barış Görüşmeleri ve Nüfus Mübadelesi”, **Toplumsal Tarih**, S.115 (Temmuz 2003).

Madde 2: İstanbul'da oturan Rumlarla, Batı Trakya'da oturan Müslümanları mübadele kapsamayacaktır.

Madde 11: Bu sözleşmenin yürürlüğü girişinden başlayarak bir aylık bir süre içinde, bağlantılı yüksek taraflardan her birinden dört ve 1914-1918 savaşına katılmamış devletlerin uyrukları arasından Milletler Cemiyeti Konseyi'nin seçeceği üç üyeden oluşan ve Türkiye'de yada Yunanistan'da toplanacak olan, bir karma komisyon kurulacaktır. Komisyon başkanlığı, tarafsız üç üyeden her biri sıra ile yapacaktır.

Madde 12: Karma komisyon, işbu sözleşmede öngörülen göçü denetlemek, kolaylaştırmak... Sözleşme yüzünden ortaya çıkabilecek tüm sorunları karara bağlamaya tam yetkili olacaktır.”

Mübadelelerin uygulanmasında en büyük sorumluluk İmar ve İskan Bakanlığına düşüyordu. Bakanlığa bağlı olarak Samsun, Tekirdağ, Balıkesir, İzmir, Bursa, İstanbul, İzmit, Antalya, Konya, Adana'da İmar ve İskan Bölge Müdürlükleri kurulmuştu. Bölge merkezleri, bölge içinde uygun görülen yerlere göçmen nakilleri yapabilecekti. Bu bölgelerin çoğunda Kızılay (Hilali Ahmer) temsilcileri görev alarak, İskân işlerine yardımcı olacaktı²⁴⁸.

Yapılan bu anlaşma sonrasında, 1923–1926 yılları arasında 189.916 Rum Anadolu'dan Yunanistan'a, 355.635 Türk Yunanistan'dan Türkiye'ye taşınmıştır²⁴⁹. 1950 yılına kadarki geçen süre içinde ise bu sayı 46.600 kişi daha artarak 391.753 kişiye ulaşmıştır²⁵⁰.

“O dönemde yaklaşık 12 milyon kadar olduğu sanılan Türkiye nüfusuna, yarım milyon gibi önemli sayıda, aynı dili konuşan, aynı inancı paylaşan, aynı kültüre sahip bir kitle eklenmişti. Bu kabarık kitlenin, yeni bir çehre ve kimlik verilmek istenen toplumsal yapının

²⁴⁸ Mesut Çapa, “Lozan'da Öngörülen Türk Ahali Mübadelesinin Uygulanmasında Türkiye Kızılay (Hilali Ahmer) Cemiyetinin Katkıları”, **Atatürk Yolu**, Ankara Üni. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi, S 2, Kasım 1988, s. 243.

²⁴⁹ İlhan Tekeli, **a.g.m.**, s. 61.

²⁵⁰ **A.g.m.**, s. 62.

oluşum, biçimleniş ve gelişiminde, ekonomik yapıda ve siyasal oluşumlarda, belirleyici nitelikte, önemli bir etken olduğu anlaşılmaktadır”²⁵¹.

Türkiye, Bulgaristan ile 1925 yılında “Türkiye ile Bulgaristan Arasında Oturma Sözleşmesi” adıyla, göç sorunları içeren bir anlaşma yapmıştır²⁵². Sözleşme maddelerine göre;

“Madde 1: Bağlantılı taraflardan her birinin uyrukları öteki taraf ülkesinde oturma ve yerleşme hakkına sahip olacaklar; böylece, o ülkede yürürlükteki yasalara uyarak, oraya serbestçe gidip gelebilecekler ve dolaşım olanaklarını kullanabileceklerdir.

Madde 2: Bağlantılı taraflar, Bulgaristan Türklerinin ve Türkiye Bulgarlarının isteğe bağlı göçlerine hiçbir engel çıkarılmamasını kabul ederler.”

Bulgaristan ile yapılan bu anlaşma neticesinde, 1950 yılına kadar Türkiye’ye gelenlerin sayısı 121.339 kişiye ulaşmıştır²⁵³.

Yugoslavya ile 1925 tarihli “Dostluk Anlaşması” ve 1933 tarihli “Türk-Yugoslav Dostluk, Saldırmazlık, Hakemlik ve Uzlaştırma Anlaşması imzalanmıştır²⁵⁴. İki ülke arasında başlayan bu sıcak ilişkiler sonrası Yugoslavya’dan Türkiye’ye gelen göçmen sayısı 1950 yılına kadar 114.807’ye kadar ulaşmıştır²⁵⁵.

Bu dönemde Romanya ile 1936 yılında Dobruca Türklerinin göçlerini düzenleyen bir sözleşmede imza edilmiştir²⁵⁶. 1960 yılına kadar Romanya’dan gelen göçmen sayısı ise 121.351 ulaşmıştır²⁵⁷.

Tüm bunları bir arada düşünürsek, Türkiye’ye 1923 ile 1933 yılları arasında 158.336 aile olmak üzere 628.305 kişi gelmişken²⁵⁸, bu sayı 1960 yılına gelindiğinde ise göçmen ve

²⁵¹ Kemal Arı, **a.g.e**, s. 163.

²⁵² İsmail Soysal, **a.g.e**, s. 260.

²⁵³ İlhan Tekeli, **a.g.m**, s. 62.

²⁵⁴ İsmail Soysal, **a.g.e**, s. 441.

²⁵⁵ İlhan Tekeli, **a.g.m**, s. 63.

²⁵⁶ İsmail Soysal, **a.g.e**, s. 437.

²⁵⁷ Cevat Geray, **Türkiye’den ve Türkiye’ye Göçler ve Göçmenlerin İskâm**, Siyasal Bilgiler Fakültesi Maliye Enstitüsü, Ankara, 1962, s. 11.

mübadil sayısı 309.230 aile olmak üzere, toplam 1.204.205 kişi çıkacaktır²⁵⁹. Bu dönemin genel bir analizi yapılırsa, bu dönemde “... Ortalama olarak her yıl Türkiye’ye 31.842 kişi göçmen, mübadil ve sığınan sıfatıyla göç etmiş bulunmaktadır. 1923 ve 1924 yıllarında gelenlerin sayısı yıllık ortalamanın altı yedi misline çıkmıştır. Yunanistan’dan mübadil olarak getirilen Yunanistanlı Türklerin gelişi bu yıllara rastlamaktadır. 1927’den sonra gelenlerin sayısı bir süre ortalamanın altına düşmüştür. 1933’de tekrar bir yükselme görülmüş, 1935’de 50 bin kişiyi bulduktan sonra tekrar yavaş bir tempoyla azalmaya başlamış, harp yıllarını da kapsayan 1940 ile 1950 arasındaki devrede oldukça düşük bir seviyede kaldıktan sonra 1950 ve 1951 yıllarında Bulgaristan’dan gelen göçmenlerle birdenbire yıllık ortalamanın üstüne çıkmıştır. 1952 ve 1953 yıllarında hudut kapılarımızı kapamamız sebebiyle bir duraklama olmuş, 1954’den itibaren Yugoslavya’dan gelenlerin sayısı gittikçe artmış, 1956’da 35 bini aştıktan ve 1956 ve 1957 yıllarında aynı seviyede kaldıktan sonra gittikçe azalan bir tempoyla devam etmiştir”²⁶⁰.

“1923- 1960 yılları arasında yerleştirildikleri yerleri bilinen göçmenlerin sayısı 1 milyon 204 bin 205 olarak gösterilmiş, buna yerleştirildikleri yerler belli olmayan 315 bin 165 göçmen sayısı da dahil edilirse, Türkiye’ye 1923’den 1960 yılına kadar gelen göçmenlerin sayının 1 milyon 519 bin 368 olduğu kendiliğinden belli olmaktadır. Bu sayı her ne kadar istatistiklere göre çıkarılmış ise de, Cumhuriyet devrinde Türkiye’ye gelen göçmenlerin sayısı bu sayıdan çok daha üstün olsa gerektir. Zira, bazı göçmelerin gelişleri istatistiklerde yer almamıştır”²⁶¹.

Dışarıdan gelen bu göçlerin nüfus artışıdaki payı nedir? Bu soruya verilecek yanıt açıktır. 1923 yılında 12.339.093 olan nüfus, 1960 yılına gelindiğinde 27.809.831 kişiye yükselmiştir. Türk devletinin 1923 yılında kurulmasından sonra 1960 yılına kadar geçen süre içerisinde ülkenin nüfus artış hızı yüzde 125,37 olmuştur. Bu 37 yıllık süre içerisinde, ortalama

²⁵⁸ Ömer Lütfü Barkan, “Türkiye’de Muhacir İskanı İşleri ve Bir İç Kolonizasyon Planına Olan İhtiyaç”, s. 206.

²⁵⁹ Cevat Geray, **a.g.e**, s. 7.

²⁶⁰ **A.g.e**, s. 8.

²⁶¹ Ahmet Cevat Eren, **a.g.e**, s. 91.

her yıl 418 bin kişi nüfusumuza katılmıştır. Bu sayı içerisinde ise göçlerin sayısı ortalama her yıl 27.611 kişi olmuştur²⁶².

d- Yasal Düzenlemeler

Genç Türk devletinin en çok uğraştığı konulardan biri dışarıdan gelen göçmenlerin iskân sorunu olmuştur. *“Ana vatana yeni kavuşan göçmen vatandaşlarımızın iskânı başlıca işlerimizdir. Göçmenleri iyi yerleştirmek ve süratle üretmen kılmak için, onları kafî derecede teçhiz etmeye çalışıyoruz. Aldığımız neticeler ümit vericidir. Bu milli meseleye, tahsis edebildiğimiz vesait derecesinde, fakat ara vermeksizin devam edeceğiz”*²⁶³ diyen Gazi, Türk devletinin dışardan gelen vatandaşlarımızın iskânına vermiş olduğu önemi bize göstermektedir.

Genç Cumhuriyet iç ve dış göçlerle ortaya çıkan iskan sorununa çözüm bulmak amacıyla bir vekalet kurulması gerekliliğine inanarak, 13 Ekim 1923 tarihinde “Mübadele, İmar ve İskân Vekaleti” kurdu²⁶⁴. Vekâletin kurulmasının ardından, vekâletin yetki ve görevlerini içeren “Mübadele, İmar ve İskân Kanunu” 8 Kasım 1923 tarihinde Meclis’te yasalaştı²⁶⁵. Vekâletin başlıca görevleri arasında mübadele yoluyla getirileceklerin nakil ve iskanları; ihtiyacı olanların belli zaman için iaşeleri; 1912 senesinden beri iskan edilmemiş olan muhacir, mülteci, aşiretler ile bundan sonra hükümetin kabul edeceği muhacirlerin iskanı; tahrip edilmiş bölgelerdeki meskenleri yıkılıp yanan insanların iskanı, durumlarının iyileştirilmesi, iskan bölgelerinin saptanması; ülkenin harap olan bölgelerin imarı gibi

²⁶² Cevat Geray, **a.g.e**, s. 27-29.

²⁶³ **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I-III**, I, s.406.

²⁶⁴ “Mübadele, İmar ve İskân Vekaleti İhdasına Dair Kanun”, Kanun no: 352, **Düstur**, V, 3.tertip, s. 146.

²⁶⁵ “Mübadele, İmar ve İskân Kanunu”, Kanun no: 368, **Düstur**, V, 3.tertip, s. 165.

vazifeler yer almaktadır. Mübadele, İmar ve İskân Vekaleti iki yıl sonra Dâhiliye vekâletine bağlı olarak “İskân Müdüriyet Umumiyesi” ismini aldı²⁶⁶.

“Her bölgeden gelenlerin nereye yerleştirileceği ve tütüncülük, zeytincilik ve çiftçilik yaptığına göre ne kadar toprak verileceği saptanmıştı. Drama ve Kavali’den gelenler Samsun ve yöresine; Serez’den gelenler Adana ve havalisine, Kozana; Girebene, Naslıç ve Kesriye ahalisi Malatya ve yöresine; Kayalar, Karafeyye, Vodine, Katerin, Alasonya, Langaza, Demirhisar, Gevgili’den gelenler Amasya, Tokat ve Sivas’a; Zeytincü, Dırama, Kavala ve Selanik’ten gelenler Manisa, İzmir, Muğla ve civarına; Kesendire, Poliroz, Sarışaban, Avrethisar, Nevrekop’tan gelenler Çatalca, Tekirdağ, Karaman ve Niğde havalisine; Preveze ve Yanya havalisinden gelenler Antalya ve Silifke civarına; Midilli, Girit ve Adalardan gelenler Ayvalık, Edremit ve Mersin yöresine yerleştirilmişlerdir”²⁶⁷.

1935 nüfus sayımının verileri incelendiğinde ise, Ankara, Adana, Ağrı, Kırklareli, İzmir, Kars, Kocaeli, Samsun vilayetlerinin en fazla göçmen yerleştirilen yerler olduğu görülmektedir. Bunun yanında Diyarbakır, Van, İçel, Antalya, Aydın, Edirne, Çanakkale, Balıkesir, Bursa, Tekirdağ’da diğer önemli göçmen yerleşim yerleri olarak ön plana çıkmaktadır²⁶⁸.

Sonraki yıllarda ise 30 Mayıs 1926 tarihli ve 885 sayılı İskân Kanunu²⁶⁹ ile 14 Haziran 1934 tarihli ve 2510 sayılı İskân Kanunu²⁷⁰ çıkartılarak, iskan soruna çözüm bulma yolları aranmıştır.

1926 sayılı İskân Kanunu’nda, Türkiye Cumhuriyetine yerleşmek maksadıyla dışardan, kendi başına veya toplu halde gelmek isteyenlerin kabulleri ve iskân yerleri ve bu yerlere sevki ile Dâhiliye Vekaleti sorumlu tutulmuştu. Aynı kanunda yer alan, “*Muhacir sıfatıyla kabul edileceklerin ve hariçten gelecek mültecilerle aşiretlerin aile başına*

²⁶⁶ “Mübadele, İmar ve İskân Vekâletinin lağvıyla vazifesinin Dâhiliye Vekâletine Devri Hakkında Kanun”, Kanun no: 529, **Düstur**, VI, 3.tertip, s. 28.

²⁶⁷ İlhan Tekeli, **a.g.m.**, s. 61.

²⁶⁸ **1935 Genel Nüfus Sayımı Harita ve Grafik Albümü**, Başvekalet İstatistik Umum Müd., İstanbul, 1936.

²⁶⁹ “İskân Kanunu”, Kanun no: 885, **Düstur**, VII, 3.tertip, s.1441.

²⁷⁰ “İskân Kanunu”, Kanun no: 2510, **Düstur**, XV, 3.tertip, s.460.

beraberlerinde getirecekleri emvali menkuleleri, tohumluk ve çift hayvanları ve alaz ve edevati ziraiye ve sınıyeleriyle mevaddı iptidaiyeleri kamilen ve mevaşi sürüleriyle mamulatu sınıaye ve eşyayı ticariyelerinden beş bin liralık mikdarı gümrük resmiyle bir defaya mahsus olmak üzere sair bilcümle tekalifden muaftır” maddesi ile, dış göçlerin teşvik edildikleri görülmektedir.

1934 sayılı İskân Kanunu’nda iskân işleri Dahiliye vekaletine bırakılır ve Türkiye iskân bakımından üç bölgeye ayrılmaktadır. Bir numaralı bölgeler; Türk kültürlü nüfusun tekâsüfü istenilen yerlerdir. Bu bölge içinde Erzincan, Malatya, Gaziantep, Kars vilayetinin Iğdır, Tuzluca, Kağızman, Sarıkamış kazaları, Erzurum vilayetinin Hınıs, Pasinler, Çat, Tercan kazaları, Sivas vilayetinin Zara, Hafik, Kangal, Gürün, Divriği kazaları, Maraş vilayetinin Elbistan, Göksun kazaları, Kayseri vilayetinin Pınarbaşı kazası olarak belirlenmiştir. İki numaralı bölgeler; Türk kültürünce temsili istenilen nüfusun nakil ve iskânına ayrılan yerlerdir. Bu bölge içinde Tekirdağ, Çanakkale, Edirne ve Kırklareli vilayetleri bulunmaktadır. Üç numaralı bölgeler; yer, sıhhat, iktisat, kültür, siyaset, askerlik ve inzibat sebepleri ile boşaltılması istenilen ve iskân ve ikamete yasak edilen yerlerdir²⁷¹. *“Coğrafi yapının getirdiği yöresel farklılıklar, toplum yapısında da görülür. Ancak toplum yapısındaki çeşitlilik bir yönde ve esas unsur etrafında birleştirilmek istenir. Modern, üniter, ulusal bir devletin temelleri atılırken toplumdaki yüzyılların getirdiği farklı yapılanma aynı oluşa dönüştürülmeye çalışılır. 2510 sayılı İskan kanunu yapılacak düzenlemelerle coğrafi ve toplumsal yapıdaki çeşitliliği göz önünde bulundurarak, yasal düzenleme ile toplumsal yapıda birliği sağlayıp modern yapıya ulaşmaya çalışıldığı izlenimini vermektedir”²⁷².*

1934 İskân Kanunu ile Türkiye’ye yerleşmek maksadıyla dışardan, kendi başına veya toplu bir halde gelmek isteyen, Türk soyundan meskûn veya göçebe fertler ve aşiretler, Türk kültürüne bağlı meskûn kimseler, Dâhiliye Vekilliğinin emriyle kabul edilirler. Bunlara muhacir denir. Türkiye’de yerleşmek maksadıyla olmayıp bir zaruret ilcasıyla geçici oturmak

²⁷¹ Adalet Ergenekon Çil, **Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Nüfus Sorunu ve İskan Politikası**, Yıldız Teknik Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Doktora Tezi), İstanbul, 1994, s. 220.

²⁷² A.g.t, s. 219.

üzere sığınanlara mülteci denir. Dördüncü maddede yazılı sebepleri bulunmayan mülteciler Türkiye’de yerleşmek ister ve buldukları yerdeki hükümete bildirirse muhacir muamelesi görür²⁷³.

Türk ırkından olup, hükümetten iskân yardımı istemeyen muhacir ve mülteciler Türkiye’de istedikleri yerde yerleşebilirler. İskân yardımı talep edenler ise hükümetin istediği yerlere gitmeye mecbur tutulmuşlardır. Türk ırkından olmayanlar ise, yardım talep etmeseler bile, hükümetin göstereceği yerde yurt tutmaya ve hükümetin izni olmadıkça buralarda kalmaya mecburdurlar. İzinsiz başka yere gidenler ilk defasında yerlerine çevrilirler, tekrarı halinde İcra Vekilleri Heyeti kararıyla vatandaşlıktan çıkarılır. Türkiye’ye geldikleri tarihten itibaren 2 yıl içinde iskân istemeyen muhacir ve mültecilere iskân yardımı yapılamaz.

1934 sayılı İskân Kanunu’nda, toprak dağıtılmasında, çok nüfuslu ailelerin gözetildiği görülmektedir²⁷⁴. Ziraat topraklarından, iki nüfuslu bir aileye iyi topraklardan en az 30, en çok 45 dekar; orta topraklardan en az 45, en çok 60; aşağı topraklardan en az 60, en çok 90 dekar toprak verilir. İki den fazla her kişi başına iyi topraklardan en az 10, en çok 15 dekar; orta topraklardan en az 15, en çok 20; aşağı topraklardan en az 20, en çok 30 dekar toprak verildiği görülmektedir. Aynı şekilde kasaba ve şehir civarlarında sulu bostan yerleriyle, bağ, yetişkin ve verimli narinciye bahçesi, zeytinlik, dutluk, fidanlık ve her nevi bahçelerinden iki nüfuslu bir aileye, en az 6, en çok 15 dekar verilmektedir. İki den fazla her kişi başına 2 dekar arttırılmaktadır.

1934 yılında çıkartılan İskân kanunu, nüfusu arttırmak amacıyla yurt dışından Türk asıllı olanların Türkiye’ye göç etmesini kolaylaştırdığı gibi, toprak dağıtılırken nüfus faktörünün önemle göz önünde tutulması ve çok çocuklu ailelere çok toprak verilmesi, çok nüfuslu göçmen ailelerinin Türkiye’ye gelmelerini teşvik etmiştir²⁷⁵.

²⁷³ 2510 sayılı İskân Kanununun dördüncü maddesinde; Türk kültürüne bağlı olmayanlar, anarşistler, casuslar, göçebe çingeneler, memleket dışına çıkarılmış olanlar Türkiye’ye muhacir olarak alınmazlar denmektedir.

²⁷⁴ Adnan Güriz, **Türkiye’de Nüfus Politikası ve Hukuk Düzeni**, Türkiye Kalkınma Vakfı yay., Ankara, 1975, s.164-165.

²⁷⁵ **15. Yıl Kitabı**, s.165.

Yapılan yardımların toplamı şu şekildedir²⁷⁶:

<u>Dönem</u>	<u>Harcanan Para</u>	<u>Verilen Arazi (dönüm)</u>	<u>Ev</u>
1923-1934	19,821,985	7,113,315	118,680
1934-1938	10,369,865	2,999,825	18,660
Toplam	30,191,850	10,113,140	137,340

1923–1934 senesinde, 7.612.359 kilo muhtelif tohumluk ve 1.720 kutu ipek böceği tohumu, 22.994 adet çift hayvanı, 27.501 pulluk, 20 araba, 12 traktör, 25 çayır ve orak makinesi ve sanatkârlara 15.238 liralık yardım verilmiştir.

1934–1938 döneminde ise, 23.389.811 kilo yemeklik buğday, 7.150.777 kilo tohumluk buğday, 128.059 kilo muhtelif tohumluk, 15.770 çift hayvanı, 231 at, 18.874 pulluk, 1.782 araba ve 18.695 liralık yardım yapılmıştır²⁷⁷.

Devlet dışardan göçleri teşvik etmek amacıyla göçmenlere önemli gümrük ve vergi muafiyetleri tanımıştır. Bu alanda yapılan önemli bir kanun 22 Mart 1934 tarih ve 2396 sayılı “*Muhacir ve Mültecilerin Gümrük Muafiyeti Hakkında Kanun*”dur²⁷⁸. Kanun ile, “885 sayılı *İskân kanunu mucibince muhacir sıfatıyla kabul edilen muhacirlerle hariçten gelen mülteci ve aşiret efradının birlikte getirecekleri aşağıda gösterilen kendi eşyaları, malları ve hayvanları gümrük resmi ile bir defaya mahsus olmak üzere bütün teklif ve resimlerden muaf*”:

Bir aile için;

a-Zat ve ev eşyası kamilen;

b-Meslek ve meşgale eşyası alttaki kayıtlarla:

²⁷⁶ A.g.e, s. 396.

²⁷⁷ A.g.e, s.396.

²⁷⁸ “Muhacir ve Mültecilerin Gümrük Muafiyeti Hakkında Kanun”, Kanun no: 2396, **Düstur**, XV, 3.tertip, s.179.

Çiftçi ise: Çift hayvanları, arabaları, araba ve koşum takımları, çiftçiliğe mahsus her nevi alat ve adevat ve makineleri, hernevi damızlık hayvanları, tohumluk ve yiyecek zahireleri ve aşıkları kamilen ve ötedenberi besledikleri büyük ve küçük hayvanlarla zirai mahsullerinden kıymeti altı bin liraya kadar olan miktarı.

Sanatkâr ise: Her nevi sanat alet ve edevatı ve makineleri; söküp getirecekleri fabrikaları ve alet ve edevatı kamilen ve fabrikaları masnuatından ve iptidai maddelerinden kıymeti altı bin liraya kadar olan miktarları.

Tüccardan ise: Öteden beri satmakta oldukları ticaret mallarından kıymeti 12 bin liraya kadar olan miktarı (şeker, benzin, petrol, koza, ipek ve ipekliler ve inhisara tabi maddelerle trikotaj makineleri ve kauçuk sanayi masnuatından olan ayakkabıları hariçtir).

Gazi Mustafa Kemal'in önemle üzerinde durduğu, "Türkiye nüfusu üzerinde görülen etnik ve kültürel yönden 'özdeşleşme'nin, büyük bir aşama olduğuna kuşku yoktur. Böyle bir sürecin yaşanmasında, Kurtuluş savaşının bitiminden sonra tanık olunan yoğun ve kitlesel göç hareketlerinin, etkin bir rol oynadığı bilinmektedir..." düşüncesi, Türk devletinin nüfus politikasında dış göçlere verilen önemi en iyi şekilde ifade etmektedir. Bu düşünce ile hareket eden devlet, göçmenlere gösterdiği büyük özen ve onlar için çıkarmış olduğu yasalarla, geniş bir ölçüde Türkiye'ye göçü teşvik etmiştir.

III - GENÇ CUMHURİYET’İN DEMOGRAFIYE VERDİĞİ ÖNEM

A - İSTATİSTİK VE DEMOGRAFI

İstatistiğin nüfus olaylarına uygulanması Demografi biliminin doğmasına neden olmuştur. “*Demografinin konusunu nüfus ve hayati olaylar teşkil eder. Bu tanımda nüfus, belirli bir bölgede belirli bir anda yaşayan bütün fertlerin meydana getirdiği kütleli belirtmektedir. Hayati olaylar ise doğum, ölüm, evlenme, boşanma ve göç olaylarını içine alır*”²⁷⁹. Nüfusun gerek miktarında, gerekse bünyesinde değişmelere yol açan doğumlar ve ölümler gibi “doğal hareketler” ile, evlenme, boşanma ve göç gibi “sosyal hareketler” arasında da bazı ortak noktalar olmakla beraber, çeşitli özellikler bakımından aralarında birçok farklar da bulunmaktadır. Yani, bir tek doğum ve ölüm olayı bütün doğum ve ölümler konusunda fikir veremeyeceği gibi, bir evlenme boşanma veya göç olayı da mensup olduğu grubun temsilcisi olamaz. Tüm bunlar dikkate alındığında demografinin sosyal olaylarla biyolojik olaylar arasında bir bağlantı rolü oynadığı görülür²⁸⁰. Ayrıca, demografi ekonomik ve sosyal konuları içeren, geniş ölçüde istatistiğe dayanan bir bilim dalı olarak ortaya çıkmaktadır. Nüfus sayımlarının tertibi, sonuçların sınıflandırılması, nüfus artış oranlarının tespiti, doğum ve ölüm oranlarının hesaplanmasının içinde hep istatistik metodunun kullanılması bulunur.

Demografi bilimi kendi içersinde ikiye ayrılmaktadır; Statik ve Dinamik demografi. Statik demografi, belirli bir arazi üzerinde yaşayan insanların her hangi bir zamandaki miktarı ile cinsiyet, doğum yeri, yaş, dil, din, tahsil derecesi, sakatlık gibi çeşitli nitelikler bakımından

²⁷⁹Koray Başol, **Demografi**, Dokuz Eylül Üniversitesi ve İdari Bilimler Fakültesi yay., İzmir, 1984, s. 10.

²⁸⁰Özer Serper, **Demografiye Giriş**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1980, s. 3.

ayrılışları incelerken; Dinamik demografi ise, nüfus kütlelerinde sayı ve vasıf bakımından değişiklikler meydana getiren doğum, ölüm, evlenme-boşanma ve göç olaylarını inceler²⁸¹.

Tüm bu açıklamalardan ortaya çıkan demografi tarifi ise, ferdi temel alan; hacmi, bünyesi ve gelişmesi başta olmak üzere nüfusu çeşitli yönleriyle inceleyen, geniş ölçüde istatistik metodunu kullanan bilim dalıdır denilebilir. Daha da kısa bir tanım yapmak gerekirse demografi, “*insan hayatını istatistik usulleriyle tetkik eden bir ilim*” dir²⁸².

Kamu ve özel sektöre ait kuruluşlar kısa ve uzun vadeli programlarını yaparlarken nüfusun büyüklüğü, yapısı ve kompozisyonu ile bunların değişimleri hakkında bilgi edinmek zorundadırlar. Nüfus hızlı mı, yavaş mı büyümektedir yoksa sabit mi kalmaktadır? Nüfusun yaş ve cinsiyet dağılımı nedir? Her yaş cinsiyet grubundaki birey sayıları nasıl değişiklik göstermektedir? Bekar, evli, boşanmış ve dul birey oranları nedir? Şehir ile kırsal alan arasındaki ilişkiler nasıl değişim göstermektedir? Nüfusun doğurganlık oranları nelerdir? Ölümün sebepleri, yaş ve cinsiyetlere göre dağılımı nelerdir? Toplumun hastane, doktor gereksinimi nedir ve bu doktorların uzmanlık alanları ne olmalıdır? Bu gibi birçok soru demografi biliminin cevap aradığı sorulardır²⁸³.

Türkiye’de demografik bilgi kaynakları yedi başlık altında toplanabilir. Bunlar sırasıyla şunlardır; Nüfus kayıtları, Genel Nüfus Sayımları, Ölüm İstatistikleri, Evlenme İstatistikleri, Boşanma İstatistikleri, Turizm İstatistikleri, Demografi Anketi²⁸⁴.

1- Osmanlı Devletinde Demografi Bilimine Bakış

Osmanlı devletinde düzenli bir nüfus siyasetinin izlenmediğini biliyoruz. Devletin, vergi ve askeri ihtiyaçlarını karşılamak için, nüfus ve arazi istatistikleri tuttuğu bilinmektedir.

²⁸¹ Koray Başol, *a.g.e.*, s. 11.

²⁸² Haluk Cillov, *Nüfus İstatistikleri ve Demogojinin Genel Esasları*, İstanbul, 1960, s. 3.

²⁸³ Halis Püskülcü, Fikret İkiz, *İstatistiğe Giriş*, Ege Üni. Basımevi, İzmir, 1986, s. 292.

²⁸⁴ Özer Serper, *a.g.e.*, s. 41.

Nüfus işlerinin düzenlemekle görevli teşkilat Osmanlı devletinin modernleşmesi döneminde getirilmiştir. 1831 yılında yapılan nüfus sayımında, sayım sonuçlarının toplanması için bir Ceride Nezaretinin kurulması, İstatistikî anlamda ilk atılım olarak söz edilebilir.

Osmanlı devletinde, nüfus kayıtlarına olduğu gibi istatistikî alana da yeteri derecede önem verilmediğini görmekteyiz. Modern anlamda istatistik çalışmalarını yürütmek üzere ilk istatistik dairesi 1874 yılında kurulmuş, fakat bu kurum 1877 yılında kapatılmıştır²⁸⁵.

1881 yılında bütün memleketi kapsayan ortak esaslara bağlı nüfus kayıt sistemi Nüfus Sicili Nizamnamesi yürürlüğü girmiş²⁸⁶, nüfus işlerini yürütmek üzere 1884 yılında “Sicili Nüfus Ahali İdare-i Umumiyesi” kurulmuştur. 1889 yılında yetkileri genişletilerek, genel müdürlüğe dönüştürülmüştür²⁸⁷. 1892-1913 yılları arasında müdürlüğe bağlı olarak vilayet ve kazalarda mahalli bürolar meydana getirilmiş, bunlara nüfus işlerini idare, nüfus istatistiklerini tertip ve nüfus yazımlarını yapma görevleri verilmiştir²⁸⁸. 1891 yılında İstanbul’da, Merkezi İstatistik Encümeni kurulmuş ve çalışmaları hukuki bir nitelik kazanmıştır²⁸⁹.

1913 yılında çıkarılan bir nizamname ile yeni bir düzenlemeye gidilerek, nüfus işlerini yürütmek üzere Nüfus Müdüriyeti oluşturulmuştur. Oluşturulan bu yeni kurumun ise görevi şöyle belirtilmiştir; “*Nüfus Müdüriyeti, devletin nüfus kayıtlarını ve nezaretin bununla ilişkili olan haberleşmelerini idare ve icra ve nüfus istatistiklerini tertip ve tanzim ve nüfus yazımı hakkında lazım gelen tedbirleri edinme ve tatbik ve neticelerini inceler ve birleştirir*”²⁹⁰. Kurulduktan bir yıl sonra ise kurum genel müdürlük haline getirilmiştir.

1914 tarihli Sicili Nüfus Kanunuyla nüfusu kayıt altına almak ve genel bir yazım yapmaya doğru ileri bir adım atılmıştır. Fakat ülkenin savaş durumunda olması, nüfusu kayıt

²⁸⁵ Adnan Güriz, **Türkiye’de Nüfus Politikası ve Hukuk Düzeni**, Türkiye Kalkınma Vakfı yay., Ankara, 1975, s.20.

²⁸⁶ Özer Serper, **Demografiye Giriş**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1980, s. 42.

²⁸⁷ Adnan Güriz, **a.g.e**, s.19.

²⁸⁸ Özer Serper, **a.g.e**, s. 42.

²⁸⁹ Adnan Güriz, **a.g.e**, s.20.

²⁹⁰ **A.g.e**, s.20.

altına almakta en büyük engeli teşkil etmiştir. Yıllarca düşman istilası altında kalan veya başka taraflara göç eden halk, savaş durumunun getirdiği olağanüstü şartlar içinde, doğum, ölüm, evlenme, boşanma gibi olayları bildirmek ve bunları kayıtlara geçirmek için her hangi bir teşebbüste bulunmamıştır. Devlette harp dolayısıyla nüfus işlerinin takibini bırakmış, savaş sonrası oluşan durum sonrası da, nüfus işlerine olan ilgisizlik artmış ve bu durum alışkanlık halini almaya başlamıştır²⁹¹.

2- Genç Türk Devletinin Demografi Bilimine Bakışı

Geçmiş idarenin nüfus ve istatistiğe olan ilgisizliği ve boş vermişliği, Muasır medeniyetler seviyesine ulaşmayı amaçlayan Genç Türk devleti için, önemle üzerinde durduğu bir konu olmuştur. Mustafa Kemal Atatürk demografi biliminin önemini şu sözleriyle dile getirir; *“Efendiler, nüfus meselesi bir memleketin en önemli ve hayati işlerindedir. İdari, askeri, mali ve iktisadi işlerde memleket nüfusunun gerçek sayısını bilmek ne kadar zorunlu ise, her yıl yapılacak araştırma ve istatistiklerle, nüfusun artma ve azalma miktarı anlaşılmadan, artışın devamının sağlanması ve azalma nedenlerinin ortadan kaldırılması için gereken önlemlerin alınamayacağı da açıktır. Bundan dolayı yeniden bir nüfus sayımı yapılması pek acil ve kaçınılmaz bir lüzum muhakkaktır”*²⁹².

Cumhuriyet’in ilk dönemlerinde nüfus işleri 14 Ağustos 1330 tarihli Sicili Nüfus Kanununa göre tertip edilmiştir. Doğum, ölüm, yer değiştirme, yaş, ad ve kayıt değiştirme ve kısmen evlenme ve boşanma vakalarını bu kanun hükümlerine göre tescil edilmektedir. Ayrıca sicillerin nasıl tutulacağı, vukuat il muhaberlerinin ve defterlerinin nasıl muhafaza edileceği, nüfus vakalarına ait cezaların nasıl uygulanacağı da bu kanuna göredir²⁹³.

²⁹¹ **15.Yıl Kitabı**, Cumhuriyet Halk Partisi, s.91.

²⁹² **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I-III**, I, 5. baskı, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara, 1997, s.305.

²⁹³ “Nüfus Mevzuatı”, **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon Kodu: 030.10 Yer No: 124.885.4, s. 45.

1914 tarihli kanuna dayanılarak nüfusun miktarı asla göz önüne alınmadan her kazaya bir nüfus memuru ve bir kâtip verilmiştir. Merkez kazaları ise vilayet müdürlüğü ile birlikte işlemekte olup birer müdür ve biri başkâtip olmak üzere iki kâtipten oluşmaktadır. Eski vilayet merkezi olan yerlerde birer tane daha katip vardır. Nüfus arttıkça bazı nahiyelere de birer nüfus memuru verilmiştir.²⁹⁴

Cumhuriyet'in ilk yılları ile birlikte, nüfus işlerinin icrasında doğrudan ve dolaylı sebeplerden dolayı çeşitli aksaklıklara yaşanmaya başlamış ve buna çözüm yolları aranmıştır. *“Nüfus işleri... çok mütevazi ve ihtiyaçla mütenasip olmayan bir teşkilatla, istibdat devrinin kurduğu temel ve kütükler üzerinden Meşrutiyet devrinin mevzuatıyla başarılmaya çalışılmaktadır. Eldeki nüfus kütükleri 1904 tarihinde yapılan umumi tahririn mahsulüdür... Yirmi yıl içinde nüfus defterleri çok yerde iyi olarak muhafaza olunmadığından defterler eskimiş, bazı yerlerde köhneleşmiş ve o kadar ki ele alınamayacak bir hale gelmiştir... bir taraftan dahili gaileler ve isyanlar ve diğer taraftan Balkan Harbi; Umumi Harp; Milli Savaş gibi büyük ve uzun süren harpler dolayısıyla askerlikten kurtulmak ve sair düşünce ve kaygılarla bu defterler üzerinde muhtelif şekillerde silinti, kazıntı ve çizintiler yapıldığı gibi yine harplerin ve isyanların tesiriyle büyük halk kitleleri batıya, doğuya, kuzeye göçmüş bu esnada milyonlarla nüfus vakaları nüfus kütüklerine yazılmamıştır.*

Bugün mevcut siciller, mevcut nüfusa tamamen uygun değildir. Milyonlarla doğumlar kayıtsızdır. Yüz binlerce ölümler sicillerimizde sağ görünür. Yüz binlerce evliler defterlerimizde bekarlardır. Yüz binlerce boşanıklar kütüklerimizde evlidirler. İşte bu hakikate tam tevafuk etmeyen sicillerle ihtiyacı tatminden uzak ve çok mütevazi bir teşkilat devletin nüfus işlerini yürütmeğe ve çok mütevazi bir teşkilat devletin nüfus işlerini yürütmeye ve çok mühim bir iş olan askerlik çağındaki delikanlıları da askerlik dairelerine vermeye ve mükellef amele defterlerini de idarei hususiyelere çıkarmaya ve maliyenin, sıhhiyenin,

²⁹⁴ “Nüfus İşleri ve Teşkilatı”, **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon Kodu: 030.10 Yer No: 124.885.4, s. 42.

*maarifin, adliyenin bir çok işlerini nüfus kütükleriyle hal etmeye çalışmaktadır ve hadden çok aşırı çalışarak başarmaya savaştığı da görülür*²⁹⁵.

Bütün nüfus işlerine temel olan 1914 tarihli kanun zamanla ihtiyacı karşılamaktan uzaklaşmıştır. Özellikle medeni kanunun kabulü ile evlenme ve boşanma olaylarında önemli değişikliklere gidilmiştir. 1930'lara gelindiğinde ise 1914 kanununun yetersizliği göz önüne alınarak “Şahsi Haller Kanunu”, “Nüfus Kütükleri Kanunu” ve Nüfus Teşkilatı Kanunu” projelerinin hazırlandığı görülür²⁹⁶.

a- Devlet İstatistik Enstitüsünün Kurulması

*“İstatistik, insanlara mücadelelerinde, mesaisinde, terakkisinde yardım ederek her gün, her an yüzlerce muhtelif mevzular üzerinde çalışır. İstatistik devlet ricaline, doktora, mühendise, iktisatla, içtimai siyasetle uğraşan herkese lazımdır. Röntgen şuan nasıl ki vücudu beşeri en gizli, en kapalı noktalarına kadar gösterirse, istatistik şuan da cemiyet hayatını en gizli, en karanlık noktalarına kadar aydınlatır. Eğer istatistik mazide beşerin terakki yolları üzerinde faydalı bir rehber idi ise istikbaldeki rol ve ehemmiyeti de şüphesiz daha fazla ve daha büyük olacaktır”*²⁹⁷.

“Nüfusumuzu her şeyden evvel arttırmak ihtiyacı içinde olduğumuzu kimse inkâr edemez. Bu hususta hariçten muhacir getirerek miktarı arttırmak kadar ve belki bundan birkaç kat fazla olarak doğumu çoğaltmak ve ölümü azaltmak suretiyle arttırmaya savaştık ehemmiyetlidir. Ancak nerelerde doğum azdır ve sebebi nedir ve keza nerelerde ölüm çoktur ve sebebi nedir bunları katıyetle tespit etmedikçe yapılacak tedbirler yarım ve çok hatalı olur.

²⁹⁵ “Nüfus İşleri ve Teşkilatı”, **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon Kodu: 030.10 Yer No: 124.885.4, s. 42.

²⁹⁶ “Nüfus Mevzuatı”, **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon Kodu: 030.10 Yer No: 124.885.4, s. 45.

²⁹⁷ Bela Foldes, **Maddi ve İçtimai Vaziyetin Evlenme, Doğum ve Ölüm Vakaları Üzerindeki Tesiri**, Çev: Selim Sabit, Devlet Maatbası, İstanbul, 1933, s. 5.

Bu bakımdan her şeyden evvel bize vakaları doğru ve vaktinde tespit edecek ve hakikate tamamen mutabık rakamlar verecek teşkilata ihtiyaç vardır”²⁹⁸.

“Yaptığımız ve yapmakta olduğumuz inkılâpların gayesi Türkiye Cumhuriyeti halkını tamamen asri ve bütüin mana ve eşkaliyle medeni bir heyet-i içtimaiye haline isal etmektir. İnkılâbımızın umde-i asliyesi budur”²⁹⁹ diyen Mustafa Kemal, medeni uygarlık düzeyinin bilimsel anlayışı ve bu alandaki ileri durumunu tam olarak ülkeye getirmek, araştırma ve istatistik bilgisini ortaya koymak için, 1926 yılında İstatistik Umum Müdürlüğü kurdurmuş, Belçikalı bilim adamı Camile Jaguart bu kurumun başına getirmiştir. Sonrasında çıkarılan bir dizi kanun ile kurumun asli görevleri belirtilmiş ve kurum faydalı bir şekilde çalışmaya başlamıştır. Bu kanunlardan bir tanesi 25 Haziran 1927 tarihli 1153 numaralı kanundur³⁰⁰. Kanunda yer alan, “*Madde 1: Memleketin her nevi faaliyet sahalarına ait olarak zirdeki şerait dâhilinde icap eden istatistiklerin tertibinde devair rüesası ile idare-i hususiye ve mahalliyeler ve belediye rüesası ve mensubunu, eşhas ve bilumum cemiyetler ve şirketler ve müesseseler muavenet icrasına mecburdur; madde 2: Devair rüesası ile idarei hususiye ve mahalliyeler ve belediye rüesası ve salahiyettar memurin eşhas, bilumum şirketler merkezi İstatistik Müdüriyeti Umumiyesi tarafından talep olunacak ihsai malumatı vermeye mecburdur*” maddeleriyle, tüm kurumların istatistik düzenlemeleri ve bu istatistikleri İstatistik Umum müdürlüğüne bildirmekle zorunlu tutulmuştur.

1153 tarihli kanundan sonra, 1930 tarihinde çıkartılan “*İstatistik Umum Müdürlüğü'nün salahiyeti ve vazifeleri hakkında kanun*” ile, İstatistik Umum Müdürlüğü'nün ssvazifeleri tarif edilmiştir³⁰¹. Kanunda yer alan, “*Madde 1: Devlet istatistiklerinin bu kanunla muayyen hat ve şartlar dahilinde cemi, teflik ve murakabesi Başvekalete bağlı*

²⁹⁸ **Geçen Dört Yılda Yapılan ve Gelecek Dört Yıl İçinde Yapılacak İşler Hülasası**, Nüfus Umum Müdürlüğü, Başvekalet Matbaası, Ankara, 1935, s. 5.

²⁹⁹ Halil İnalçık, “Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi”, **Atatürkçü Düşünce El Kitabı I**, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara, 2004, s.139.

³⁰⁰ “İstatistik tanzimi hususunda memurin ve müstahdemini hükümet ile idare-i hususiye ve mahalliye ve belediyeler mensubunu, eşhas ve bilumum cemiyetler ve şirketler ve müesseselere terettüp eden vazaif hakkında kanun”, Kanun no: 1153, **Düstur**, VIII, 3. tertip, s. 986.

³⁰¹ “İstatistik Umum Müdürlüğü'nün salahiyeti ve vazifeleri hakkında kanun”, Kanun no: 1554, **Düstur**, XI, 3. tertip, s. 37.

İstatistik Umum Müdürlüğüne mevdudur; Madde 2: İstatistik Umum Müdürlüğü hususi bir kanunla yapılması emronulan nüfus, ziraat, sanayi ve ticaret umumi tahrirlerini hazırlar; Madde 4: Doğum, ölüm, evlenme, boşanma, muhaceret gibi nüfus hareketlerine ait istatistikler, nüfus idareleri, İskan Umum Müdürlüğü ve hali medeni memurlarının yardımıyla İstatistik Umum Müdürlüğü tarafından tanzim ve neşredilir; Madde 8: Umum Müdürlük her sene memleketin hal ve faaliyetini gösterir hulasa cetvellerini havi bir İstatistik Yıllığı neşreder” maddeleriyle, İstatistik görevleri bu kuruma verilmiştir. 20 Mayıs 1933 tarihli 2203 sayılı kanunla da, İstatistik Umum Müdürlüğünün teşkilatlanması tamamlanmıştır³⁰².

Başbakan İsmet İnönü, istatistik bilgisinin önemini şöyle ifade etmiştir; “Sayım malumatı üzerine memleket dertlerini görüp anlamak ve tedbirler almak yolundayız. Bu da şüphesiz, ancak doğru istatistiklerle mümkün olabilir”³⁰³.

Ali Fethi Bey, 5.İcra Vekilleri heyeti programında nüfus konusuna şöyle değinir; “Zamanı hazırda bilumum devletlerce ehemmiyetle takip edilmekte olan mesailden biri de ahval ve harekat-ı nüfustur. Milletleri teşkil eden nüfusun adedi, sureti terkibi, harekat ve tahavvülatı, ahvali medeniyesi gibi hususat malum olmadıkça devletlerin ahvali idariye ve siyasiye, umuru askeriye ve maliyesi muamelatı ticariye ve iktisadiyesi tanzim edilemez. Bu zarureti Avrupa hükümetleri iki asır evvel takdir eylemişler ve hukuku medeniyelerinin en mühim mebahisini nüfus sicillat ve mualematına tahsis eylemişlerdir. Bizde sicili nüfus idareleri ihdas edilmiş ise de ahvali medeniye siciliyatının ilmi ve hukuki mahiyeti takdir edilmemiş ve yalnız idari, mali ve askeri maksatla nüfusun tahriri ve tevelliüdat, vefiyat, münakehat ve talak vukuatının takibi düşünülmüştür. 1280, 1298 ve 1318 sene-i hicriyelerin de tanzim edilen nüfus nizamnameleriyle 1330 tarihli Sicili Nüfus Kanunu nüfus idarelerine evvelen: nüfusun tahriri, saniyen: Ahval-i Medeniye Sicillatının, salisen: Nüfusu defatirinin tanzimi gibi vazife tahmil eylemiş ise de vazai fi mezkure birbirine karıştırılarak her üç kısımda da mufvaffakiyet istihsal edilmemiş ve memleketimiz uzun zaman ihsai bir tahrir-i nüfustan ilmi ve hukuki ahvali medeniye sicillatından ve muntazam nüfus defatirinden

³⁰² “İstatistik Umum Müdürlüğü Teşkilatı hakkında kanun”, Kanun no: 2203, **Düstur**, XIV, 3. tertip, s. 658.

³⁰³ “Nüfus Sayımı”, **Ülkü**, VI/33 (İlkteşrin 1935), s.209.

mahrum kalmıştır. Kuvayı Umumiye-i Devletin ve hukuku efradın üssülesası olan nüfus kaydunun bu hali iptidaide kalması gayricaiz ve nüfus sicillatının asri ve hukuki bir şekilde ifrağı hükümeti milliyemiz için gayri kabili ihmal bir zaruret olduğundan bu maksatla bir sicili nüfus kanun lahiyası ihzar ve takdim edilmiştir”³⁰⁴.

Ahmet Ağaoğlu istatistik üzerine verdiği beyanatta, “*Bir devletin başlıca ödevi idare ettiği ulusa hizmet etmek, onun menfaatlerini korumak, eksikliklerini düşünmek ve derterine çare aramaktır. Açıktır ki devlet bu vazifelerini yapabilmek için her şeyden evvel ulusun ne kadar olduğunu, artıp artmadığını, ilerleyip ilerlemediğini bilmek mecburiyetindedir. Bunu bilmeyen bir devlet karanlıkta iş görmüş gibi olur...böyle bir durumda olan devletin bütün iyi neticelerine bakmayarak hatalar yapması, yanlış hareketlerde bulunması pek normal olur”³⁰⁵* demektedir.

İstatistik kurumu kurulmadan öncesinde var olan nüfusun sayısını öğrenebilmek için devamlı olarak meclisten çeşitli yasaların çıkarıldığını görmekteyiz. Çıkarılan bu yasalar aslında Genç Türk devletinin nüfus konusunda önünde duran en önemli sorunu gözler önüne seriyordu. Bu sorun halkın nüfusa olan olumsuz bakış açısıdır. Bunun altında yatan neden çok açıktı., geçmiş idare altında yapılan nüfus kayıt çalışmaları, ya vergi toplamak ya da askere almak için yapılmıştı. Bu durum devamlı olarak Türk insanı zor durumda bırakmış ve halkın devletinden kaçmasına neden olmuştu. Sağlıklı bir nüfus idaresinin de olmaması, bu düşüncenin giderek kafalarda yerleşmesine neden olacaktı. Bu düşüncenin kafalardan atılması için Cumhuriyet hükümetleri devamlı suretle halkı bilgilendirme yoluna gidecektir.

³⁰⁴ Nuran Dağlı, Belma Aktürk, **Hükümetler ve Programları 1920-1960**, I, TBMM Basımevi, Ankara, 1988, s. 13.

³⁰⁵ Ahmed Ağaoğlu, **Cumhuriyet**, 1 Teşrinievvel 1935

b- Nüfusu Kayıt Altına Alma Yolunda Yapılan Yasal Düzenlemeler

Halkçılık ilkesine dayanan ve her şeyin üstünde Türk halkını gören genç Türk devleti, halkına hizmet etmek için onun ne kadar olduğu bilmek zorundaydı. “*Cumhuriyet, gemisinin nerede olduğunu ve nereye gittiğini bilmeyen bir kaptan gibi yaşayamazdı. Tedbirlerini müspet bilgiye ve sayıya istinat ettirebilmek, ilmin ve tecim aleminin ihtiyaçlarına cevap verebilmek için kendisine has olan enerji ile nüfus davasını ele aldı. Giriştiği ilk işlerden biri istatistiklerimizi düzeltmek oldu*”³⁰⁶.

Türk devleti daha kurulmadan, 1920 yılından başlayarak, halkının sayısını öğrenmek için, çeşitli yasalar çıkararak çalışmalarda bulunduğunu görmekteyiz. Çıkarılan bu yasalar içerisinde, 28 Eylül 1920 tarihli “*Nüfus Vukuatının iki ay müddetle cezayı nakdiden muafiyetine dair kararname*”dir³⁰⁷. Bu kararname ile, kararnamenin ilan tarihinden iki ay süreyle ihbar olunacak nüfus vukuatları para cezasından muaf tutulacaktır. Bu kararnamenin sağlıklı yürümesi için her köy ve mahallenin imam ve muhtarı bulunduğu yerdeki kayıt altına alınmamış doğum, ölüm, evlilik ve boşanma gibi vukuatlara ait belgeleri tanzim edip nüfus idarelerine vermekle sorumlu tutulmuştur. Aksi bir durumda hem nüfus vukuatlarını bildirmeyen halk hem de muhtar ve imamlardan para cezası alınacağı hükme bağlanmıştır. 1924 tarihli “*Köy Kanunu*”nda, köylerdeki nüfusu kayıt altına alma görevi 36. maddesinde ilgili ekinde yer alan, “*Her ay içinde köyde doğan, ölen, nikâhlanan ve boşananların defterini yapıp ertesi ayın onuncu gününden evvel nüfus memuruna vermek ve köyün nüfus defterini birlikte götürerek vukuatı yürütmek*” maddesiyle muhtarlara verilmiştir³⁰⁸.

Meclis’in açıldığı daha ilk günlerde, yürürlükte olan Sicil-i Nüfus kanununda değişiklikler yapılarak; nüfus cüzdanı yerine geçen nüfus tezkerelerinden on kuruş harç alınması, fakat fakir olduğu ispat edilenlerden bu vergini alınmaması; evlenmelerden beş

³⁰⁶ Ömer Celal Sarç, **Ulus**, 2 Teşrinievvel 1935

³⁰⁷ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon Kodu: 30.18.1.1 Yer No: 1.17.15; “Nüfus Vukuatının iki ay müddetle cezayı nakdiden muafiyetine dair kararname”, No: 318, **Düstur**, I, 3. tertip, s. 82.

³⁰⁸ “Köy Kanunu”, Kanun no: 442, **Düstur**, V, 3. tertip, s. 336.

kuruş, boşanmadan yirmi kuruş vergi alınması; doğum ve ölüm olaylarından ise vergi alınmaması kararlarının çıkarıldığı görülür³⁰⁹. Bundan kısa bir süre sonra aynı amaç ve kapsamda yer alan, 16 Temmuz 1921 tarihli “*Nüfus vukuatının altı ay müddetle cezayı nakdiden mafuiyetine dair kanun*” çıkartılmıştır³¹⁰. Devlet ayrıca nüfusu kayıt ettirmeyenleri cezalandırmak amacıyla, 17 Nisan 1922 tarihli ve 222 sayılı kanunla, doğum, evlenme gibi Sicili nüfus kanunundaki nakdi cezaları beşer misline iblağ etmiştir³¹¹.

Nüfusun kayıt altına alınmasında önemli bir adım Medeni Kanunun kabulüdür³¹². Medeni kanun ile birlikte doğum, ölüm, evlenme ve boşanma olayları medeni kanunla yasal çerçeveye içine alınmış ve halk zorunlu tutulmuştur. Medeni Kanunun da “*madde 39: Her doğum bir ay içinde nüfus memurlarına bildirilir. Anası babası belli olmayan bir çocuk bulan kimse, çocuğu hükümete teslim eder; madde 41: Her ölüm ve bulunan her ölü, nihayet on gün içinde nüfus memuruna bildirilir; madde 97: Birbiriyle evlenecek erkek ve kadın, evlenme kararlarını, belediye reisine veya reisin evlenme işlerine memur ettiği belediye dairesindeki vekiline ve köylerde ihtiyar heyetine beyan edince, bu karar ilan olunur. İlan müddeti on beş gündür; madde 138: Boşanma sebeplerinden biri sabit olunca hakim, ya boşanmaya veya ayrılığa hüküm ile mükelleftir*” bulunmaktadır.

29 Mayıs 1926 tarih ve 861 sayılı “*Müddeti Zarfında Nüfus Kütüğüne Yazdırılmayan Doğum, Ölüm, Evlenme veya Boşanma Vakalarıyla Mektum Kimselerin Cezadan Afları Hakkında*” çıkartılan kanun da nüfusu kayıt altına alma amacına yöneliktir³¹³. Çıkarılan bu kanun ile her ne sebeple olursa olsun şimdiye kadar nüfus kütüklerine yazılmamış olan

³⁰⁹ “Sicili Nüfus Kanununun 41,42 ve 43 üncü maddelerini muadil kanun”, Kanun no: 60, **Düstur**, I, 3. tertip, s. 107.

³¹⁰ “Nüfus vukuatının altı ay müddetle cezayı nakdiden mafuiyetine dair kanun”, Kanun no: 136, **Düstur**, II, 3. tertip, s. 67.

³¹¹ “Cezayı naktilerin beş misline iblağına dair kanun”, Kanun no: 222, **Düstur**, III, 3. tertip, s. 59.

³¹² “Türk Medeni Kanunu”, Kanun no: 743, **Düstur**, VII, 3.tertip, s.237.

³¹³ “Müddeti Zarfında Nüfus Kütüğüne Yazdırılmayan Doğum, Ölüm, Evlenme veya Boşanma Vakalarıyla Mektum Kimselerin Cezadan Afları Hakkında Kanun”, Kanun no: 861, **Düstur**, VII, 3.tertip, s.1200.

kimseler, nüfus dairelerine müracaatla kayıtlarını yaptıracak olurlarsa, bu kayıtlar için alınacak cezaların af edileceği hükmünü getirilmektedir³¹⁴.

1927 ve 1935 nüfus sayımları da nüfusu kayıt altına almada girişilen en önemli işlerden olmuşlardır. Cumhuriyet rejiminin yapmış olduğu ilk nüfus sayımı olan 1927 nüfus sayımında, devlet nüfusunun ne kadarının kayıt altında ne kadarının kayıt dışında olduğunu öğrenmek yolunda önemli bir adım atarak, sayım için hazırlanan cetvelde bu amaca yönelik sorular hazırlamıştır. Cetvelin on dördüncü maddesinde yer alan “*Evvelce nüfusa kayıt edilmiş miydi? Edilmişse nerede kayıt edilmiştir?*” hükmü ile on beşinci maddede yer alan “*Yanında nüfus tezkeresi veya hüviyet cüzdanı var mıydı?*” hükmü bu amaca yönelik olmuştur³¹⁵.

1931 yılında çıkarılan Belediye Mezarlıkları Nizamnamesi ile, mezarlık memurları her gömme olayında, gömülmüş olan kişinin sicilini ve vefat tarihini Dahiliye Vekaletince yapılacak cetvele yazarak en çok üç gün içinde nüfus idaresine bildirmeye mecbur tutulmuştur³¹⁶.

1933 tarihinde çıkartılan af kanununda nüfusa ilişkin bölümler mevcuttur. Af Kanununun 16. maddesinin, “*a fırcasında: 4 Teşrinievvel 1926 tarihinden evvel aktolunan nikâha müstenit evlenmelerin ve bu evlenmelerden doğup nüfus idaresince tescilleri yapılmamış olan çocukların alakadarların vesikalarla veya köy ve mahalle veya belediye ilmühaberleriyle vukubulacak müracaatları üzerine kayıt ve tescil muameleleri yapılır; b fırcası: Kanunu medeni meriyetinden bu kanunun neşri tarihine kadar evlendirme memuru huzurunda yapılmış akte müstenit olmayarak birleşip karı koca halinde yaşayanlardan çocuk olduğu takdirde bu yaşayış evlenme akti sayılarak bu birleşmelerin evlenme suretiyle ve bunlardan doğan çocuklarında nesebi sahîh olarak kadın ve erkeğe izafesiyle tescili yapılır; c fırcası: tescil muameleleri için bir sene zarfında müracaat edilmelidir; h fırcası: Tescile müteallik harç, resim ve cezalar affedilmiştir*” denilmektedir³¹⁷.

³¹⁴ Adnan Güriz, **a.g.e**, s.142.

³¹⁵ **Milliyet**, 27 Teşrinievvel 1927.

³¹⁶ **Nüfus Kılavuzu**, Dahiliye Vekaleti Nüfus İşleri Umum Müd. Neşriyatı, İstanbul, 1938, s. 31.

³¹⁷ “Af Kanunu”, Kanun no: 2330, **Düştur**, XIV, 2. Cilt, 3.tertip, s. 1803.

Bir diğ er önemli yasa, 5 Temmuz 1934 tarihli “*Gizli Nüfusların Yazımı Hakkında Kanun*”dur³¹⁸. Kanunla, bir buçuk ay iç ersinde, her aile reisi kendi evindeki veya emri altındaki, her veli velayetindeki, her vasi vesayetindeki nüfusta yazılmamış kimseleri, bunlardan evlilikleri kaydedilmemiş olanların evliliklerini ve ölmüş veya kaybolmuş olup da nüfustan silinmemiş bulunanları köyde muhtar ve ihtiyar heyetine, kasaba ve şehirlerde belediyelere bildirmeye mecburdurlar. Nüfusa yazılmamış reş itler de muhtarlara veya belediyelere veyahut nüfus dairelerine müracaat ederek kendilerini yazdırmakla mükelleftirler. Gizli nüfusların yazımı için önerilen sürenin dolmasından sonra, çıkartılan başka bir kanun ile süre üç ay daha uzatılmıştır³¹⁹.

Nüfusu kayıt altına alma yolunda yapılan önemli bir adımda soyadı kanunu olmuştur³²⁰. 1934 tarihinde çıkartılan Soyadı kanunu ile her Türk vatandaşı öz adı ile birlikte bir soyadı taşımaya mecbur tutulmuştur. Kanunun neş rinden itibaren iki yıl içinde soyadı olmayanlar ile soyadını değı ş tirmek isteyenler taşıyacakları adı hükümetin tayin edeceği şekilde nüfus kütüklerine geçirilmek üzere bildirmekle yükümlü tutulmuş ve bu iş ler için verilecek her türlü evrak vergiden muaf tutulmuştur. Bu görev için köylerde muhtar ve ihtiyar heyetleriyle, mahallelerde belediyelere sorumluluk verilmiştir. Böylece önceden kayıt altına alınamayan nüfusun kayıt altına alınmasında önemli bir ilerleme sağlanmıştır.

Doğum, ölüm, evlenme ve boşanma gibi nüfus kayıt iş lemlerinin kayıt altına alınmasına yönelik yapılan yasal düzenlemelerin yanında, devletin en zorlandığı alan bu yasal düzenlemeleri uygulamak olmuştur. Özellikle yeni harflerin kabulü sonrası, nüfusun kayıt altına alınmasında bazı zorlukların yaş andığı görülmektedir. Burada en önemli sorun ise köylerdeki muhtarların yeni yazıyı tam olarak öğrenememesi ve bunun sonrasında evlilik, boşanma, doğum ve ölüm olaylarını bildirmekte zorluk çekmesi olmuştur. Erzurum Valisi, İstatistik Umum Müdürlüğüne yazmış olduğı yazısında “*Eski yazımın bellenmesindeki müş külat yüzünden köylerin kısmı azarına okur yazar muhtar bulunup intihap*

³¹⁸ “Gizli Nüfusların Yazımı Hakkında Kanun”, Kanun no: 2576, **Düştur**, XV, 3. tertip, s.595.

³¹⁹ “Gizli Nüfusların yazımı hakkındaki 15/7/1934 tarih ve 2576 sayılı kanunun birinci ve sekizinci maddesindeki müddetlerin uzatılması hakkında kanun”, Kanun no: 2649, **Düştur**, XVI, 3. tertip, s. 451.

³²⁰ “Soyadı Nizamnamesinin meriyete konulması hakkında kararname”, **Düştur**, XVI, 3. tertip, s. 499.

edilememesinden ve yeni Türk harfleri için açılan dersanelere devam eden talebenin de henüz tahsilleri muamele ifa edecek dereceye gelmediğinden dolayı bir çok köylerde muhtarlar bu vazifeyi ifa edemediklerinden evlenme ve doğuma ait kayıt muamelesinin tavakkufa uğradığını beyan... eylerim” diyerek sorunu gündeme getirdiği görülmektedir³²¹.

İstatistik Umum Müdürü Memduh Celal Bey’in, Erzurum valisinin nüfusu kayıt altına almadaki zorluklara yönelik göndermiş olduğu yazısına dayanarak, Dahiliye Vekaletine yazmış olduğu yazısı, Cumhuriyet’in ilk yıllarında devletin nüfusu kayıt altına almakta yaşamış olduğu sıkıntıları su yüzüne çıkarmak konusunda önemli bir değere sahiptir. Menduh Celal Bey yazısında “*Birçok köylerde muhtarların yeni harfler dolayısıyla evlenme ve doğum vukuatının muntazaman kaydına ait vezai fi ifa edemedikleri bahisle... Tanzim etmekte olduğumuz istatistikler dolayısıyla dairemizi de ehemmiyetle alakadar eden mevzubahs vezai fin yalnız bu vilayette (Erzurum) değil memleketin her tarafında muntazam şekilde ifa edilmemekte olduğuna kani bulunuyorum. Bu kanaatim, dairemizce nüfus ve evlenme kayıtlarına müsteniden yapılmakta olan istatistiklerin verdiği neticelerden mutahasaldır. Nitekim, doğum ve ölüm vakalarının dünyanın hiçbir tarafında senede binde bir derecesine olamayacağı bir kaide tabiiye olduğu halde dairemize vürut eden bültenler üzerinde yapılan istatistiklerin memleketimizde bu nispeti göstermekte olması vazifenin ifasındaki noksanlığın derecesini takdire kafi gelmektedir. Binaenaleyh ölüm ve doğum vakalarıyla, köylere ait evlenme vekayininin halk tarafından hükümete ihbar edilmediği muhakkaktır. Gerçi bu ihbarat için bir takım cezai müeyyedeler varsa da bunlar müessir değildir. Halk, nüfus vukuatını; bu vukuat ile alakadar olan miras, temellük tespiti, hüviyet gibi bir işi düşmedikçe hükümete ihbar etmemekte ve bu ihbardan sonra ceza alınması şüphesiz kayıtlardan maksut gayeyi temin eyliyememektedir. Bu halin bir an evvel önüne geçmek ve vukuattan mümkün olduğu kadar yakın bir zaman zarfında haberdar olarak nüfus kuyudatından ve istatistikten beklenen faydaları elde edebilmek için nüfus teşkilatının halka daha ziyade yaklaştırılması icap etmektedir. Bunun için de hali medeni teşkilatı vücuda getirilinceye kadar evvelce tatbik*

³²¹ “Nüfus teşkilatının halka yaklaştırılması veya nüfus memurlarının köylere giderek doğum, ölüm ve evlenmeye ait işlemleri yapmalarına dair”, **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon Kodu: 30.10 Yer No: 24.135.10

edildiği veçhile, nüfus memurlarının üç ayda bir defa olsun köylere çıkarılarak vukuatın tespit ettirilmesi her veçhile muvafık olacağından bu hususta icap eden tedabirin tetkik ve ittihazına müsaade buyrulmasını istirham ve tazimlerimi arz eylerim efendim”³²².

Genel olarak baktığımızda Genç Türk devleti nüfusunun sayısını bilmek adına daha ilk günlerden itibaren çeşitli yasal düzenlemeler ile nüfusunun sayısını bilmek yoluna gitmiştir. 1920’de başlayan bu süreç, 1926 yılında Devlet İstatistik Enstitüsünün kurulmasıyla daha da güç kazanmıştır. 1926 yılından sonra Türk nüfusunun nitelik ve nicelik yönünden incelenmesi konusunda yoğun çalışmaları başlayacaktır. Elbette ki bu çalışmalar içerisinde en önemli yeri nüfus sayımları almaktadır.

B - NÜFUS SAYIMLARI

Demografi bilimi açısından en önemli kaynak nüfus sayımlarıdır. Nüfus sayımlarının iki ana amacı vardır. Birinci amaç, nüfusun belirli bir gündeki miktarını; cinsiyet, yaş, medeni hal, din vs. özellikler açısından öğrenmektir. Elde edilen bu bilgilerde demografi bilimi için asgari derecede gerekli bilgilerdir. İkinci amaç, nüfusun sayı ve vasıf bakımından gelişmesini ve ilerlemesini gözlemlemektir³²³.

Tarih gösteriyor ki daha Mısırlılar, Sümerliler, Yahudiler, Romalılar ve başka toplumlar nüfus sayımı yapmaktaydı. Türklerde bu işe yabancı değildi. Selçukluların İran’da, İlhanlıların Hindistan’da ve Rusya’da sayım yaptıkları kuşkusuzdur. Aynı tarihlerde Avrupa’da, 14. Louis Fransa’sında da Kelber isimli kişi nüfus sayımlarıyla uğraşmıştır³²⁴.

³²² “Nüfus teşkilatının halka yaklaştırılması veya nüfus memurlarının köylere giderek doğum, ölüm ve evlenmeye ait işlemleri yapmalarına dair”, **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon Kodu: 30.10 Yer No: 24.135.10

³²³ Özer Serper, **a.g.e.**, s. 42.

³²⁴ Ahmet Ağaoğlu, “Nüfus Sayımı ve Faydaları”, **Nüfus Meselesi ve Nüfus Sayımı Hakkında Fikirler**, Başvekil İstatistik Umum Müdürlüğü yay., Ankara, 1936, s.5.

İsveç'te 1741 yılında ölüm, doğum ve evlenmenin kayıt ve tespitine başlanmış ve 1742 yılında ilk nüfus sayımını gerçekleştirilmiştir. Fransa'da modern anlamda sayımlar Napolyon döneminde, daha çok askeri amaçla başlamıştı. Napolyon Doğum, ölüm, evlenmelerin haber verilmesini mecburi tutmuş, ağır cezalar koyarak nüfus istatistiklerini başlatmıştır. Nüfusa yazılmayanlar mektebe, işe alınmamışlar, oy kullanamamışlar ve veraset haklarını kaybetmişlerdi. Fransa'nın etkisinde olan Belçika, İspanya ve İtalya'da da aynı yöntemler uygulanmış ve daha sonraları benzer şekilde devam etmiştir³²⁵.

1- Osmanlı Devletinde Sayımlar

Sayım Osmanlı devletinin yabancı olduğu bir kavram değildir. Osmanlı devletinde nüfus sayımı yıllar boyu toprak yazımı münasebetiyle yapılmıştır³²⁶. *“Devletin eyaletlerindeki muhtelif gelir kaynaklarının, devlete belirli hizmetler yerine getirmeye mecbur olan memur ve sipahilere bırakılmış olduğu bellidir. Bu gelirlerin memur ve sipahinin devlete karşı üstlendiği mecburiyetlere uygun olması zaruridir. Bundan dolayı devletin vergi mevzularının miktarını ve değişimlerini sık sık tespit etmesi lazım geliyor ve bu maksatla 30–40 senelik sürelerle nüfus ve arazi sayımları yapıyordu. Bu sayımlarda her köy ve kasabada mevcut yetişmiş erkek nüfus, isimleri, babalarının adı, ellerindeki toprağın miktarı vesaire kaydediliyordu”*³²⁷. Bu sayımların incelenmesi neticesinde 1520 – 1530 yılları arasında Türkiye nüfusunun (Mısır, Irak ve Tuna ötesi Avrupa bölgeleri hariç) 11.357.365 kişi olduğu tahmin edilmiştir³²⁸. Rakamlar tahmin niteliğinde olsa da, genel bir fikir vermesi açısından önemlidir.

³²⁵ “Nüfus Sayımı”, **Ülkü**, IV/33 (İkinciteşrin 1935), s. 212-213.

³²⁶ Enver Ziya Karal, **Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk Nüfus Sayımı 1831**, 2. baskı, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü yay., Ankara, 1997, s.6.

³²⁷ Ömer Lütfü Barkan, “Türkiye’de İmparatorluk Devrinin Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri”, **İktisat Fakültesi Mecmuası**, II/1 (Ekim 1940), İstanbul, s.20.

³²⁸ Haluk Cillov, **a.g.e.**, s. 49.

15. yy ikinci yarısından başlayarak, başta yeni fethedilen yerler olmak üzere bütün imparatorluk topraklarında sayımlar ve yazılımlar yapılırdı. Devletin örgütlenmesinin temeli olan tımar sisteminin bir gereği olan bu sayımlar vergi ve asker toplamanın başlıca dayanağıydı³²⁹. Osmanlı devletinde ilk nüfus sayımına ilişkin çalışmaların Mustafa Paşa'ya (Netayicül Vukuat yazıcısı) göre II.Selim zamanında (1566-1574), Ömer Lütfü Barkan'a göre ise III.Murat zamanında (1574-1595) yapıldığı belirtilmektedir³³⁰.

16. yy boyunca yaygın ve düzenli bir biçimde devam eden bu sayım ve yazımlar, 17. yy başlarından itibaren yapılamamış, yalnızca düzenli bir şekilde yoklamalarla yetinilmiştir³³¹. “15. ve 16. yüzyıllardan beri, memleket tahriri, çoğu eski defterlerin aynısıyla kopya edilmesi demektir”³³².

Nüfus ve arazi sayımlarında tatbik edilen usuller de ilmi esaslara uymuyordu. Küçük veya büyük bütün nüfus sayımlarının tam neticeleri hiçbir vakit devletçe yayınlanmamıştı³³³. Modern sayımlarda kaydedilmesi alışılmış ve zaruri olan bazı hususlar, mesela nüfusun mesleği, ana dili, okuryazar olup olmadığı hiç tespit edilmemiş, diğer taraftan yalnız antropolojik tetkikler bakımından ilmi bir ehemmiyet arz eden bazı vasıflar (nüfusun benzi, gözlerinin rengi, yirmi yaşını geçen erkeklerin boyu) kaydedilmiştir³³⁴. Ayrıca Osmanlı devletinde sayımların icap ettiği üzere bir günde değil de senelerce sürdüğü görülmektedir.

Tüm bunların sonucu, yukarıda da belirttiğimiz üzere, sayımlarda ilmi gayeden çok, vergi ve asker ihtiyacının karşılanmasının hedef alındığı görülür. Buna bir kanıt olarak da kadınların sayılmaması gösterilir. Feroz Ahmad, “*Osmanlı toplumunda kadınlar pek dikkate*

³²⁹ Nuri Akbayar, “Tanzimat’tan sonra Osmanlı Devleti Nüfusu”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, V, İletişim yay., İstanbul, 1985, s.1238-1239

³³⁰ Koray Başol, **a.g.e.**, s. 52.

³³¹ Nuri Akbayar, **a.g.m.**, s.1239.

³³² İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, 25. baskı, Alkım yay., İstanbul, 2006, s. 46.

³³³ Enver Ziya Karal, **a.g.e.**, s.10.

³³⁴ Ömer Celal Sarç, “Nüfusun Miktarı ve İstihaleler”, **II. Üniversite Haftası (Diyarbakır 1/6/1941-7/6/1941)**, İstanbul Kenan Basımevi ve Kilişe Fabrikası, İstanbul, 1942, s.53.

alınmazlardı. Askere gitmedikleri için nüfus sayım memurları onları doğru dürüst kaydetmezdi” demektedir³³⁵.

19. yy ile birlikte, Avrupa ile ilişkilerini arttırmaya başlayan devlet, yeni vergi, askerlik ve yönetim düzeni ihtiyacı ile birlikte, yeni sayım sistemlerine ilgi duymaya başladı. 1830’da oluşturulan özel bir meclis tüm imparatorlukta nüfus sayımı yapılmasını kararlaştırdı³³⁶. Sayımının sebepleri arasında II. Mahmut’un geniş ölçüde bir ıslahat yapmak isteği başta geliyordu. 1826 Yeniçeri ocağının kaldırılması sonrası yapılması gereken, ordunun yeniden kurulmasıydı. Bu ordunun yeniden kurulması, yeni vergi kaynaklarının bulunması ve askerlik yapabilecek halkın sayısının bilinmesini gerektiriyordu. Bu amaçla sayımda Rumeli ve Anadolu’da bulunan İslam ve Hıristiyan erkek nüfusunun sayılmasına karar verilmişti. O zamana kadar böyle bir sayımın yapılmamış olması nedeniyle de halkın endişeye kapılmasının önüne geçebilmek için sayımda şer’i memurlar tayin edilmişti³³⁷.

Burada bir konunun üzerinde durmak gerekirse, Cumhuriyet dönemine gelinceye kadar ve hatta Cumhuriyet’in ilk yıllarında, halkın sayıma bakış açısı çeşitli nedenlerden soğuk olmuştur. “*Tahririn yapılacağı ilan edilince, memlekette, verginin her yerin gerçek nüfus sayısına göre dağıtılacağına dair söylentiler dolaşmaya başlamış ve bu fikre kapılan halk, nüfusu gizleyerek âdetini mümkün olduğunca az göstermeye çalışmıştır*”³³⁸.

Osmanlı devletinde ilmi esaslara dayalı olarak ilk genel nüfus sayımı 1831 yılında yapıldı³³⁹. Sayım Anadolu ve Rumeli’deki toprakların bir bölümünde (Anadolu, Karaman, Adana, Sivas, Trabzon, Kars, Çıldır, Cezair-i Bahri Sefid, Rumeli ve Silistre eyaletlerinde) yerine getirilebildi³⁴⁰. Sayımda ilk olarak din göz önüne alınmış; halk İslam ve reaya olmak üzere iki gruba ayrılmıştı. Müslüman nüfus İslam grubunda, Hıristiyan nüfus reaya nüfusunda

³³⁵ Feroz Ahmad, **Modern Türkiye’nin Oluşumu**, 2. baskı, Kaynak yay., İstanbul, 1999, s.105.

³³⁶ Nuri Akbayar, **a.g.m.**, s.1239.

³³⁷ Enver Ziya Karal, **a.g.e.**, s.12.

³³⁸ Ömer Celal Sarç, **a.g.m.**, s.51.

³³⁹ Bu konuda yapılmış ayrıntılı bir çalışma için bkz: Enver Ziya Karal, **a.g.e** ; Fazıla Akbal, “1831 tarihinde Osmanlı İmparatorluğunda İdari Taksimat ve Nüfus”, **Belleten**, XV/60 (1951).

³⁴⁰ Nuri Akbayar, **a.g.m.**, s.1239.

gösterilmiştir. Neticelerin sağlıklı toplanması ve genel neticeleri kestirmek üzere İstanbul'da bir Ceride Nezareti kurulmuş ve sayım neticeleri ilk defa olarak topluma sunulmuştur.

Devletin sayımı ne gaye ile yaptığını Enver Ziya Karal şöyle açıklar, “*Bütün neticeleri tam olarak vermediğinden istatistik bir önemi olmayan bu sayımda devlet, İslam nüfusunun sayısını askerlik için, Hıristiyan nüfusun sayısını da vergi bakımından öğrenmek istemiştir*”³⁴¹. Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere, Osmanlı devleti insan varlığı sayısını tamamen vergi ve askerlik için öğrenmek istemiştir. Bu durumu, sayımların yapılış şekli bize tamamen göstermektedir.

Tanzimat'la hız kazanan yönetim sisteminin iyileştirilmesi, yeni bir askeri ve sivil bürokrasi oluşturma çabaları, mali düzenlemeler, nüfus sayımını tekrardan gündeme getirmiştir. 1844 tarihinde yapılan bu sayımda esas amaç, orduyu düzenleme ve asker alma usulünü değiştirmek olarak ön plana çıkmıştır³⁴².

Fakat bu sayımda da halkın sayımlara karşı göstermiş olduğu olumsuz durum aynen devam etmiştir. Halk sayım ile birlikte yeni vergilerin getirileceği, nüfus oranına göre vergi alınacağı söylentileri ile sayımdan uzak durmuştur. Olumsuz durumdan dolayı sayım başarıya ulaşamamış, hiç sayılmayan yerler yanında, birçok yerde beklenilenin altında sayılar ortaya çıkmıştı. Bu yüzden devlet yapılan sayımın sonuçlarına önem vermedi³⁴³.

1855 Kırım harbi ile başlayan dış göçlerin yarattığı hızlı göç hareketleri, İdare-i Umumiye-i Vilayat Nizamnamesi'nin yaratmış olduğu değişiklikler yeni bir sayımı zorunlu kılıyordu³⁴⁴. 1870 yılında genel bir nüfus sayımı için bir ferman çıkarılmış, taht değişikliği, I.Meşrutiyet'in ilanı ve 1877–78 Rus savaşı ve artan dış göçler yüzünden ferman yürürlüğe girmemiştir³⁴⁵.

³⁴¹ Enver Ziya Karal, **a.g.e**, s.12.

³⁴² Ömer Celal Sarç, **a.g.m**, s.50.

³⁴³ Nuri Akbayar **a.g.m**, s.1239.

³⁴⁴ **A.g.m**, s.1240

³⁴⁵ Enver Ziya Karal, **a.g.e**, s.10.

Osmanlı-Rus savaşı sonrası, ülkenin iç durumu biraz olsun istikrara kavuşunca sayım konusu tekrar gündeme geldi. Sayımın temel hedefi devletin asker ve vergi ihtiyacını karşılamaktı. Geçmiş deneyimlerden ders alınarak, bu sefer sayım işine devlet daha iyi hazırlandı. Nuri Akbayar sayım hazırlıklarıyla ilgili olarak şu görüşlere yer vermektedir. *“II.Abdülhamit bu amaçla 1881’de Müslüman erkek nüfusun sayım görevini Harbiye Nezaretine verdi. 1857’de cizye yerine konulan Badelat-ı Askeriye mükellefi Hıristiyanların sayımı görevi de Dâhiliye Nezareti’ne bırakıldı. Bu konuda önemliydi. Zira Hıristiyan cemaatler mümkün olduğu kadar az bedel ödemek için (vergi önceleri cemaatler tarafından toplandığından) sayıları sürekli eksik gösteriyorlardı. Devlet sayımı doğrudan üstlenince bu gibi durumlarda önlenecekti... Sicil-i Nüfus Nizamnamesi hazırlandı ve II. Abdülhamid 5 Temmuz 1881’de bu nizamnameyi onaylayarak yürürlüğe koydu. 1882’de yapılmaya başlanan sayım ancak 1890’da tamamlanabildi”*³⁴⁶.

1900’de yayınlanan kanunla 1881 Nizamnamesi yenilenerek, 1902’de yeni bir kanun ve ek nizamnamelerle nüfusla ilgili işlemler daha ayrıntılı bir hale getirildi. 1904 yılında yapılan nüfus sayımı ancak 1907’de bitirilebildi³⁴⁷. Fakat Arap Vilayetleri ve Doğu illerindeki çoğu aşiret bu sayıma alınmamıştı³⁴⁸. Bu Osmanlı devletinin yapmış olduğu son genel nüfus sayımıydı.

1914 yılında Osmanlı Devletinde nüfus kanunu çıkartılmıştır. Bu kanuna göre her Osmanlı, kendini nüfusa yazdırmaya zorunlu tutulmuştur. Bu kanun, doğum, evlenmeler, ölümler, yer değiştirme ve nüfus kayıtları sırasında alınacak paralar olmak üzere beş bölümden meydana gelmektedir³⁴⁹. Bu kanun ile birlikte nüfus sayımı yapılmıştır. Fakat ülkenin Birinci Dünya Savaşında olması neticesinde sayım başarıyla gerçekleştirilememiştir.

³⁴⁶ Nuri Akbayar, **a.g.m**, s.1241.

³⁴⁷ **A.g.m**, s.1241.

³⁴⁸ Ergün Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, 4. baskı, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi yay., Ankara, 1995, s.540.

³⁴⁹ Sema Polat, **1927 Nüfus Sayımı ve İzmir Basını**, D.E.Ü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 1994, s.16.

2- Genç Cumhuriyet'in Nüfus Sayımlarına Verdiği Önem

Genç Cumhuriyet nüfus sayımına büyük bir ehemmiyet vermekteydi. “*Gerek Harbi Umumide ve gerek Mücadele-i Milliye hengamında hududu milliye üzerinde bulunan ahali, beliyeye-i muhaceretle musap oldukları gibi düşmanların işgali altına girmek felaketine duçar olan aksam-ı memalikimizde ki kuyudat-ı nüfusiye kamilen mahvedilmiş olduğundan gerek nüfus-u umumiyenin tetkik ve tespiti ve gerek sicillat-ı nüfusiyenin yeniden vücuda getirilmesi için bir tahrir-i umumi icrasına ihtiyacı mübrem vardır*”³⁵⁰ diyen Gazi Mustafa Kemal, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın ikinci büyük kurultayı beyannamesinde “*Fırkamız nüfus işlerini başlıca mesaiden addeder. Pek uzun seneler mütemadi ve muntazam mesaiye ihtiyaç gösteren nüfus meselesi iktisadi, fenni, içtima ve siyasi nokta-ı nazardan mürekkep ve münkasım olduğu bütüün cepheleriyle mütalaa olunmak ve yekdiğerini ikmal edecek müselsel tedabiri mütemadiyen mevki-i tatbika koymak kararındayız. Mükemmel ve doğru tahriri nüfuslara istinat etmek lazım gelir. Nüfus politikası fırkamızın en mühim bir faaliyet sahası olacaktır*”³⁵¹ demektedir.

Nüfus sayımı, gerçekleştirilecek sosyal atılımlar için birinci öncelik taşımaktaydı. Bu durumu Muhlis Ete, Cumhuriyet'te şöyle açıklamaktaydı; “*Son zamanlarda insan neslinin ıslahına doğru gidilmektedir. Sosyal siyasanın ve sosyal sağlık bilgisinin mevzuuna giren birçok bilgi ve tedbirler evlenmeği, yaşamayı, yemeği ve iskânı yeni bir takım esaslara göre güderek gerek yeni ve gerek mevcut neslin keyfiyet itibariyle daha sağlam, daha yeni yetişmesini temin etmektedir. Bütüün bu hadiseleri nüfus sayımıyla kavramak mümkündür. Nüfus sayımı halk üzerine bir nevi teşhis koymak demektir. Bir ulusun kendi kendini bilmesi, iyi ve bozuk taraflarını idrak etmesi demektir*”³⁵².

³⁵⁰ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III, I, 5. baskı, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara, 1997, s.305.

³⁵¹ Mete Tuncay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, Yurt yay., Ankara, 1981, s. 395.

³⁵² Muhlis Mete, *Cumhuriyet*, 13 Teşrinievvel 1935

Devlet ve toplumun her alanında, eğitimden sağlığa, ticaretten tarıma varıncaya kadar, her türlü etkinliğin sağlıklı bir biçimde yürütülmesi için öncelikli olarak insan varlığının her yönüyle bilinmesi gerekmektedir. Devrim yapılan ülkelerde bu gereksinim daha da önem taşımaktadır³⁵³. Gazi Mustafa Kemal, “*Efendiler, yaptığımız ve yapmakta olduğumuz inkılapların gayesi, Türkiye Cumhuriyeti halkını tamamen çağdaş ve bütün anlam ve görünüşüyle medeni bir toplum haline getirmektir. İnkılâplarımızın asıl gayesi budur*”³⁵⁴ diyerek, Türk Devrimin hedefini gösterir. Bu hedefe gidilen süreçte en önemli adımlardan birisini de Türk halkını nitelik ve nicelik olarak özelliklerini tanımaktan geçmektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarında yapılan nüfus sayımlarında da bu özellik göze çarpar. Yeni kurulan devlet elinde bulunan nüfusu yalnızca sayısal olarak değil, cinsiyet, yaş, meslek grupları, dini özellikleri, kültür düzeyleri, sosyal yapısı gibi özelliklerini de öğrenmek istemektedir.

Nüfus sayımları, özellikle 1930’lu yıllarda dünya politikasında önem kazanan, artmaya yönelik nüfus siyaseti açısından da büyük bir gerekliliktir. Bu durum Türkiye açısından daha da büyük bir zorunluluk arz etmekteydi. Çünkü nüfusu az ve toprakları geniş olan Türk devletinin bu durumu, ülke topraklarında emeli olanların düşmanların iştahını kabartıyordu. “*Nüfusumuzun hakiki sayısı belli olunca ve arttığı meydana çıkınca bu, düşmanlarımıza da bir karşılık olacaktır. Çünkü onlar, Türkiye’nin nüfusu azdır, gittikçe de azalıyor, geniş topraklar bomboş duruyor, bunlara bizim arazimize sığmayan fazla nüfusu yerleştirmek gerektir, diye bir emperyalist politikası tutmuşlardır. Onların bu uydurma savlarını, iddialarını, ağızlarına tıkmak için nüfus sayımı yapmak lazımdır*”³⁵⁵.

Prof. İbrahim Fazıl Pelin’in, “*Bir yurttta nüfus kılığından büyük kıtlık olamaz!*” adlı makalesinde, her önemli sosyal, siyasi ve ekonomik gelişimin ardında kalabalık nüfusun yattığından söz etmekte ve makalenin devamında, “*Cumhurluk halkçı ve devletçidir. Ve memleketi en kısa zamanda en fazla refah ve saadete erdirmek vazifesini üzerine almıştır...*”

³⁵³ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi**, III/I, 1. baskı, Bilgi yay., Ankara, 1995, s.276

³⁵⁴ **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I-III**, II, s.224.

³⁵⁵ Abidin Daver, **Cumhuriyet**, 5 Teşrinievvel 1935

Bunun için ise her şeyden evvel nüfusun halini, hareketini ve son vaziyetini bilmeye ihtiyaç vardır” ifadelerini kullanmaktaydı³⁵⁶.

Türkiye’de günümüze kadar uygulanan nüfus sayımlarında belli başlı özellikler göze çarpmaktadır. Sayımlarda ‘De Facto’ sisteminin uygulanması, sayımların bir günde uygulanması ve dışarı çıkma yasağı, sayımın milli bir görev sayılması, sayım sonuçlarının kısa sürede alınması gibi başlıca özellikler sayılabilir³⁵⁷.

Cumhuriyet’in ilk yıllarında yapılan iki nüfus sayımından ilki 29 Ekim 1927 tarihinde, ikincisi bundan sekiz yıl sonra 20 Ekim 1935 tarihinde yapılmıştır. Sonraki nüfus sayımı 1940 yılında gerçekleştirilmiştir. Nüfus sayımlarının belli aralıklarla yapılması gerekliliği, cumhuriyet hükümetlerinin önem verdiği bir politikaydı. Bunun gerekçesini Ömer Celal Sarç, Ulus gazetesindeki “Nüfus Sayımının Gerekliliği” adlı makalesinde çok iyi bir şekilde ifade eder. *“Nüfusun muayyen bir andaki halinin tayini ihtiyacı kafi olmayıp hareket ve temayülünü dahi öğrenmek icap eder. Bunun içinde sayımları tekrarlamaktan başka çare yoktur. Tek bir sayım bizi bu hususta aydınlatmaz. Nüfusun hareketinin istikameti ancak muntazam fasılalarla sayımlar tertip ederek bunların neticelerini karşılaştırmak suretiyle öğrenelir”³⁵⁸.*

Her iki nüfus sayımında soru tipleri, biçim ve içerik açısından değişmekle beraber, sayım tekniği olarak ‘de facto’ yani ülkedeki hali hazır nüfusu tespit etmek esas gaye olmuştur. Şehirlerde ve köylerde hazır bulunan yerli nüfus ile beraber, sayım günü orada bulunan yabacılarda kaydedilmiştir. Bir yerin halkı olup ta, sayım esnasında orada bulunmayan halk yazılmamıştır.

Bugüne kadar Türkiye’deki nüfus sayımlarında ‘de facto’ sisteminin uygulanmasında, sistemin daha basit olması, sayıma dâhil edileceklerin kolaylıkla tayini, dış ülkelerde bulunan vatandaşların tespit ve takibinin güçlüğü, daha az mali külfet getirmesi sayılabilir. Bunun yanında bu sistemin çekinceleri arasında ise, yurtdışındaki Türk nüfusun

³⁵⁶ İbrahim Fazıl Pelin, “Bir yurttan nüfus kıtlığından büyük kıtlık olamaz!”, **Cumhuriyet**, 19 Teşrinievvel 1935.

³⁵⁷ Özer Serper, **a.g.e.**, s. 43.

³⁵⁸ Ömer Celal Sarç, “Nüfus Sayımının Gerekliliği”, **Ulus**, 2 Teşrinievvel 1935.

sayılamaması, bunun yanında ise ülke içindeki yabancıların genel nüfusa dâhil edilmesi sayılabilir. Ayrıca çok sayıda sayım ve kontrol memurunun kullanılması ve bunları eğitilmesi zorunluluğudur. Fakat bu olumsuzluklar yanında ülkenin var olan imkânları bu sistemi uygulamayı zorunlu kılmaktadır³⁵⁹.

Sayımların yapılacağı tarihte özenle kararlaştırılmıştı. Memlekette çok farklı iklimlerin mevcut olması sonucu, sayım için her tarafa ulaşılması gerekliliği ve aynı zamanda göçebe nüfusun yaylalardan vadilere ve şehir civarına yaklaştıkları zaman olması nedeniyle, ekim ayının sonları, bütün bu şartları uygun görmesi nedeniyle seçilmişti.

a- 1927 Nüfus Sayımı

1927 Nüfus sayımı, 1926 kurulan İstatistik Umum Müdürlüğünü tarafından planlanmış ve uygulanmıştı. Türk devriminin yapacağı sosyal ve ekonomik atılımlara bir temel olmak üzere, ilk defa ülke genelinde bir sayım gerçekleştirilmiş ve sayımında sanayi, nüfus ve tarım sayımları yapılması birlikte programlanmıştı. 1927 senesinde bir umumi nüfus tahriri kararı alındığında, Nüfus Umum Müdürlüğü 1904 yılında yapılan ve o tarihten beri yenilenmeyen nüfus kütüklerinin yenilenmesi için hazırlıklara başlamış ve bu konuda “*Nüfus Sicillatı mevcut bulunan mahallerde Nüfus kütüklerinin tecdidi hakkında talimatname*” adlı 52 maddelik bir talimatname hazırlamıştır. Ancak İstatistik Umum Müdürlüğü ve mösyö Jakar Umumi tahrir yerine Umumi sayımı tercih etmesi sonucu yapılan talimatname iptal edilmiştir. Hazırlıklar Umumi sayım yönelik yoğunlaşmıştır³⁶⁰.

Nüfus konusundaki görüşü geçmiş idarelerden tamamen farklı olan genç Türk devleti, 1927 yılında yapılacak olan sayıma çok itinalı hazırlanmıştır. 2 Haziran 1926 tarihli

³⁵⁹ Özer Serper, **a.g.e.**, s. 43.

³⁶⁰ “Umumi Yazım ve Umumi Sayım”, **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon Kodu: 030.10 Yer No: 124.885.4, s. 48.

“Umumi Tahriri Nüfus İcrası Hakkında Kanun”³⁶¹ ile Türkiye Cumhuriyetinin ilk nüfus sayımı hazırlıkları başlamıştır. 1927 nüfus sayımının sağlıklı olması için devlet, 10 Nisan 1927 tarihinde, binalara numara ve sokaklara isim verilmesi hakkında 1003 sayılı kanunu çıkarmıştır³⁶². Kanun ile belediyeler sokaklara isim ve binalara numara konmasında sorumlu tutulmuşlardır. Belediyelerin olmadığı yerlerdeyse bu işi muhtar ve ihtiyar heyetlerinin yapması karar bağlanmış ve binalara numara konması zorunlu tutulmuş, sokaklara isim verilmesi mecburiyet dışı bırakılmıştır. Bu konuya verilen önem nedeniyle, yapılan bu işlerin vali, kaymakam ve nahiye müdürleri tarafından daimi kontrol altında tutulması bildirilmiştir³⁶³.

1003 sayılı kanunla birlikte nüfus sayımına hazırlık çalışmalarında, üç çeşit cetvel oluşturulmuştur. Bu cetveller içinde yer alan A cetvellerinde mahalle, sokak, hane, dükkân ve arsa numaraları bulunmakta ve bunlar nüfus memurlarının ellerine verilmiştir. B cetvellerinde ise ev, hane, cami ve arsanın toplamı bulunmaktadır. C cetvellerinde ise emlak ve arazi istatistikleri elde edilecektir³⁶⁴.

1927 sayımında her 300 nüfusu içeren toplu bülten kullanılmış ve sayım memurları nüfusu bina ve aile sırasıyla birbiri altına yazmıştır. Daha sonra bu bültenlerin, her biri bir şahsa ait cevapları içeren şahsi fişlere geçirildiği görülür³⁶⁵.

1927 sayımında “Uluslar arası İstatistik Enstitüsünün 1872 Petersburg Konferansında” kabul ve tavsiye edilen ilkelere uyularak, aile ismi (lakap ve şöhret, peder ismi ve isim), cinsiyet, doğum tarihi ve yaşı, doğum yeri, medeni hal, ana lisanı, daimi ikametgâhı, tabiiyeti, okuma bilip bilmediği, dini, sakatlığı türünden soruların sorulduğu görülür³⁶⁶. Halkın sayımda zorluk çekmemesi ve sayımın çok daha kısa sürede bitirilmesi

³⁶¹ “Umumi Tahriri Nüfus İcrası Hakkında Kanun”, Kanun no: 893, **Düstur**, VII, 3.tertip, s.1460.

³⁶² “Binaların numaralanması ve sokaklara isim verilmesi hakkında kanun”, Kanun no: 1003, **Düstur**, VIII, 3.tertip, s. 165.

³⁶³ **1935 Genel Nüfus Sayımı**, I, İstatistik Genel Direktörlüğü yay., İstanbul, 1936, s.7.

³⁶⁴ **Cumhuriyet**, 5 Ekim 1927

³⁶⁵ “Usul, teşkilat ve neticeler hakkında izahat”, **1935 Genel Nüfus Sayımı**, LX, İstatistik Genel Müdürlüğü yay., Ankara, 1937, s.VII.

³⁶⁶ Koray Başol, **a.g.e**, s. 43.

için, sayımdan önce ulusal ve yerel gazetelerde sayımda sorulacak soruların yer aldığı soru cetveli yayınlanmıştır. “*Bu cetveli önümüzdeki Cuma günü tahrir memurlarına doldurulmuş olarak vermek üzere kesiniz ve nasıl doldurulduğunu tahriri nüfus hakkındaki yazılarımız arasında okuyunuz*” açıklamasıyla yayınlanan bu cetveller, halkı sayım konusunda bilinçlendirme adına atılan bir adım olmuştur³⁶⁷.

1927 sayımının ilk olması nedeniyle, bazı eksikliklerin olduğu görülmekteydi. “*Bu işte hiç tecrübemiz yoktu. 60–70 bin sayım memuru ve bunları gözleyecek binlerce organı bulmak ve yetiştirmek lazımdı. Memleket büyüktü. Halkın çoğunun mazbut ikametgâhı yoktu. Şehirlerde bazı sokaklara isim verilmemiş, evler numaralanmamıştı. Nüfusumuzun arasında göçebe olanlar, çok ilkel tarzda barınanlar önemli bir yekun tutuyordu. (Tahrir memurlarına mahsus talimatnamenin 9. maddesinde sayım memurlarının çadırları, içinde insan yaşaması muhtemel kavukları ziyaret edeceklerinden bahsedilmesi bu hususta karakteristiktir.) Aynı zamanda halk aydın ve sayımlara alışkın değildi. Sayımın manasını anlamaması ve onu kendisine karşı bir tedbir, mesela yeni bir vergiye hazırlık sanarak yanlış bilgi vermesi tehlikesi vardı*”³⁶⁸.

Nüfus sayımında görevlendirilmek üzere okuma-yazma bilen kişilerin arandığı bilinmektedir. Ülkedeki okuma-yazma oranının çok düşük düzeylerde olması, bu konuda yapılan çalışmaların önündeki en büyük engeli teşkil etmiştir³⁶⁹. 893 sayılı kanununun dördüncü maddesi ile bu soruna getirilen çözüm şöyledir; “*Hakimler hariç bilumum memurin devlet, ordu mensubu, vilayet encümeni daimileri azası, Vilayetler ve belediyelerden maaş ve tahsisat alan memurin, muallimler, mekatip talabesi ve bilcümle okur yazarlar, rüesayı memurin mülkiye tarafından tevdi olunan tahrir memurluğunu kabul ve ifaya mecburdurlar. İcap ederse azami bir hafta müddetle mekteplerde tatil olunabilir*”. Kanunun devamında bu görevi kabul etmeyenlere çeşitli para cezalarının öngörüldüğünü görmekteyiz.

³⁶⁷ **Milliyet**, 23 Teşrinievvel 1927.

³⁶⁸ Ömer Celal Sarç, **Ulus**, 2 Teşrinievvel 1935

³⁶⁹ 1927 nüfus sayımına göre okuma-yazma oranı, kadın ve erkek toplam olarak 1.111.496 idi. Genel nüfusun 13.629.488 olduğu düşünüldüğünde, okuma-yazma oranının, genel nüfustaki oranı, % 8,2 gibi bir orana denk gelmektedir. Bize bu rakamlar o dönemdeki karşılaşılan zorlukları gösteren en büyük delili teşkil eder.Bkz. **1935 Nüfus Sayımı**, LX, İstatistik Umum Müdürlüğü yay., Ankara, 1937.

Cumhuriyet gazetesinde ‘Tahrir-i Nüfus’ başlığı altında şu ifadelere yer verildiğini görüyoruz; “Nüfus sayımında *Darülfunun, Galatasaray, Mekteb-i Harbiye, Bahriye ve Ali mektepleri talebesinden istifade edilecektir*”³⁷⁰. “*Tahrir-i nüfus komisyonu yazıyı bilenler hakkında bilimum müessese ve devâir müstahdim arasında yazı ile iştigal edenlerin esamesini istemiştir*”³⁷¹ denilerek, devlet dairesi ve çeşitli kurumlarda çalışan okuma yazma bilenleri kayıt altına almışlardır. Dönemin gazetelerine yansıyan “*Polisler evleri dolaşarak okuyup yazma bilenlerin isimlerini kayıt etmişlerdir*”³⁷² ifadeleri de, toplum içinde okuma yazma bilenlerinde kayıt altına alındığını bize göstermektedir. Tüm bu çalışmalar sonrası ise, 1927 nüfus sayımına katılan sayım ve kontrol memurlarının toplamı 52.276 olmuştur³⁷³.

I- Halkın Sayımla İlgili Olarak Bilinçlendirilmesi

Sayıma doğru giderken yazılı ve görsel malzemeler kullanılarak, halkı sayıma iştirak ettirebilmek için yoğun bir kampanyanın da başlatıldığı görülür. Bu süreç içerisinde halka çeşitli broşürlerin dağıtıldığı görülür. “...*Tahriri nüfusa ait olarak renkli ilanlar, evlere dağıtılmak üzere polis merkezlerine gönderilmiştir*”³⁷⁴.

Bunun yanında yazılı basında ise nüfus sayımına yaklaştıkça uyarı ilanları verilmekteydi. Bu ilanlar halkın nüfus sayımlarına olan olumsuz bakışını silmek yanında, ülkenin bundan sonra izleyeceği nüfus politikası hakkında da bize çok büyük ipuçları vermektedir. Bu ilanlara bakarsak;

“*28 Teşrinievvel 1927 Cuma günü tahrir-i nüfus günüdür. O gün her yer kapalıdır. Evinizden çıkmayınız. Memurları bekleyiniz ve kapınıza geldikleri zaman kendilerini bekletmeyip soracakları şeylere hemen açık ve doğru cevap veriniz. Bu bir vatan borcudur.*

³⁷⁰ Cumhuriyet, 5 Teşrinievvel 1927.

³⁷¹ Cumhuriyet, 6 Teşrinievvel 1927.

³⁷² A.g.g.

³⁷³ 1935 genel Nüfus Sayımı, LX, s.V.

³⁷⁴ Cumhuriyet, 6 Teşrinievvel 1927.

*Bundan evvel nüfusa yazılmamış olanlar için ceza yoktur. Fakat o gün saklananlar, memurlara yakalanan, malumat vermeyenlerin cezası ağırdır*³⁷⁵.

*“Umumi tahrir-i nüfus 28 Teşrinievvel Cuma günüdür. Türkiye’yi medeni Milletler ve devletler zümresine isal için Cumhuriyetimiz nüfus siyasetimizde mühim bir inkılap yapmak istiyor. Bunun esası da tahriri nüfustadır. Almanya, Belçika, Fransa gibi medeni teşkilatı teknil eylemiş memleketler gibi bizde tahriri nüfusu medeni bir şekilde yapmak istiyoruz. Türkiye’de nüfus işlerini şimdiki berbat şeklinden kurtarmak isteyen hükümete bütün vatandaşlarımız yardım etmelidir. O gün her vatandaş hükümete en doğru malumatı vermekle vatanına en büyük hizmetlerden birini yapmış olacaktır*³⁷⁶.

“Ne bir eksik, ne bir ziyade. Umumi tahriri nüfus 28 Teşrinievvel Cuma günüdür. Vatandaş! Mühim bir noksanımızda nüfusumuzun miktarını kati surette bilmeyişimizdir. Bir aile efradının kaç kişiden ibaret olduğu nasıl malum ise bir milletin, bir devletin nüfus miktarı da adeti adetine bilinmek gerektir. Bize bunu bildirecek umumi tahriri nüfustur. O gün hiç kimse bulunduğu yerden dışarıya çıkmayacaktır. Kendinizi ve aileniz efradını kapınıza gelecek memurlara doğru olarak kayıt ettiriniz. Hükümetimiz nüfusu öyle bilmek istiyor ki; ‘Ne bir eksik, ne bir ziyade’³⁷⁷.

“Kaç kişiyiz bilelim. Türk vatanında yaşayan milyonlarca insanın kıymetleri ancak nüfus miktarının bilinmesiyle ölçülebilir. Memleketin tabi zenginliklerinden ancak nüfus sayesinde istifade edilir. Bütün milli faaliyetlerimiz nüfusa bağlıdır. Türk varlığı, Türk nüfusu demektir. Yaptığımız, yapacağımız bütün hayırlı inkılapların noktayı istinadı nüfustur. O halde vatandaşlar tahriri nüfusa sizde hükümet kadar ehemmiyet verin. Bilelim ki biz kaç milyon vatandaşız...³⁷⁸.

“Kaç vatandaşız? Türk vatani bir çok tehditlere maruz kalmış, inkılaplar geçirmiş, bahusus harbi umumiden sonra hudutları değişmiştir. Milli mücadeleden sonra yeniden

³⁷⁵ **Cumhuriyet**, 7 Teşrinievvel 1927.

³⁷⁶ **Cumhuriyet**, 12 Teşrinievvel 1927.

³⁷⁷ **Cumhuriyet**, 13 Teşrinievvel 1927.

³⁷⁸ **Cumhuriyet**, 14 Teşrinievvel 1927.

yeniye teşkil eden yurdumuzda acaba ne kadar insan vardır? Bir gün gelip bizi tehdit etmesi memul bulunan her hangi bir kuvvete karşı vatani müdafaa edecek kuvvet, nüfus kuvveti olduğu için bunu en sahih bir surette bilmemiz lazımdır. İstikbale taalluk eden bütün ümitlerimizi, bütün tasvirlerimize şekil ve suret verecek olanda yarının nüfusedir. Onun için tahriri nüfusta nüfusunuzu saklamayınız”³⁷⁹.

“Tahrire yardım ediniz. Tahriri nüfus ancak bütün vatandaşların yardımıyla salim bir neticeye varabilir. Tahrire karşı batıl bir takım kanaatlerle müşkülât ika edilmemelidir. Hükümetimiz tahriri yapmakla beraber umumi nüfusu vücuda getiren vatandaşların muhtelif unsurlarını da anlamak istiyor. Yani bunun ne kadarı ihtiyar, ne kadarı erkek ve kadın, ne kadarı çocuk, ne kadarı çiftçi ve sanatkârdır... Topraklarda, fabrikalarda çalışacak insanları, hususi ve umumi bütün hizmetler için lazım gelen efradı, vatan müdafaası için askerleri, mekteplerdeki muallemleri, hazine için varidatı, tacirleri ancak memleketin nüfusu yetiştirir. Milli faaliyetler hayat ve kuvveti ancak nüfustan alır. Onun için tahriri nüfusun muvaffakiyetine yardım ediniz”³⁸⁰.

“Tahriri nüfusun muvaffakiyeti her vatandaşın vazifesini yapmakla kaimdir. Tahriri nüfusun muvaffakiyetle neticelenmesi her vatandaşın uhdesine tertip eden vazifeyi ifa etmesine bağlıdır. Bu, bir vatan borcudur. Tahrir günü dünyaya gelmiş olanları bile yazdırınız. Çünkü o gün vatan yeni doğmuş bir vatandaş daha kazanmıştır. Tahriri nüfus memurlarına azami kolaylık gösteriniz. Eğer nüfus idaresine kendinizi icra ettirmemiş iseniz, yahut nüfus teskereniz zayi imiş iseniz bunun bir zararı ve cezası yoktur. Yalnız tahrir memurlarının suallerine doğru cevap veriniz. Şurasını iyi biliniz ki iyi bir idare ancak nüfus miktarının tam ve kamil olarak bilinmesiyle tesis edilebilir”³⁸¹.

“Tahriri nüfusa ehemmiyet verelim. Nüfus hükümeti yaşatacak bir varlıktır. Tahriri nüfus, hâkimiyeti milliyenin en iptidai ihtiyacından biridir. İyi bir idare ancak memleketin nüfusuna dair elde edilecek kati malumat üzerine tesis eder. Nüfus hükümeti yaşatacak bir

³⁷⁹ Cumhuriyet, 15 Teşrinievvel 1927.

³⁸⁰ Cumhuriyet, 16 Teşrinievvel 1927.

³⁸¹ Cumhuriyet, 17 Teşrinievvel 1927.

varlıktır. Nüfus hükümet için değil, hükümet nüfus içindir. Binaen aliye hizmeti umumiye yi ve idareyi teşkilatı nüfusa uydurmak ancak nüfus miktarının kemiyet ve keyfiyeti bilinmekle anlamaktan ibarettir. Tahrirden maksatta bunu iyice anlamaktan ibarettir. Eğer sorulacak suallere vermeyecek olursanız mahkemeye hacet kalmadan yirmi beş lira ceza vereceksiniz. Yahut hapis edileceksiniz”³⁸².

Akşam gazetesi nüfus sayımına gidilen süreçte, sayımla ilgili olarak ta gazetesinde ödüllü bir yarışma başlattığı görülmektedir. Yarışmanın gazetelerde yer alan ilanında “*Acaba Kaç Kişiyiz? 28 Teşrinievvel tahririnde tayin edecek İstanbul nüfusunun resmi rakamını tam olarak veya hakikate en yakın şekilde tahmin edebilecek olan karinlerine Akşam gazetesi altın, gümüş, nikel ‘Zenit’ saatler hediye edecektir!*”³⁸³.

Tüm bu yapılan çalışmaların temelinde yatan sebep, halkın sayım hakkında düşündüğü yanlış öngörülerdi. Bu konuyla ilgili olarak, Ercümen Ekrem Talu, Cumhuriyet gazetesinde ‘İssız İstanbul’ adlı makalesinde bir anısını anlatıyordu;

“*Bir evin geniş penceresinin önünde yaşlı bir kadın, başındaki namaz bezinin uçlarıyla gözlerini siliyor. Karşısında oğlu veya damadı olacak adam da boyuna koca karıya laf anlatmaya çalışıyor;*

- *Canım, böyle şeyleri nereden çıkarıyorsun?*
- *Görürsün bak! Dediğim çıkmazsa bir şeycikler bilmem! Bir evin içindeki insanları saymak iyi değildir. Senesinin içinde, mutlaka sayılanlardan bir tanesi ölür*”³⁸⁴.

Bu anı 1935 senesinde geçen bir olayı içeriyor. Bu anıya bakarak, bu tarihten sekiz yıl önceki durumun acizliğini kafamızda şekillendirebiliriz. 1927 senesinde daha Türk devrimi yeni yeni atılımlara girişiyordu. Aradan geçen sekiz yılda Türk Devrimi çok şeyler başarmıştı, fakat halen toplumda geçmişten gelen geri düşünceler ve bağınazlık hüküm

³⁸² Cumhuriyet, 18 Teşrinievvel 1927.

³⁸³ Milliyet, 23 Teşrinievvel 1927.

³⁸⁴ Ercümen Ekrem Talu, “İssız İstanbul”, Cumhuriyet, 21 Teşrinievvel 1935.

sürmekteydi. Fakat hiç şüphe yok ki Türk devrimi kültür ve sosyal alanda yayıldıkça ve sayımlar devam ettiği müddetçe, halkın bu öngörüsü de değişme imkânını bulacaktı.

Bunların yanında yukarıda Sarç'ın da söylediği gibi, halkın arasında yapılacak bu sayımın sonucunda bekârlık vergisinin geleceği söylentileri dolaşıyordu. Özellikle kırsal kesimde halk sayıma iyi yaklaşmıyordu. Ratip Yüceuluğ, "...*halkın bazı endişeler kapılarak 1927 senesinde sayımdan kaçınmaları ve bunların büyük bir kısmının sayım memurları tarafından tespit edilmemesinden*" bahsetmektedir³⁸⁵. Yunus Nadi, "*Dün gazetelerde nüfus sayımının her hangi bir vergi işiyle hiçbir bağı olmadığını söyleyen ajans bildirisini okuduğumuz zaman utancımızdan yerin dibine geçecek hale geldik*" diyerek, halkın sayım konusundaki korkularının, 1927 sayımında olduğu gibi, 1935 sayımında da devam ettiği görülmekteydi³⁸⁶.

II- Sayımın sonuçları ve etkileri

Ülke bu endişeler ve zorluklar içersinde ilk nüfus sayımını gerçekleştirdi. Nüfus sayımı için 551.827 lira sarf edilmiştir³⁸⁷. Gerçekleştirilen bu ayım sonrası ortaya çıkan sonuç, Türkiye nüfusunun 13.629.488 olduğuydu³⁸⁸. "*Avrupa'da nüfusumuz hakkında aleyhte birçok cereyanların ve kanaatlerin hakim olduğu o sırada bu zanaat ve kanatları yıkmak üzere Avrupa içinde itimada şayan bir mütehassısın Türkiye nüfusunu saydırmak bir ihtiyaç halinde bulunuyordu. Bu sayım ile bu ihtiyaç tatmin olunmuştur*"³⁸⁹.

1927 Nüfus çeşitli eksikliklere rağmen başarıyla gerçekleştirilmiş ve halk büyük bir ilgi göstermişti. İsmet İnönü, 5 Teşrinisani 1927 tarihindeki hükümet programında, 1927

³⁸⁵ Ratip Yüceuluğ, "Türkiye'nin Nüfus Durumu", **Ülkü**, II/15 (Mayıs 1942), s.4.

³⁸⁶ Yunus Nadi, **Cumhuriyet**, 16 Teşrinievvel 1935.

³⁸⁷ "Nüfus İşleri Genel Müdürlüğü'nün 10 yıllık çalışma raporu", **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon Kodu: 030.10 Yer No: 124.885.4

³⁸⁸ **1935 Genel Nüfus Sayımı**, LX, s.381.

³⁸⁹ "Umumi Yazım ve Umumi Sayım", **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon Kodu: 030.10 Yer No: 124.885.4, s. 49.

nüfus sayımı için şu ifadeleri kullanır; “*Memlekette idarenin nasıl en uzak köşelere kadar saat gibi işlediğine misal olmak üzere son tahriri nüfus teşebbüsünü de gösterebilirim. Muhterem halkımız kendi hükümetini kendi iradesinin izhar ve tatbiki addettiğini, muvasalatı bizim arzumuzdan ve ihtiyacımızdan bu kadar eksik olan memlekette, bir günde fennin en yeni usulleri ile tahriri nüfusa imkan vermekte ispat etmiştir*”³⁹⁰.

Ratip Yüceuluğ, adı geçen makalesinde, 1927 sayımının başarısı hakkında şu ifadeleri kullanır; “*1927 nüfus sayımı arifesinde daha çok kimseler Türkiye nüfusunu 8 milyon olarak tahmin etmekteydiler. O sırada Türkiye’de bulunan yabancı istatistik uzmanı Camille Jacquart Türkiye nüfusunun 10 milyonu aşamayacağını iddia eylemişti. Bunun için sayımdan Türkiye nüfusunun 13,648,270 kişiden mürekkep olduğu çıkınca bazıları neticeleri şüphe ve itimatsızlıkla karşıladılar ve sayımın hatalı olduğunu ileri sürdüler. Fakat 1935 ve 1940 nüfus sayımlarının neticeleri bunların 1927 nüfus sayımı hakkındaki şüphe, tereddüt ve itimatsızlıklarını silip süpürmüştür*”³⁹¹.

Fakat bu sayımın ilk olması nedeniyle, çeşitli eksikliklerin olduğundan söz etmiştik. 1927 sayımı sonrası ortaya çıkan rakamın aksine ülke içinde nüfus kütüklerinde var olan rakam ise 14.154.751 kişiydi. Sayımın sonucunda, kütüklere bakarsak 500 bine yakın bir rakamın eksik kaldığı görülmektedir. Bu eksikliğin esas kaynağı köylerin sayımında ve bilhassa kom, oba, huğ, ağıl, dam gibi dağınık yerleri ve göçebelerin sayımında tam tedbir almak imkânsızlığından doğmuştur. Kurtuluş savaşının izlerinin hala etkisini bazı bölgelerde göstermesi, aşiretlerin ve köylerin ihmali, doğuda Şeyh Sait isyanının yapmış olduğu dalgalanmalarda sayımdaki noksanlıkların sebeplerinden sayılabilir³⁹². “*1927 umumi sayım tahririnde yapılan tertibatla şehirlerdeki ve kasabalardaki nüfuslar oldukça doğru sayılmış ise de köylerde iyi tertibat alınmadığından oralarda sayım işi gelişi güzel olmuştur. Oralarda hemen hemen muhtarların getirdiği evrak esas tutulmuş olup bunlarda vergi, askerlik gibi*

³⁹⁰ İsmail Arar, **Hükümet Programları 1920-1965**, Burçak yay., İstanbul, 1968, s.50.

³⁹¹ Ratip Yüceuluğ, **a.g.m**, s.3.

³⁹² “Umumi Yazım ve Umumi Sayım”, **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon Kodu: 030.10 Yer No: 124.885.4

mükellefiyet endişeleri altında nüfus rakamlarını mümkün olduğu kadar az getirmeye çalışmışlardır”³⁹³.

Justin McCarthy, 1927 nüfus sayımında eksik kalanları da göz önünde bulundurarak, Anadolu nüfusunu tahmini olarak 14.589.149 olarak belirtir³⁹⁴ ve 1927 sayımının eksiklikleri hakkında şu yorumlarda bulunur; “*Balkan savaşlarının, Birinci Dünya Savaşının ve Türk Bağımsızlık Savaşının ortalığı muazzam ölçüde altüst etmelerinden kısa süre sonra gelen 1927 nüfus sayımı, bu savaşların yol açtığı sonuçlar ve Cumhuriyet olarak yaşadığı tarihçenin başındaki durumu ile Türkiye hakkında en önemli bilgi kaynağı olmakla birlikte, çok ciddi incelemeden geçirilmemiştir... Cumhuriyete dönüşmüş Türkiye'nin diğer nüfus sayımlarıyla yapılacak karşılaştırma gösterir ki 1927 sayımı, nüfusu eksik yazımlamıştır... 1927 nüfus sayımı... Çağdaş nüfus sayımı olamaya gayret eder, ama bu konuda çeşitli yönlerden başarısızlığa uğramıştır. Halkın sayımdan geçirilmesi olan temel işlemde, sayım, Osmanlı sayımlarının geleneğini izler (evdeki kadınlar, çocuklar görülmeden aile erkeğinin söylediğine bakılır). Kadınlar ve çocuklar geniş ölçüde yazımlama dışı bırakılmışlardır ve doğu illerinde yapılan yazımlamada eksiklikler vardır... 1927 nüfus sayımında bulunan çağdaş bölümlendirmeler ve tablolar, çoğu kez, ne nüfusbilimcilerin nede tarihçilerin işine yarayabilmiştir, çünkü bunların içerdiği bilgilerin doğru olmadığına sıkça rastlanır. Yaş gruplarına göre nüfusu veren tablolar yanlışlarla doludur ve bazı illere ait olanlarında, toplam nüfusa ilişkin olarak verdiği sayı bakımından gerçeğe önemli aykırılıklar vardır... Bu eksiklikler nedeniyle, 1927 nüfus sayımının verileri Türk Devlet İstatistik Enstitüsü'nce hiçbir zaman kullanılmamıştır. Bu enstitünün bütün karşılaştırma tabloları, 1935 nüfus sayımı ile başlar*”³⁹⁵.

Yunus Nadi, Cumhuriyet'teki baş makalesinde 1927 nüfus sayımı için; “*Nüfusumuz o sayıma göre 14 milyona yakındı. Hâlbuki 1927 sayımı çok dikkatli yapılmasına rağmen bu*

³⁹³ A.g.e

³⁹⁴ Justin McCarthy, **Müslümanlar ve Azınlıklar, Osmanlı Anadolusunda Nüfus ve İmparatorluğun Sonu**, çev: Bilge Umar, İnkılap yay., İstanbul, 1998, s. 163.

³⁹⁵ A.g.e, ss. 149-152.

*ilk sayımda bazı eksiklikle kaldığını biliyorduk*³⁹⁶ diyor, sayımın eksikliklerine dikkati çekiyordu. Fakat aynı makalesinin devamında ise, “*Cumhuriyet rejimi ilk defa 1927’de memlekette genel nüfus sayımını yaptığı zaman vatanın bu en büyük ulusal zenginliğini anlamak istemişti. Çıkan sonuçtan bütün memleketçe, bütün milletçe ne kadar memnun olmuş olduğumuz hatırlardadır. Çünkü girilen iş bize en büyük zenginliğimiz hakkında malumat verecekti. Böylelikle büyük savaşların kıyametler gibi ortalığı pek çok kereler altüst eden sarsıntılardan sonra sahil miktarını hiç bilmediğimiz nüfusumuzu öğrenecektik. Yüreklereimizin çarpıntısı büyüktü*”³⁹⁷.

1927 Sayımı sonrası ortaya çıkan sonucun niteliğini ve önemini, Falih Rıfki Atay çok güzel bir şekilde ifade ederek, şöyle diyordu; “*Bizim için 13.648.270’in değeri, bu sayının hesaptaki kıymetinden büsbütün ayrıydı. Bu nüfus içinde Türk olmayan unsurun miktarı, başka memleketlere her gün girip çıkan turistler kadar bir şeydi. 13.648.270 bir cinsten, bir kandan, bir mayadandı*”³⁹⁸.

III- 1927 nüfus sayımının Yunanistan ve İtalya’daki etkileri

Türkiye Cumhuriyeti’nin 1927 sayımında gerçekleştirdiği başarı ve ortaya koymuş olduğu sonuçlar dış ülkelerde de etki göstermiştir. Burada özellikle üzerinde durulacak iki devlet Yunanistan ve İtalya’dır. Yunanistan’ın geçmişten gelen Anadolu topraklarındaki hak iddiası bilinmektedir. Bunun yanında bu dönemde Mussolini İtalya’sının da Anadolu topraklarında hak iddiası gerek yabancı gerekse yerli basında yer almaktadır³⁹⁹.

1927 nüfus sayımı sonrasında, Türk devletinin elçilikler yoluyla, her iki devlet üzerinde Türk nüfus sayımının etkilerini araştırdığı görülmektedir. 14 Teşrinisani 1927 tarihli

³⁹⁶ Yunus Nadi, **Cumhuriyet**, 16 Teşrinievvel 1935.

³⁹⁷ **A.g.g.**

³⁹⁸ Falih Rıfki Atay, “Bir Garezarlık”, **Nüfus Meselesi ve Nüfus Sayımı Hakkında Fikirler**, İstatistik Umum Müdürlüğü yay., Ankara, 1936, s.10.

³⁹⁹ **Akşam**, 6 Eylül 1935

Atina elçisinin Türk dışişleri vekâletine göndermiş olduğu yazıda, 1927 nüfus sayımının Yunanistan üzerindeki etkilerinden bahsetmektedir. Büyükelçinin göndermiş olduğu yazısında şunlara değinmektedir;

“Memleketimizde ahiren icra kılınan ve malum mesut neticeyi veren tahriri nüfusun Yunanistan matbuatı ve efkârı umumiyesinde tevliid ettiği nahoş tesirlerden 8 teşrinisani 927 tarihli 8073-1284 numaralı tahriratta bahsetmiştim. Matbuatı mezkure bu babdaki asabiyetlerini gizleyememekte elan devam etmekte ve müteakip neşriyatıyla efkârı umumiyeye de hasıl olan inkisar ve nevmidi yine tesdid etmektedir. Tahrir neticesinde tain eden erkamın mukarin hakikat olduğuna inanmak istememekle beraber bunun vaktiyle ve tahrirden çok evvel İstanbul matbuatı tarafından tekrar edilmekte olan miktar ile tevaffuk eylemiş olmasının belki de ‘mesud bir eser tesadüf’den ibaret olduğü fikri iblisanesine kayd etmektedir. İstanbul ahâlisinin Yunanlıların hicret ve fîrarından sonra mahsus derecede azaldığı hakkında Türk matbuatında ve ezcümlle ‘Akşam’ gazetesinde vaki neşriyatta ‘Elefturnvima’ gazetesi tarafından memnuniyetle telakki edilmektedir.

Memleketimizde ki tahriri nüfusun bura mahafilinde tevliyed edildiği asabiyet ve inkisara rağmen Yunanlılar mübeccel cumhuriyet devresinde idari, siyasi, içtimai ve askeri sahalarda vaki ve terakki ve tekâmülümüze mucib olan azimli hareketimizi taklit hususundaki arzu ve heveslerini tahrir meselesinde de izhar ederek Yunanistan’da umumi bir tahririn icrası lüzumu günüün meselesini teşkil eylemekte bulmuştur. Tahriri nüfustan sonra tahrir sınaîn icrası bir memleketin medeniyet ve tekamül sahalarında kati adımlarla ilerlediğini ispat eden hususlardan olduğünü müttefikan beyan etmek mecburiyetinde kalan yunan matbuatı bu tahrirlerin bilefatın zaman Yunanistan’da dahi icrası esbabının ihzar ve tesisini şart ve ısrarla talep etmektedir”⁴⁰⁰.

⁴⁰⁰ “Memleketimizde yapılan genel nüfus sayımının Yunanistan basın ve kamuoyunda meydana getirdiği etkilere dair”, **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Dosya: 2012 Fon Kodu: 30.10 Yer No: 24.134.12

Türkiye’de yapılan nüfus sayımının başarısı ve alınan sonucun etkisiyle Yunanistan’da da hemen bir nüfus sayımının icrasına girişildiği ve bu sayıma maddi kaynak olarak da ithalat ve ihracat gelirlerini tahsis ettikleri görülmektedir⁴⁰¹.

Türk Dışişleri bakanlığının, 1927 nüfus sayımının İtalya’daki etkileri konusunda da elçiler aracılığı ile bilgi aldığı görülmektedir. İtalya üzerindeki etkilerine baktığımızda; “28 Teşrinievvel 927 tarihinde memleketimizde bir suret-i mükemmele ve fenniye de icra olunan umumi tahriri nüfus muamelesinin yar ve agyara karşı bahsettiği şayanı iftihar neticenin suret-i telakkisi hakkında bazı matbuat erkânıyla görüştüm. İtalyan matbuat ve ajansları yalnız umumi nüfus hakkında elde edilen on beş milyona karib rakamı ve tahrir muamelesinin İstanbul’da icra kılınan şeklini tespit ederek bu bapta bir kuvvet mütalaa serd etmemişlerdi. Roma matbuatı erkanından bir zat hasıl olan neticeyi hiç ümit etmedikleri cihetle kendilerinde husule gelen intibaat pek mühim ve derin ve bilhassa on beş milyon nüfusun heman yüzde doksan beş tamamıyla Türk erkana mensup olması memleketimizin yekpare ve müttehîd bir milletten terkip etmek gibi mühim bir kuvvet eylediği ve gerek Avrupa’da gerek Balkanlarda bu rakamlara yakın hatta daha fazla nüfus olan devletlerin bir ırktan terkip itmemesi binaenaleyh o mevzuniyette bulunmaması o memleketlerin esbabı zaafını göstermekte olduğunu şu itibarla Türkiye’nin Avrupa’nın kuvvetli devletlerinden madudiyetine hükmetmek lazım geleceğini söyledi”⁴⁰².

b- 1935 Nüfus Sayımı

1935 nüfus sayımı hazırlıkları, 30 Mayıs 1934 tarihli nüfus sayımı kanunun ilanından sonra başlamıştır⁴⁰³. Bu hazırlıklar çerçevesinde ülkenin bazı bölgelerinde tecrübe sayımları yapmak üzere karar alındığı görülür. Bu kararın alınmasındaki başlıca gerekçelere

⁴⁰¹ A.g.e.

⁴⁰² “Memleketimizde yapılan genel nüfus sayımının İtalyan basın ve ajanslarında yapılan yorumu.”, **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Dosya: 2011 Fon Kodu: 30.10 Yer No: 24.134.11

⁴⁰³“Umumi Nüfus Sayımı Hakkında Kanun”, Kanun no: 2465, **Düster**, XV, 3.tertip, s.352.

baktığımızda, şu hususlar göze çarpar; her bölgede ne nispette sayım memuru tedariki mümkün olacağı; her sayım memurunun bir günde sayabileceği nüfus miktarı; vali, kaymakam ve sayım memurlarına mahsus talimatnamelerin ne dereceye kadar iyi anlaşıldığı; sayım bültenlerindeki soruların anlaşılma derecesi; sayımın ne kadar masraf getireceği. Bu gerekçeler etrafında yapılan tecrübe sayımlarında, 21.031 km alan olarak, sekiz bölgede, yaklaşık 300 bin kişi sayılmıştır⁴⁰⁴.

1935 sayımından bir sene önce, aynen 1927 sayımında olduğu üzere, özel bir talimatname ile şehirlerde, köylerde ve yol üzerlerinde, kırlarda ve dağlarda bütün binalara, hatta mağara, kovuk ve sabit çadırlara numara koyma çalışmalarının başlatıldığı görülür. Bu işle görevli olarak, belediye olan yerlere belediyeler, köylerde muhtar ve ihtiyar heyetleri görevlendirilmiştir. Numaralandırma masrafları da bina sahiplerinden tahsil edilmişti. Bu işe verilen büyük önem nedeniyle, sıkı kontrol sağlanmış, bu işlerle, en üst makamlar ilgilenmişti⁴⁰⁵. “*Numaratajların kontrol işlerinin nüfus sayım merkezleri ve kaza kaymakamlarının iştirakiyle yapıldığı...*”⁴⁰⁶.

Yapılan tecrübe sayımları ve numara koyma işlerinden sonra, en geç Eylül 1935 tarihine kadar, en fazla 200 nüfus bulunabilecek sayım bölgelerinin tespitine başlanmıştır. Sayım bölgelerinin tespitinde nüfus sayısının yanında, bina ve binaların aralarındaki mesafenin bir sayım memurunun, sayım günü akşamına kadar, kolaylıkla vazife görebilmesini de göz önüne alınmıştır. Her mıntıkaya bir sayım memuru ve dört mıntıkaya bir kontrol memuru tayin edilmiştir. Bazı az nüfuslu köylerde kontrol memuru tayinine gerek duyulmamıştır ve bu gibi yerlere tek bir sayım memuru görevlendirilmiştir. Ayrıca bu gibi yerlerde sayımın belli olan tarihten bir hafta öncesinde başlamasına müsaade edilmiştir. İstanbul, İzmir ve Ankara şehirlerinde, umumi faaliyetleri uzun süre bekletmemek için, sayım bölgeleri en çok 75 nüfusu içeren bina sayısı ile sınırlı tutulmuştur. Yeterli sayıda sayım

⁴⁰⁴ “Usul, teşkilat ...”, 1935 genel Nüfus Sayımı, LX, s.II.

⁴⁰⁵ “Usul, teşkilat ...”, 1935 genel Nüfus Sayımı, LX, s. II.,

⁴⁰⁶ Cumhuriyet, 13 Eylül 1935.

memuru sağlayan bazı illerde de bu usul takip edilmiřti⁴⁰⁷. “Sayım için İstanbul’un 34 nahiyesi 8,035 muntıkaya ayrılmıştır. Bu muntikalarda birer sayım memuru ve her beş memurun başında da birer kontrol memuru vardır”⁴⁰⁸.

Nüfus sayımında sorulan sorular bir iki değişiklik dışında, aynı soru cetveli kullanılmıştır. 1935’de “Daimi ikametgâh” çıkarılarak, “ikinci dil” ve “yeni harflerle yazmak bilir mi?” soruları ilave edilmiştir. Harf devrimi sonrası, devriminin halk üzerindeki etkisini ölçmekte göz önüne alınarak, “okuma bilir mi?” sorusu “yeni harflerle okuma bilir mi?” sorusu olarak değiştirilmiştir.

Bu dönemde İsviçre genel nüfus direktörü Brüşvayler’in yurda getirildiği görülür. Bu uzmanın yurda getirilme sebebi basına şöyle yansımaktadır; “Nüfus sayımı gününün yaklaşması dolayısıyla yapılan hazırlıkları tetkik etmek ve sayım gününde memleketimizde bulunmak...”⁴⁰⁹. Türkiye’ye gelen bu uzmanın, sayım hazırlıkları konusundaki görüşleri şöyleydi; “Türkiye’nin nüfus sayımı hazırlıklarını büyük dikkatle yaptığından ve bu işin muvaffakiyetle başarıldığından şüphe etmiyorum. Geçen yıl yapılan tecrübe sayımları da çok muvaffakiyetli olmuştu. şimdiye kadar yapılan hazırlıkları kağıt üzerinde inceledim. Bunları da çok yerinde buldum”⁴¹⁰.

1927 nüfus sayımında, görevlendirilecek, okuma-yazma bilen kişilerin çok zor sağlandığına değinmiştik. 1935 sayımında da, sayım memuru tedariki için, okuryazar her şahsın, bu vazifeyi kabul için, kanunen mecbur tutulduğu görülür. Kanunun uygulanması için bizzat basın yoluyla, halka telkinler yapıldığını görüyoruz; “Kanunun koyduğu mecburiyet olmasa da gene sayım işinin talimatın söylediği gibi yapılmasına çalışmak, bu yolda elinden geleni yapmak her Türk için milli bir borçtur”⁴¹¹. Gazetelere verilen ilanlarda, “Okur-yazar bütün yurttaşlar kendilerine verilecek sayım ve kontrol memurluğu vazifesini kabul etmeye mecburdurlar. Kabul etmeyenler için para ve hapis cezası vardır” ifadelerinin kullanıldığı

⁴⁰⁷ “Usul, teşkilat ...”, 1935 genel Nüfus Sayımı, LX, s.IV-V.

⁴⁰⁸ Cumhuriyet, 1 Teşrinievvel 1935.

⁴⁰⁹ Cumhuriyet, 6 Eylül 1935.

⁴¹⁰ Cumhuriyet, 22 Eylül 1935.

⁴¹¹ Yahya Kemal Tengirşenk, Cumhuriyet, 6 Teşrinievvel 1935.

görülmektedir⁴¹². Sayım memuru tedarikinin zor olduğu yerlerde, öğretmen ve öğrencilerinde sayımda kullanılabilmesi amacıyla, okulların en fazla bir hafta tatil olması maddesinin, kanunda yer aldığı görülür. Ayrıca Cumhuriyet Halk Partisi genel sekreterliği de, bütün parti mensuplarını, sayım işlerine yardım etmeye çağırmıştır⁴¹³. Ayrıca ülke genelinde tanınmış ve aydın kişilere de vazifeler verildiği görülür⁴¹⁴. Alınan tüm bu tedbirler sonucu, sayımda çalışanların miktarı ise şöyledir⁴¹⁵;

	<u>Adet</u>
Şehirlerde	53.003
Köylerde	70.042
Toplam	123.045

Köylerde çalışan 36,841 memur, şehirlerden gönderilmiştir. Sayımda çalışan bu memurlara ücret verilmemiş, sadece yol masrafları karşılanmıştır.

Sayım memurlarına vazifelerini ve gerçekleştirecekleri görevleri anlatmak üzere, konferanslar ve açıklamalarda bulunulmuştur. “Ülkenin her yerinde sayım memurlarına konferanslar verilmesine devam edilmektedir”⁴¹⁶. İstanbul’da 12 bini aşkın görevli, ve bunun yanında halka, radyo vasıtasıyla, İstatistik umum müdürü Celal Aybar tarafından bir konferans verildiği görülür⁴¹⁷. İstatistik genel direktörü Celal Aybar, “Gelen İsviçreli uzmanla beraber, 2 gün İstanbul’da kaldıktan sonra Konya, Adana, Malatya ve Elaziz’zi gezerek Ankara’ya döneceğiz. Bu yerlerde sayım memurlarıyla, rüesasına ben birer konferans vererek vazifelerini inceden inceye anlatmaya çalışacağım” diyerek, gerçekleştireceği görevi halkla

⁴¹² **Cumhuriyet**, 12 Teşrinievvel 1935.

⁴¹³ **Cumhuriyet**, 4 Teşrinievvel 1935.

⁴¹⁴ **Cumhuriyet**, 1 Teşrinievvel 1935.

⁴¹⁵ **A.g.g.**

⁴¹⁶ **Cumhuriyet**, 13 Teşrinievvel 1935.

⁴¹⁷ **Cumhuriyet**, 13 Teşrinievvel 1935.

paylaşıyordu⁴¹⁸. Bunun yanında aynı gazetede, “İstatistik genel Direktör muavini Selim Aykut Bursa, Balıkesir, Manisa, Bilecik, Afyon ve Çanakkale’de umumi nüfus sayımı hakkında konferanslar verdikten sonra merkeze dönmüştür” haberi yer almaktaydı⁴¹⁹.

1935 Nüfus sayımı ile birlikte 22 vilayet ve kazada ve yaklaşık bir milyon nüfus üzerinde bir ölüm, doğum anketinin yapılacağı duyurulmaktaydı⁴²⁰. Ölüm ve doğum anketlerini hazırlamak üzere, İstatistik genel direktörlük şeflerinden Faik Sinop’a, Şevket Erzurum’a, Mehmet Ali Erzincan, Gümüşhane ve Trabzon’a, Nefi Maraş, Urfa ve Antep’e, Nuri Turgut Bursa ve Menemen’e gittikleri görülür⁴²¹.

İstatistik Umum Müdürü Celal Aybar, gazetelere verdiği demeçlerde sayımda dikkate alınacak hususları şöyle belirtmiştir; “Sayımda yabancı ve yerli kimse tefrik edilmeden herkes yazılacaktır. Limandaki transit gemilerden maada hepsinin de efradı kaydedilecektir. Gemilerdeki sayım işini vilayet ve ticaret-i bahriye, alacakları tertibatla idare edeceklerdir. Geçen seferki sayımda gazeteler çıkmamıştı. Bu yıl halkı gazetesiz bırakmamak için gazetelerin çıkması onaylanmıştır”⁴²². Sayım ile ilgili bir başka demecinde ise, “Genel nüfus sayımını müteakip ecnebi memleketlerde bulunan Türk tebaası miktarının da tespiti için İstatistik Umum Direktörlüğü, ecnebi istatistik dairelerine gönderdiği bir tamimle, her memleketin nüfus sayımı neticesinde tespit edilen Türk tebaası miktarını sormuştur. Bu suretle Türkiye haricindeki Türk tebaası adeti de öğrenilmiş olacaktır” demekteydi⁴²³. Sayım günü trenle yola çıkan şahısların, ilk istasyonda sayım memurları tarafından sayılması kararının alındığı görülür⁴²⁴.

⁴¹⁸ Cumhuriyet, 22 Eylül 1935.

⁴¹⁹ Cumhuriyet, 22 Eylül 1935.

⁴²⁰ Cumhuriyet, 22 Eylül 1935.

⁴²¹ Cumhuriyet, 4 Teşrinievvel 1935.

⁴²² Cumhuriyet, 22 Eylül 1935.

⁴²³ Cumhuriyet, 21 Eylül 1935.

⁴²⁴ “Umumi Nüfus Sayımı Talimatnamesi”, 1935 Nüfus Sayımı, I, İstatistik Genel Müdürlüğü yay., İstanbul, 1936, s.30.

I- Halkın Sayımla İlgili Olarak Bilinçlendirilmesi

Sayıma gidilen süreçte, çok sıkı bir propaganda yapıldığını görmekteyiz. Bundaki amaç, halkı sayıma hazırlamak, sayımın vergi yada başka bir amaçla yapılmadığını halka anlatmak esas gaye olmuştu. Bütün şehirlerde yapılan konferanslar, İstanbul ve Ankara’da yapılan radyo yayınları, tanınmış yazarlar tarafından yazılan ve her gün gazetelerde yayınlanan makaleler, sinema yansıtımları, İstanbul’da ışıklı gazeteler, okullarda tertip edilen sohbetler bunlardan bazılarıydı. Bunun yanında ülkenin her köşesine kadar ulaştırılan ve yaklaşık 620 bin adet olan duvar, el ve salon afişleriyle, sayımın faydaları ve doğru beyanatta bulunmak üzere halk bilgilendirilmiştir. Okullara, sayım ile ilgili olarak, Kültür bakanlığı vasıtasıyla, programlar dağıtılmıştır⁴²⁵.

Yapılan bu propagandayı yürütmek ve hazırlıkları kontrol için, İstatistik Umum Müdürlüğünün görevlendirdiği şef ve şef yardımcıları, tren, otomobil, at ve vapurla yaklaşık olarak 97,983 km yol almışlardı⁴²⁶. “Sayımın muvaffak olabilmesi için devletçe lazım gelen bütün tertibat alınmıştır. Bülten, sualler ve talimatnameler çok iyi bir surette hazırlanmış, Avrupa’dan getirilen bir uzman bunlarda değiştirilecek bir nokta bulamamıştır”⁴²⁷. Yunus Nadi, sayım hazırlıkları için yapılan gayretleri şöyle ifade etmektedir; “Hükümet, belediye, parti teşekkülleri bu sorunya karşı her gün artan hummalı bir ilgi ve çalışma gösteriyorlar. Her yerde hazırlıklar her yerde bu işin özü. Öyle sanılabilir ki memleketimizde onu duymadık ve anlamadık kimse kalmamıştır”⁴²⁸.

Sayım öncesi Başbakan İsmet İnönü’nün “Büyük, Küçük bütün Subaylara ve Devlet İşyarlarına ve bütün Yurttaşlara” ismiyle bir bildiri yayınladığı görülmektedir. İnönü bildirisinde şu hususlara dikkat çekmektedir; “Sayım, Devlet ve Ulus için en önemli ve en faydalı işlerden biridir. Sayım günü yurdumuzun içinde yaşayan insanların eksiksiz yazılıp

⁴²⁵ Cumhuriyet, 22 Eylül 1935.

⁴²⁶ A.g.e, s.VI.

⁴²⁷ Ömer Celal Sarç, Ulus, 2 Teşrinievvel 1935.

⁴²⁸ Yunus Nadi, Cumhuriyet, 16 Teşrinievvel 1935.

sayılabilmesi için hükümet bütün tedbirleri almış bulunmaktadır. Bu işin dileğimize uygun olarak başarılmasını her şeyden önce il, ilçe ve komonbaylarından beklemekle beraber, üzerine sayım memurluğu ödevini alacak olan bütün subayların, işyarların, öğretmenlerin ve yurttaşların da bu ödevi canla başla yapmaları gerekli olduğunu hatırlatmak isterim. Sayım gününe kadar hepimize düşen başka bir ödev de, bütün yurttaşlara sayımın faydalarını ve bu işin yeni vergiler koymak için yapılmadığını, sadece Devlet ve Ulus işlerinin daha ziyade ileri götürülmesi için yapıldığını anlatmaktır... Yarının büyükleri olan çocukların en küçüklerinin bile sayım defterlerine yazılmaları da asla unutulmamalıdır. Amacımız ne bir eksik ne bir artık, Türk Ulusunun sayısını ve ne halde olduğunu doğru olarak öğrenmektir. Herkesin bu amacı gerçekleştirmeye çalışmasını dilerim”⁴²⁹.

Sayıma giden süreçte çok etkili bir propaganda sürecinin yaşandığına değinmiştik. Birçok ulusal ve yerel gazetelerde sayımla ilgili olarak, ülkenin önde gelen devlet adamı ve yazarlarının makaleler yayınladığı ve halkı sayıma yönelik bilinçlendirdiği görülmektedir. Bu dönemde yayınlanan bu makaleler sayımdan sonra Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü tarafından toplanarak, bir kitap haline getirilerek yayınlanmıştır⁴³⁰.

Ülkede yayınlanan ulusal ve yerel birçok gazetede, nüfus sayımı ile ilgili olarak, İstatistik Umum müdürlüğü imzasıyla, ilanlar yayınlanmaktaydı. 1935 senesinin ekim ayı boyunca diğer birçok gazete gibi, Cumhuriyet gazetesinde de yayınlanan bu ilanların bazılarına bakalım;

“Sayım, çok geniş, çok kapsamlı bir iştir. Başarılması her birimizin üzerine düşen yükümlülüğü son derece özenle yapmamıza bağlıdır. Doğru sonuçlar alabilmek için hepimiz gücümüz yettiği kadar çalışmalı ve uğraşmalıyız.”

“Her yeni medeniyet, her yükseliş ve her bayındırlık, ruhun bir beden işlemesi gibi mutlaka insan çokluğu istiyor. Eski zamanın bütün medeniyetleri nüfus artması ile birlikte

⁴²⁹ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: 030.10 Yer No: 26.148.4

⁴³⁰ Nüfus Meselesi ve Nüfus Sayımı Hakkında Fikirler, Başvekalet İstatistik Umum Müd., yay., Ankara, 1941.

vücut bulmuş, nüfus düştükçe bu medeniyetlerde çökmüştür. Bu sebeple; 20 İlkteşrin Pazar günü yapılacak olan (Genel Nüfus) sayımı en önemli işlerden biridir.”

“Sayım memurları, sayım kontrol memurları, bu işle ilgili resmi orunlar, büyük ve küçük işyarlar, sayıma girecek bütün yurttaşlar ve yurttta oturan yabancılar bir tek ödevle yükümlüdürler. ‘Ne Bir Eksik Ne Bir Fazla’ Türk ulusunun sayısını doğru çıkarmak.”

“Harp zamanında yurttaş, yurdun korunması ve ulusun istiklali için çarpışmayı ve çalışmayı kendisi için nasıl aziz bir ödev sayıyorsa, nüfusunda yurt bakımından menfaati o kadar esaslı ve o kadar kuvvetli bir iştir.”

“Adet kuvvet demektir 20 İlkteşrin Pazar günü yapılacak olan Genel Nüfus Sayımı Türk Ulusunun kuvvetini gösterecektir.”

“Bugünkü nüfusumuzun sayısını, vasıflarını bilmek, devlet ve ulusa yarınki ihtiyaçlarımızın neler olacağını tanıyacak, onları karşılamamın çarelerini öğrenecektir.”

“Eskiden devletler ulus için değil uluslar devlet için kaidesi hâkim iken, devletler sayıma önem vermezlerdi. Kazıye tersine döndüğü zamandan beri devletler sayım gibi ulusa iyi hizmet yollarını gösteren işlere başvurmaya başlamışlardır.”

“Sayım işine karışmamak, kayıtsız durmak veya yanlış sağlık vermek yurda karşı yapılmış suçların en büyüğüdür. Türk yurttaşu böyle ağır bir suçtan uzak kalacaktır.”

“Türk Ulusunun dirim hareketlerini hiç söz götürmez sayımlarla gösterecek bir belge olan nüfus sayımına her Türkün canla başla ve tam bir doğrulukla yardım etmesi, kendi sağlığının izlerini görüp anlaması demektir.”

“Okuryazar bütün yurttaşlar kendilerine verilecek sayım ve kontrol memurluğu vazifesini kabul etmeye mecburdur.”

“Doktora, ebeye, ilaca ihtiyacınız olursa hemen zabıta memurlarına ve bekçilere haber veriniz. İhtiyacınız derhal temin edilecektir. Hükümet bunun için tertibat almıştır.”

“Doğru cevap verelim! Sayımın ne sle, ne finansal ve ne de özel bir noktası yoktur. Doğru söyleyenler bu yüzden hiçbir zarara uğramayacaklardır. Doğru sylemeyenler ancak ilme, devlete çok büyük kötülük etmiş olurlar.”

“Sayım günü bulunduğunuz yere sayım memuru gelmeyecek olursa veya sehven yazılmayacak olursanız hemen hükümete haber yollayınız.”

“Bugünün küçükleri yarının büyükleridir. Sayımda en küçük çocukları bile yazdırmayı unutmuyunuz.”

“Bütün sosyal ycelikler nüfusla başarılır...”

“Bütün Ulusal kuvvetlerin kaynağı nüfustur.”

“Nüfusumuz artmıştır. Nüfusumuzun arttığına şüphe yok. Ancak nerelerde ne kadar arttı? En çok hangi yerlerde arttı? Niçin başka yerlerimizde bu kadar artmadı? Çok artan yerde ne var ki ötede yok? Olmayan yerlerde bunu yaratamaz mıyız? İşte bir sürü sorgu ki bunları ancak 20 İkteşrin Pazar günü yapılacak olan genel nüfus sayımı halledecektir.”

“Milletimizin ileri atılımlarıyla dolu olan, yaşama kudret ve hakkını dünyaya tanıtın bir devirde yaşıyoruz. İnkışaflarımızın llmesi için içinde bulunduğumuz, üzerinde ehemmiyetle duracağımız işlerden birisi de muhakkak ki; 20 İkteşrin Pazar günü yapılacak olan Genel Nüfus Sayımıdır.”

Görüldüğü üzere basında yayımlanan bu tür ilanlar sonrası, halkın sayıma mümkün olan en yüksek derecede katılması sağlanmaya çalışıldığı görülür. Sayımdan bir gün öncede Başbakan İsmet İnon’nn gazetelerde yayımlanan beyanatında halka şöyle seslenmektedir; *“Gayemiz, ne bir eksik ne bir fazla: Türk ulusunun sayısını ve ne halde olduğunu doğru olarak öğrenmektir”*⁴³¹.

Sayım için yapılan yoğun propaganda sonrası, sayım işlerinin bazı yerlerde çok erkenden bittiği görülmekteydi. Halk sayım memurlarına elinden gelen yardımı yapmıştı. Bununla ilgili olarak gazetelere yansayan bir anı şöyleydi; *“...Kapıyı genç bir okullu açıyor ve*

⁴³¹ **Ulus**, 19 Teşrinievvel 1935.

memuru bir dakika bekletmemek için evin içinde olanların isimlerini ve deftere yazılması lazım olan şeyleri bir gün evvelinden hazırladığı bir kağıttan okuyor. Genç neslin cumhuriyet'in bütün büyük davalarını bir tek kalp ve şuur halinde yerine getirdiğini bir daha görüyoruz”⁴³².

Yurt genelinde yapılan tüm bu hazırlıklar sonrası sayım günü, saat sekizde başlayan sayım işi saat on yediye kadar devam etmiş, sayım memurları bütün binaları birer birer ziyaret ederek, nüfusu sayım defterlerine yazmışlardır. Bu saatler içinde halkın dışarı çıkmasına izin verilmemişti. Tren, posta, telgraf, itfaiye, zabıta; su, elektrik, havagazı gibi müesseselerin çalışanları, yaptıkları işlerin aciliyeti nedeniyle, evlerinden çıkmalarına izin verilmişti⁴³³.

II- Sayım Sonucu ve Etkileri

1935 yılında yapılan nüfus sayımı sonrası, ortaya çıkan sonuçlara baktığımızda, 7,936,770'i erkek, 8,221,248'i bayan olmak üzere toplam ülke nüfusu 16,158,018 idi⁴³⁴. Ortaya çıkan bu rakam ülke genelinde büyük bir sevinç yaratmıştı. 1927 sayımından geçen sekiz senelik süre zarfında, ülke nüfusu yaklaşık olarak %18,4'lük bir artış kaydetmişti. Sayım yurt genelinde başarıyla gerçekleştirilmişti.

Sayım sonrası Başbakan İsmet İnönü halka verdiği beyanatta, “16,188,767 rakamı büyük ve kuvvetli neticedir. 1927 sayımına göre artma payı, istikbali geniş ve refah görmek için bize hak kazandırıyor. Güzel ülkemizi bayındıracak ve müdafaa edecek olan bu sayıda bir millet, insanlığın istinad edeceği başlıca temellerden biri olabilir” demektedir⁴³⁵.

Kurtuluş savaşı sonrası, nüfusun azlığı göz önüne alınarak, ülkenin başka devletler tarafından istila edileceği ve bunun yanında, İkinci Dünya harbine gidilen süreçte, akıllara

⁴³² **Ulus**, 21 Teşrinievvel 1935.

⁴³³ “Umumi Nüfus...”, **1935 Nüfus Sayımı**, I, s.28.

⁴³⁴ **1935 genel Nüfus Sayımı**, LX, s.3.

⁴³⁵ “Nüfus Sayımı”, **Ülkü**, s. 209.

gelen ülke savunması konusundaki endişelerinde artmakta olduğunu görmekteyiz. 1935 sayımı sonucunun ise tüm bu endişeleri ortadan kaldırmıştır. *“Yeni asır tekniğiyle cihazlanmış olan Anadolu’da, 16 küsur milyonluk kuvvetli ve cesur bir halkın dövüştürebileceği ordular, dışarıdan gelecek her türlü tehlikeyi bir tarafa atmış demektir. İki şartla: Hiç durmadan ilerlemek bir, bize bu mutlu günleri gösteren sükun ve güven rejimini sıkı tutmak iki!”*⁴³⁶.

Genç Cumhuriyet devletinin izlemiş olduğu artmaya yönelik nüfus politikası sonrası, ülke nüfusunun hızlı bir artış sürecine girdiği görülmektedir. 1927 ile 1935 yılları arasındaki sekiz yıllık süre içerisinde, binde 16,6’lık bir artış çok yüksek bir rakamdı. Avrupa’da, bu kadar yüksek bir artış sağlanmamıştı. Nüfus konusunda sağlanan bu başarı sonrası, Falih Rıfkı Atay makalesinde şunları söylüyordu; *“Biz 1927 sayımının da pek dikkatli yapıldığını biliyorduk. Mühim olan, o gün 13,648,270 bugün 16,188,767 oluşumuzdan fazla, artış nispetinin binde 20’den fazla olmasıdır. Bunun manası büyüktür: Bir memlekette nüfus artmak demek, bütün sây ve genlik faaliyetlerine imkan veren, halka güven ve sükun veren bir idarenin varlığı demektir. Kalabalık Türkiye, bayındır Türkiye gibi Cumhuriyet’in eseri ve şerefidir”*⁴³⁷.

⁴³⁶ A.g.m, s.212.

⁴³⁷ A.g.m, s.211.

SONUÇ

23 Nisan 1920'de Meclisin Ankara'da açılmasıyla beraber, ülkeyi yönetenler cephede düşmanla savaşırken, öte yanda asırlarca Türk insanının soyunu tüketen sıtma, frengi, trahom, verem gibi salgın ve bulaşıcı hastalıklarla da uğraşmıştır. Özellikle Gazi Mustafa Kemal Milli Mücadele döneminde ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında sağlık alanında önemle üzerinde durduğu konu salgın hastalıklarla mücadele olmuştur. Devamlı olarak bu mücadelede ülkenin gelmiş olduğu durumu, meclis açılış konuşmalarında dile getirmektedir. Sonraki yıllarda ise Gazi'nin bu konularda ilk yıllara nazaran fazla eğilmediği görülür. İşte bundaki en önemli sebep, salgın hastalıklarla yapılan mücadelede kazanılan başarı, ülkenin hızlı bir şekilde sağlık kurumları oluşturması, sağlık personeli yetiştirmesi ve bunların sonucunda, sorunun ülke gündeminden giderek düşmesi teşkil eder. Bu tespit bize Genç Türk devletinin nüfusu arttırmaya yönelik politikasında ilk ayağının salgın ve bulaşıcı hastalıklarla mücadele olduğu gerçeğine götürür.

Nüfusu arttırmaya yönelik politikada önemli bir diğer ayak ise, devletin halkını tanımak ve kayıt altına almak istemesi olmuştur. Devlet, kaç kişiden oluşuyoruz? Bunların kaç erkek kaç kadın, kaç okuyor, kaç çalışıyor, kaç evli kaç bekâr, kaç sakat gibi sorulara cevap bulmak istiyordu. Ülkeyi yeniden inşa etmek isteyen devletin bu en doğal hakkıydı ve yaklaşık on yıldır savaşan halkının ne durumda olduğunu görmek istiyordu. Dünyada çağdaş devletlerin hepsi halkı hakkında düzenli istatistikler tutmaktaydı. Genç Türk devleti bu işe daha milli mücadele döneminde çıkarmış olduğu nüfusu kayıt altına alma yasaları ile başlamıştı. Ama bu konuda atılan en önemli adım 1926 yılında kurulan Devlet İstatistik Enstitüsünün açılması olmuştur. Ayrıca kurumun başına İsviçreli, tarafsız bir bilim adamı getirilerek, Avrupa'daki en son yenilikleri uygulama yoluna gidildi. Devlet İstatistik Enstitüsü'nün kurulmasıyla birlikte, nüfusu tanımada ve kayıt altına almakta önemli bir araç olan nüfus sayımına giden süreç başlatıldı. Ülke uzun bir sürenin ardından, 1927 nüfus

sayımına hazırlanmaya başladı. Kurum, 1927 nüfus, sanayi ve zirai sayımları ile 1935 nüfus sayımını başarıyla gerçekleştirdi.

Kurum, sayılar öncesi hazırlıklarda ülkeyi çok iyi bir şekilde örgütlemiş ve halkı sayıma katmakta var gücüyle çalışmıştır. 1927 nüfus sayımında halkın sayıma yönelik endişeleri, sayımın ilk olması nedeniyle, tam olarak giderilemese de, 1935 sayımında sayıma katılmama oranı çok aşağılara çekilmiştir. Bu durum basında çıkan yorumlara da yansımıştır. İstatistik kurumu, devamlı surette konferanslar düzenleyerek, önemli bilim adamı ve devlet görevlilerine ulusal ve yerel gazetelerle makaleler yazdırarak, bazı yabancı bilim adamlarının kitaplarını Türkçeye çevirip yayınlamak, afişler bastırıp ülkenin pek çok yerine göndererek, halkı sayım konusunda bilinçlendirme yoluna gitmişti⁴³⁸.

Bu dönemin önemli bir gerçeği de, Türk uyruklu vatandaşların Anadolu'ya göçleridir. Bu göçlerde nüfus politikasının önemli bir ayağını teşkil eder. Devlette göçmenlere önemli kolaylıklar sağlayarak, ülkeye göçleri teşvik etmiştir. Bunun yanında ülkeye gelenleri Anadolu'da iskan ettirmek önemli görev sayılmış, bunun için önce bir bakanlık oluşturulmuş, daha sonra bu bakanlık içişleri bakanlığına bağlanmıştır. Milli Mücadele sonrası Anadolu'da kalanlarla, dışardan gelen Türk uyruklardan özdeş bir Türk Ulusu oluşturma süreci bu dönemin en önemli amaçlarından biridir. *“Kurtuluş savaşı bitimi sonrasında, Türkiye’de toplumsal yapının oluşum, biçimleniş ve gelişiminin büyük bir hız kazandığı görülür... Bu durum, yeni siyasal rejimin, yeni bir toplum ve bu toplum içinde yeni bir insan tipi yaratma istek ve çabasının doğal bir sonucuydu. Bu istek ve çabalar, hem yeni devlet felsefesiyle, hem de Batı dünyasından kaynaklanan değerlerle koşut olarak biçimlenmekteydi. Tarihsel gelişimlere ve olaylara bağlı olan ve kendine özgü doğal ve tarihsel çevresi içinde oluşan devrim ideolojisi, eski yaşama biçimi ve toplumsal amaçlarla pek ilgisi olmayan yepyeni bir yaşam biçimini ve amaçları benimsemişti... Ulusçuluk, her konuyla ilgili olarak ön plana alınmış, bütün diğer etkenler bu kavrama dayanarak beslenebilmişti. Bu etkenler içinde, önemli yeri ve işlevi olan bir diğer etken de, Cumhuriyet döneminde izlenen yeni nüfus*

⁴³⁸ Bkz: **Nüfus Meselesi ve Nüfus Sayımı Hakkında Fikirler**, Başvekalet İstatistik Umum Müd., yay., Ankara, 1941.

politikasına dayalı gelişme ve değişimlerdi. Bu açıdan bakıldığında, mübadele göçlerinin ve bu göçlere dayalı olarak belirlenen değişik sorunların, başka göç hareketleriyle birlikte, yeni toplumsal yapının oluşumunda önemli bir etken olarak ortaya çıktığı görülür”⁴³⁹.

Devletin bir yandan sağlık alanında başlattığı atılımlar, bir yandan nüfusu kayıt altına alma çalışmaları, bir yandan göçmenleri iskân etme çalışmalarının yanında, bir yandan da ülke nüfusunu artırma yolunda almış olduğu doğrudan ve dolaylı tedbirler göz önüne alınmalıdır. Doğrudan tedbirlerin içersine yasal düzenlemeleri sokabiliriz. Dolaylı tedbirler ise, özellikle basın yoluyla çok nüfusun ülkenin siyasi, askeri, sosyal ve ekonomik alanlarına yapacağı faydaların halka anlatılması olarak ta düşünülebilir.

Bu çalışmada Cumhuriyet’in ilk yıllarında devletin nüfusu arttırmaya yönelik politikası değerlendirildi. Lozan ile kurulan Yeni Türkiye Cumhuriyeti devletinde, 1923 ile birlikte uygulamaya geçirilen nüfusun kısa sürede arttırılması politikası, kısa sürede meyvelerini vermeye başlamış, ülke nüfusu çok hızlı bir süre içersinde artmaya başlamıştır. Ülkenin nüfus artış hızı, diğer ülkelerle karşılaştırıldığında, Rusya hariç, çok yüksek bir rakam sağlamıştır; 1927–1935 yılları arasında, % 16.6, 1935-1940 yılları arasında ise % 15.7. Bu rakamları diğer ülkelerle kıyaslırsak, durumu daha açık bir şekilde görürüz⁴⁴⁰: Almanya 5,4; İtalya 9,7; Romanya % 12,3; Polonya % 13; Bulgaristan % 13,8; Yugoslavya % 13,9.

Cumhuriyet hükümetiyle beraber ülkeye hâkim olan siyasi istikrar, savaşların sona ermesi, sosyal alanda atılan adımlar ve nüfusun artmasına yönelik uygulanan politikalar sonucu ortaya çıkan bu manzara çok ümit vericiydi. 1699 yılında başlayan, Türkleri Avrupa’dan atma ve dünya üzerinden yok etme fikirleri, Lozan ile siyasi alanda; Türk milletinin bu hızlı artışıyla da düşünce alanında büyük bir darbe yemiştir.

⁴³⁹ Kemal, Arı, **Büyük Mübadele**, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul, 1995, s. 163-164.

⁴⁴⁰ Ömer Celal Sarç, “Nüfusun Miktarı ve İstihaleler”, **II. Üniversite Haftası (Diyarbakır 1/6/1941-7/6/1941)**, İstanbul Kenan Basımevi ve Kilişe Fabrikası, İstanbul, 1942, s.61.

Türkiye Cumhuriyeti devleti, 1923'lerde yaklaşık 10 milyon olan nüfusunu, ulusal sınırları içinde, bir ulus olarak 80 milyona ulaştırarak, bölgesinde büyük bir güç oluşturan devlet olmuştur.

BİBLİYOGRAFYA

I- ANA KAYNAKLAR

A – Arşiv

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

“Gebe kalmamak için ne yapmalı?” adlı eserin devlet tarafından toplatılması”, Sayı: 4879,

Dosya: 86-83 Fon Kodu: 30.18.1.1, Yer No: 23.16.1

“Türkiye Cumhuriyeti Merkez Hıfzısıhha Müessesesi Kanunu”, Fon Kodu: 490.01, Yer No:

1465.7.1

“13.5 1926 tarih ve 839 numaralı sıtma mücadelesi kanununun bazı mevaz teziline dair kanun”, Fon Kodu: 490.01, Yer No: 1465.7.1

“Doğum ve Çocuk Bakım Evlerinin 1926 Yılından 1934 (Dahil) Yılına kadar olan mesaisini gösterir cetvel”, Fon Kodu: 490.01, Yer No: 1463.1.8

“Nüfus İşleri ve Teşkilatı”, Fon Kodu: 030.10, Yer No: 124.885.4

“Nüfus Mevzuatı”, Fon Kodu: 030.10, Yer No: 124.885.4

“Nüfus Vukuatının iki ay müddetle cezayı nakdiden muafiyetine dair kararname”, Fon Kodu: 30.18.1.1, Yer No: 1.17.15

“Nüfus teşkilatının halka yaklaştırılması veya nüfus memurlarının köylere giderek doğum, ölüm ve evlenmeye ait işlemleri yapmalarına dair”, Fon Kodu: 30.10, Yer No: 24.135.10

“Umumi Yazım ve Umumi Sayım”, Fon Kodu: 030.10, Yer No: 124.885.4

“Nüfus İşleri Genel Müdürlüğü'nün 10 yıllık çalışma raporu”, Fon Kodu: 030.10, Yer No: 124.885.4

“Memleketimizde yapılan genel nüfus sayımının Yunanistan basın ve kamuoyunda meydana getirdiği etkilere dair.”, Dosya: 2012, Fon Kodu: 30.10, Yer No: 24.134.12

“Memleketimizde yapılan genel nüfus sayımının İtalyan basın ve ajanslarında yapılan yorumu.”, Dosya: 2011, Fon Kodu: 30.10, Yer No: 24.134.11

B - Resmi Yayınlar

Düstur

I, 3. tertip, 2. baskı, Ankara, 1953

II, 3. tertip, 2. baskı, Ankara, 1953

III, 3. tertip, 2. baskı, Ankara, 1953

V, 3. tertip, 2. baskı, Ankara, 1948

VI, 3. tertip, 2. baskı, Ankara, 1953

VII, 3.tertip, Ankara, 1944.

VIII, 3. tertip, 2. baskı, Ankara, 1953

IX, 3.tertip, Ankara, 1928.

X, 3.tertip, Ankara, 1953.

XI, 3.tertip, Ankara, 1954.

XIV, 3. tertip, 2. baskı, Ankara, 1954

XV, 3. tertip, 2. baskı, Ankara, 1955

XVI, 3. tertip, 2. baskı, Ankara, 1955

XVII, 3. tertip, 2. baskı, Ankara, 1955

XVIII, 3.tertip, Ankara, 1956.

XIX, 3.tertip, Ankara, 1956.

1935 Genel Nüfus Sayımı

I, İstatistik Genel Direktörlüğü yay., İstanbul, 1936.

LX, İstatistik Genel Müdürlüğü yay., Ankara, 1937.

C – Yayınlanmış Kaynaklar

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III, 5. baskı, Atatürk Araştırma Merkezi yay.,
Ankara, 1997

1935 Genel Nüfus Sayımı Harita ve Grafik Albümü, Başvekalet İstatistik Umum
Müd., İstanbul, 1936.

D – Süreli Yayınlar

1 – Gazeteler

Ahenk

Akşam

Anadolu

Cumhuriyet

Milliyet

Tanin

Ulus

2 – Dergiler

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi

Belgelerle Türk Tarihi Dergisi

Belleten

İktisat Fakültesi Mecmuası

Kadro

Tarih Toplum

Toplum ve Bilim

Toplumsal Tarih

Türk Kültürü

Uludağ

Ülkü

Yeni Türk

3- İnternet

www.tdk.gov.tr

II- İNCELEME ESERLER VE MAKALELER

A- Kitaplar

Ahmad, Feroz, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, 2. baskı, Kaynak yay., İstanbul, 1999

- Arar, İsmail, **Hükümet Programları 1920-1965**, Burçak yay., İstanbul, 1968
- Arı, Kemal, **Büyük Mübadele**, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul, 1995
- Atatürk, Mustafa Kemal, **Eskişehir-İzmit Konuşmaları 1923**, 3. Baskı, Kaynak yay., İstanbul, 1999
- Aybars, Ergün, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, 4. baskı, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi yay., Ankara, 1995
- Balas, Charles, **Nüfus İşlerinde Nereye Gidiliyor?**, çev: Selim Sabit, İstatistik Umum Müdürlüğü yay., İstanbul, 1934.
- Barkan, Ömer Lütfi, **Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi**, İstanbul, 1953.
- Başol, Koray, **Demografi**, Dokuz Eylül Üniversitesi ve İdari Bilimler Fakültesi yay., İzmir, 1984
- 1923-1981 Cumhuriyet Döneminde İstatistiklerle Türkiye**, Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Kolları ve Ticaret Borsaları Birliği, 1981
- Boverat, Fernand, “**Avrupa Nüfusunun İstikbali**”, çev: M. Celal (İstatistik umum Müd.), İstatistik Umum Müdürlüğü yay., Ankara, 1932.
- Cillov, Haluk, **Nüfus İstatistikleri ve Demografinin Genel Esasları**, İstanbul, 1960
- Çil, Adalet Ergenekon, **Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Nüfus Sorunu ve İskan Politikası**, Yıldız Teknik Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Doktora Tezi), İstanbul, 1994
- Dağlı, Nuran, Aktürk, Belma, **Hükümetler ve Programları 1920–1960, I**, TBMM Basımevi, Ankara, 1988.
- Eren, Ahmet Cevat, **Türkiye’de Göç ve Göçmen Meseleleri**, Nurgök Matbaası, İstanbul, 1966.
- Foldes, Bela, **Maddi ve İctimai Vaziyetin Evlenme, Doğum ve Ölüm Vakaları Üzerindeki Tesiri**, çev: Selim Sabit, Başvekâlet İstatistik Umum Müd. Yay., Devlet Maatbası, İstanbul, 1933.
- Geçen Dört Yılda Yapılan ve Gelecek Dört Yıl İçinde Yapılacak İşler Hülasası**, Nüfus Umum Müdürlüğü, Başvekâlet Matbaası, Ankara, 1935.

- Geray, Cevat, **Türkiye’den ve Türkiye’ye Göçler ve Göçmenlerin İskâmı**, Siyasal Bilgiler Fakültesi Maliye Enstitüsü, Ankara, 1962.
- Güriz, Adnan, **Türkiye’de Nüfus Politikası ve Hukuk Düzeni**, Türkiye Kalkınma Vakfı yay. Ankara, 1975.
- İnan, Afet, **Mustafa Kemal Atatürk’ten Yazdıklarım**, 1. baskı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- _____, **Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk’ün El Yazıları**, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara, 2000
- Karal, Enver Ziya, **Osmanlı İmparatorluğu’nda ilk Nüfus Sayımı 1831**, 2. baskı, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü yay., Ankara, 1997
- Karpat, Kemal H., **Osmanlı Modernleşmesi**, 1. baskı, İmge Kitapevi, Ankara, 2002.
- Kenez, Bela, **Nüfus Politikası Meseleleri**, çev: H.A, İstatistik Umum Müdürlüğü yay., Ankara, 1944.
- Marsal, Francois, **Kanunların Nüfus İnkişafına Tesirleri**, çev: M. Celal (İstatistik Umum Müd.), İstatistik Umum Müdürlüğü yay., Ankara, 1932
- McCarthy, Justin, **Müslümanlar ve Azınlıklar, Osmanlı Anadolusunda Nüfus ve İmparatorluğun Sonu**, çev: Bilge Umar, İnkılap yay., İstanbul, 1998.
- Müderrişoğlu, Alptekin, **Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları**, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara, 1990.
- Nüfus, İktisadiyat ve İstatistikler**, Başvekâlet İstatistik Umum Müd. yay., Devlet Matbaası, Ankara, 1934.
- Nüfus Kılavuzu**, Dahiliye Vekaleti Nüfus İşleri Umum Müd. Neşriyatı, İstanbul, 1938.
- Nüfus Meselesi ve Nüfus Sayımı Hakkında Fikirler**, Başvekalet İstatistik Umum Müd., yay., Ankara, 1941
- 15. Yıl Kitabı**, Cumhuriyet Halk Partisi
- Ortaylı, İlber, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, 25. baskı, Alkım yay., İstanbul, 2006.
- Rosset, Edwart, **Harbin Demografik Kanunları**, çev: Enis Behiç Koryürek, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü yay., Ankara, 1935.

- Parla, Reha, **Türkiye'nin Komşularıyla İmzaladığı Başlıca Belgeler**, 2. Baskı, Lefkoşe, 1987.
- Polat, Sema, **1927 Nüfus Sayımı ve İzmir Basını**, D.E.Ü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 1994
- Püskülcü, Halis, İkiz, Fikret, **İstatistiğe Giriş**, Ege Üni. Basımevi, İzmir, 1986.
- Selek, Sabahattin, **Anadolu İhtilali**, 5. baskı, Örgün yay., İstanbul, 1981.
- _____, **Milli Mücadele**, II, 2.Baskı, Örgün Yay., İstanbul, 1982.
- Serper, Özer, **Demografiye Giriş**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1980.
- Soysal, İsmail, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları**, I, 2. Baskı, TTK, Ankara, 1989
- Tuncay, Mete, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, Yurt yay., Ankara, 1981.
- Turan, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi**, III/I, 1. Baskı, Bilgi yay., Ankara, 1995
- Türkiye Cumhuriyeti 10. yıl (1923-1933)**, Hakimiyet-i Milliye Matbaası, Ankara, 1933
- Wurzburger, E. , **Umumi Harbin Nüfus Harekatına Tesirleri**", çev: M. Celâl (İstatistik Umum Müdürü), Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü yay., Ankara, 1932
- Yetkin, Çetin, **Türkiye'de Tek Parti Yönetimi**, 1. baskı, Altın Kitaplar yay., 1983
- Zaim, Sabahaddin, **Türkiye'de Nüfus Meselesi**, Boğaziçi yay., İstanbul, 1973.
- Zingali, Gaetano, **Nüfusun Kemiyet ve Keyfiyetçe İnkışafı İçin İtalya'da Alınan Tedbirler**, çev: Yusuf Adil, İstatistik Umum Müdürlüğü yay., Ankara, 1932.

B- Makaleler

- Ağaoğlu, Ahmet, "Nüfus Sayımı ve Faydaları", **Nüfus Meselesi ve Nüfus Sayımı Hakkında Fikirler**, Başvekil İstatistik Umum Müdürlüğü yay., Ankara
- Akbal, Fazıla, "1831 tarihinde Osmanlı İmparatorluğunda İdari Taksimat ve Nüfus", **Bellekten**, XV/60 (1951), TTK
- Akbayar, Nuri, "Tanzimat'tan Sonra Osmanlı Devleti Nüfusu", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, V, İletişim yay., İstanbul, 1985

- Akbayrak, Hasan, “Himaye-i Etfal Cemiyeti”, **Tarih Toplum**, S 52, İletişim yay.
- Arı, Kemal, “Cumhuriyet Dönemi Nüfus Politikasını Belirleyen Temel Unsurlar”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, VIII/23 (Mart 1992).
- _____, “Kurtuluş Savaşı Sonrasında İzmir’e Yönelik Göçler ve Etkileri”, **Üç İzmir**, 1. baskı, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 1992.
- _____, “Lozan Barış Görüşmeleri ve Nüfus Mübadelesi”, **Toplumsal Tarih**, Sayı 115 (Temmuz 2003).
- Atay, Falih Rıfıkı, “Bir Garezgarlık”, **Nüfus Meselesi ve Nüfus Sayımı Hakkında Fikirler**, İstatistik Umum Müdürlüğü yay., Ankara, 1936.
- Aydemir, Şevket Süreyya, “Çok Nüfuslu Anadolu”, **Kadro**, II/5 (Mayıs 1932).
- Banguoğlu, Tahsin, “Çok Nüfuslu Türkiye”, **Ülkü**, IX/98 (16 Ekim 1945).
- Barkan, Ömer Lütfü, “Türkiye’de İmparatorluk Devrinin Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri”, **İktisat Fakültesi Mecmuası**, II/1 (Ekim 1940), İstanbul.
- _____, “Türkiye’de Muhacir İskanı İşleri ve Bir İç Kolonizasyon Planına Olan İhtiyaç”, **İktisat Fakültesi Mecmuası**, X/1-4, İstanbul, Ekim 1948-Temmuz 1949.
- Barker, Zeki N., “Yavrularımızın Değerini Bilelim”, **Ülkü**, V/27 (Mayıs 1935)
- “Cumhuriyet’in Sağlık, Bakım ve Yardım İşleri”, **Ülkü**, II/9, Ekim 1933.
- Çapa, Mesut, “Lozan’da Öngörülen Türk Ahali Mübadelesinin Uygulanmasında Türkiye Kızılay (Hilali Ahmer) Cemiyetinin Katkıları”, **Atatürk Yolu**, Ankara Üni. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi, S 2, Kasım 1988.
- Çavdar, Tefvik, “Türkiye’de Nüfus ve Nüfus Sorunu”, **Türkiye Cumhuriyeti Ansiklopedisi**, VI, İletişim yay.
- Dora, Şemsettin, “Çocuğun Önemi”, **Uludağ**, S. 18 (Birinciteşrin 1938)
- Dönmezer, Sulhi, “Atatürk İnkıpları ve Sosyal Değişme”, **Atatürkçü Düşünce El Kitabı I**, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara, 2004.
- Erdilek, Neşe, “Hükümetler ve Programları”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, IV, İletişim yay.

- Eren, Ahmet Cevat, “Atatürk ve Muhaceret Konuları”, **Türk Kültürü**, S. 13 (Kasım 1963), Ankara.
- Fevzi, Ömer, “Sıtmadan Niçin Kurtulamıyorduk? Nasıl Kurtulduk?”, **Yeni Türk**, S. 21–22 (Nisan-Mayıs 1934), İstanbul.
- Hatipoğlu, Şevket Raşit, “Nüfus Davamızın Gerçekleri ve Meseleleri”, **Ülkü**, S. 15 (Mayıs 1942)
- İnalçık, Halil, “Atatürk ve Türkiye’nin Modernleşmesi”, **Atatürkçü Düşünce El Kitabı I**, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara, 2004.
- Kazgan, Gülten, “Milli Türk Devletinin Kuruluşu ve Göçler”, **Türkiye Cumhuriyeti Ansiklopedisi**, VI.
- Kepek, Yakup, Yentürk, Nurhan, “Nüfus Politikası ve Gelişmeler”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, S. 88 (Mayıs 2004).
- Kerim, Fahrettin, “Cumhuriyet Devrinde Sıhhi Tekamül ve İnkişafımız”, **Yeni Türk**, S. 11-14 (Birinciteşrin 1933)
- Nabi, Yaşar, “Nüfus Meselesi Karşısında Türkiye”, **Ülkü**, XIV/79 (Eylül 1939).
- Nasır, Zeki, “Nüfus İşinin Tetkiki”, **Ülkü**, I / 5 (Haziran 1933).
- _____, “Sağlığı Koruma Terbiyesi”, **Ülkü**, II/10 (İkinciteşrin 1933)
- “Nüfus Sayımı”, **Ülkü**, IV/33 (İkinciteşrin 1935).
- Ökte, Ertuğrul Zekai, “İnsan Varlığımızda, Gelişmeler, Beklentiler, Öneriler”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, S. 85 (Şubat 2004).
- Sarç, Ömer Celal, “Nüfusun Miktarı ve İstihaleler”, **II. Üniversite Haftası (Diyarbakır 1/6/1941-7/6/1941)**, İstanbul Kenan Basımevi ve Kilişe Fabrikası, İstanbul, 1942.
- Shaw, Stanford, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Azınlıklar Sorunu”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, IV, İletişim yay., İstanbul, 1985
- “Şükrü Kaya’nın Nutku”, **Ülkü**, IX/49 (Mart 1937).
- Tekeli, İlhan, “Osmanlı İmparatorluğu’ndan Günümüze Nüfusun Zorunlu Yer Değiştirmesi ve İskan Sorunu”, **Toplum ve Bilim**, S. 50 (Yaz 1990)
- Tokgöz, Ahmet İhsan, Köyden, K., “Dr. Besim Ömer Akalın”, **Ülkü**, VII/39 (Mayıs 1936).

Yüceuluğ, Ratip, “Türkiye’nin Nüfus Durumu”, **Ülkü**, II/15 (Mayıs 1942).

EKLER

EK-1

“Gebe Kalmamak İçin Ne Yapmalı” adlı eserin toplatılıp imha edilmesi kararı.

T. C.
DİŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

279

بائش و توكال الينج
سكتم حوتون من سكرتيرة

عدد
2899
4879

قرارات

سويديا قرابة اوله و زره موع انتاره موع ايبويه موع نبار
مانه راطيه ترلده تنقه وارصه تقوس باقره ايجابنه موعه روضه
اماربه قارم الله اعدونيه و كيه قلمه اجمه ترابيه موعه اترك موع
قروضه رلانده نوارنه دجان معاره و احماس موعه و صبه سكه موعه
نایج و سنج نور و ناره بيه موعه بونده قعینه و ناره اچا و كيه صكه موعه
نایج اچون تقوب و قبله اوسنه ۹۷۷
۲۰۲۰

دخاتيه وکیل
دخاتيه وکیل
دخاتيه وکیل
دخاتيه وکیل
دخاتيه وکیل
دخاتيه وکیل
دخاتيه وکیل
دخاتيه وکیل
دخاتيه وکیل
دخاتيه وکیل

۰۵۰ ۱۸ ۰۱ ۰۱ ۰۲۳ ۱۶ ۱

EK-3

1935 Genel Nüfus sayımı için devlet memurları ve vatandaşlara hitaben yayınlanması düşünülen bildiri

21
02

T. C.
BAŞ VEKÂLET
İSTATİSTİK ÜNEN MÜDÜRLÜĞÜ
Şube:

Umumi: 3765
Hususi: 878

Eki: Bildirik

Öz: Sayım hakkında bildirik projesi :

1935 Genel Nüfus Sayımı

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Başbakan General İsmet İnönü

Geçen nüfus sayımında, sayımın önem ve faydası hakkında birisi devlet memurlarına, diğeri ahaliye mahsus olmak üzere imzanızla iki beyanname neşredilmiştir.

Bu sayım için bütün devlet memurlarına ve yurtdağlara hitaben hazırladığım bildiriği bağılı olarak sunuyorum. Kabul ve imza buyurulduğu takdirde yeter sayıda basdırılarak bütün devlet kurumlarına ve yurdun her tarafına yayılacaktır.

Derin saygılarımı sunarım.

25/7/1935 Umum Müdür Vekili

Şingü
15-8-1935

E. aylar

030 10 26 148 4

18-8-1935 44021

3

T. C.
BAŞ VEKALET
STATİSTİK UMUM MÜDÜRLÜĞÜ
Şube:

Umumi:

Hususi:

Öz:

Bilgi

Büyük, Küçük bütün Subaylara ve Devlet
İşyarlarına ve bütün yurtdaşlara

Onümüzdeki 20 ilkteşrin 1935 pazar günü yurdumuzda ikinci genel nüfus sayımı yapılacaktır.

Sayım, Devlet ve Ulus için en önemli ve en faydalı işlerden biridir. Sayım günü yurdumuzun içinde yaşayan insanların eksiksiz yazılıp sayılabilmesi için hükümet bütün tedbirleri almış bulunmaktadır. Bu işin dileğimize uygun olarak başarılmasını herşeyden önce il, ilç ve komonbaylarından beklemekle beraber, üzerlerine sayım memurluğu ödevini alacak olan bütün subayların işyarlarını, öğretmenlerin ve yurtdaşların da bu ödevi canla başla yapmaları gerekli olduğunu hatırlatmak isterim.

Sayım gününe kadar hepimize düşen başka bir ödev de, bütün yurtdaşlara sayımın faydalarını ve bu işin yeni vergiler koymak için yapılmadığını, sadece devlet ve Ulus işlerinin daha ziyade ileri götürülmesi için yapıldığını anlatmaktır.

ÇOK ÖNEM VERİLMESİ GEREKLİ OLAN BİR NOKTA DA ŞUDUR :

Sayım, yurdun her tarafında bir günde başlayıp, bir günde bitirilecek ve her yerde, yalnız o gün hazır bulunanlar kaydedilecektir. Bu sebeple, bir yerin ahalisinden olup da o gün orada bulunmayanlar sayım defterlerine yazılmayacaklardır.

030 10 26 148 4

./.

2

21
62

Sahife - 2

Yarının büyükleri olan çocukların en küçüklerinin bile sayım defterlerine yazılmaları da asla unutulmamalıdır.

Amacımız (ne bir eksik ne bir artık), Türk Ulusunun sayısını ve ne halde olduğunu doğru olarak öğrenmektir. Herkesin bu amacı gerçekleştirmeğe çalışmasını dilerim.

E. aylon

Başvekil

030	10		26 148 4
-----	----	--	----------

3

EK-4

1927 Nüfus sayımının İtalyan basın ve ajanslarında yapılan yorumu

22
77

روما بويوك ايلچيليكهمزدن مورود ۹۱۰۰ / ۷۱۵ نومرولو تحريرات صورتيدر .

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

۳۸ تشرين اول ۱۹۲۷ تاريخنده مملكتهمزده يز صورت مكملة و قنيه ده اجرا اولونان عمومى تحرير نفوس معامله سنلا يار و آغياره قارشى بىق اينديكى شايان اقتضار نتيجه نك صورت نالغيسى حفتنده بىض مطبوعات اركا نيله كوروشدم . ايناليان مطبوعات و آژانسلى يالكر عموم نفوسى حفتنده الة ايدىلن اون بىن ميليوته قريب رقمى و تحرير معال ملة سنك اسنا نبولده اجرا قيلنانان شكلنى تثبيت ايدرك بو بابده بر كوتة مطالعه سرد اينتامشاردى . روما مطبوعاتى اركاندن بو ذات حاصل اولان نتيجه بى هيچ اميد اينمدكلرى جهتله كديلرته حوله كلان انطباقك يك ميم و درين و بالناصه اون بىن ميليون نفوسك همان يوزده دولقان بىنى تامميلة نورك عرقنه منسوب اولمى مملكتهمزك بكياره و متحد بر ملندن تركب اينمك كى ميم بر فوت اراشه اينديكى و كرك آروپاده كرك بالغا نلرده بورقلمره بيشين حتى داما غفله نفوسى اولان دولنلرك بر عرقدن تركب اينماسى بنا عليه اوموزه نيته بولوتامسى او مملكتلرك اسباب ضغنى كوسترمكده اولديغى شو اعتبارله توركيه نك آروپانك قونلى دولنلرندن معدودينته حكم اينمك لازم كله چيكي سويلى . ايناليا نلرك بو طرزده كى تلقيلر نك قيمتى و اهميتى كفاكار بولونديغندن عرض كيفيته مسارعت ايلرم اقتدم .

۱۹ تشرين ثانى ۱۹۲۷

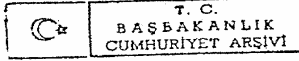
اصلنه مطابقدر .

030	10		24	134	19
-----	----	--	----	-----	----

2

1927 Nüfus sayımının Yunanistan basın ve kamuoyunda meydana getirdiği etkiler

آتمه ایلیجیلکزدن مورد ۱۴۰۶ / ۸۷۶۴ نومرولو تحریرات صورتیدر .

۲۴ تدرین ثانی ۹۲۷ تاریخ و ۱۳۷۴ / ۸۷۱۱ نومرولو تحریرات عاجزانه ذیلدر :

تورکیامزده اخیراً اجرا و موفقیتله اكمال اولونان تحریر نفوس اوزرینه یونا نلیلرکده کدی مملکتلرته بزی تقلیداً بویله بر تحریر عمومی اجرا سی سودا سنه دو عدد کلرینی و بر جمله دن اولهرق اقتصاد ملی نظاری طرفند میحوت تحریرک صمان اوکرده کی سنه طرفنده اجرا سنک تأمینیه مقصدیله سال الذکر تحریر عمومینک استلزام ایلدن یکی مزارفه مدار اولمق اوزره اوچ بیق میلیون در لغمینک اعلا سی حقدنه برده تکلیف در میان ایدلرکی بو بابده وکالت جلیله لوزینه مقدا تقدیم ایندیکم راپور لرمده عرض ایلمتدم . ۳۰۵ میلیون قردی کتادی مستلمی اخیراً مالیه نظاری طرفندن رد ایدلرکی جهنله برای تصدیق مجلسه سو ایدلمش بولونان آتف العرض تحریر نفوس حقدنه کی تکلیف قانونی بو کونکی احوال و شرائط دائره سنده حاکومتجه مجلسک کله چک اجتماعنه ترک و تعلیق - مجبوریته حاصل اولدیغی بیانیله کری آلمتددر . عرض معلوما ته ماسارعت اولوندی اقدیم حترتاری .

حاشیه : بعض محافل رسمیه ده بیان اولوندیغنه کوره : اقتصاد ملی نظاری طرفندن ادخالات و اخراجات اشیا سی اوزرندن بر مقدار رسم استیفا سی صورتیله تحریر نفوس ایچون لازم اولان مبلغک تأمینیه تکلیف ایدلمتددر . مالیه نظاری ایستانتیق مدبریتک بایدیغی حسابا ته کوره آتف الذکر تکلیفک قبول و تطبیق تقدیرنده شیمدی به قدر نیجیات ایدلمکده اولوب یکنونی من میلیونته رسیده اولان وارداتک ثلثان نسبتنده نزاید ایده چکی تضمین ایدلمکده و اشبو مبلغکده تحریر عمومی مزبورک استلزام ایدلرکی مزارفه کتایت ایده چکی امید اولونمقده در . ینه عینی متابعدن آلتان خبر لرمده موسیو میخالا قوبولو . به جنوره ده خصوص مزبورک تصدیق و قبول ایندیرلمسی وظیفه سی تحصیل ایدلمش و مشارالیهک اشبو وظیفه ده موفقیتی تقدیرنده تحریر عمومینک ۱۹۲۸ سنه سنده . عکس صورتده ۱۹۳۰ سنه سنده اجرا ایدیلر چکنک مغر ایدرکی تأمین ایدلمکده بولونمتددر .

اصلنه مطابقدر .

030	10			24	34	12
-----	----	--	--	----	----	----

20

12 صورتدر •

خارجیه وکیلی دوقنور توفیق رشدی بک انندی حضرتلرینه

مملکتیزده اخیراً اجرا قلنان و معلوم مسعود نتیجه بی وین تحریر نفوسک یونانستان مطبوعات و افکار عمومیسنده تولید ایتدیکی ناخوین تأثیراتدن ۸ تشرین ثانی ۹۲۷ تاریخلی و ۸۵۷۳ - ۱۲۸۴ نومرولو تحریرات عاجزیده بحت اینسن ایدیم. مطبوعات مذکوره بو بابده کی عصبیتلرینی کیزله بهمه مکه الآن دوام ایتمکه و متعاقب نشریاتیله افکار عمومیسنده حاصل اولان انکار و نوسیدی بی تندید ایتمکه در. تحریر نتیجهسنده تعین ایدن ارقامک مقارن حقیقت اولدیغنه ایتانق ایستهممکه برابر بونک وقتیلله و تحریرین چوق اول استان یون مطبوعاتی طرفندن تکرار ایدلمکه اولان مقدار ایله توافق ایلمن اولسنک بلکه ده = مسعود بر اثر تصادف = دن عبارت اولدیغنی فکر ایلیسانسنی قید ایتمکه در. استان یون اها ایسنک یونانیلرک هجرت و فرارندن سوکره محسوس درجه ده آزاددیغنی حفته تورک مطبوعا تنده و ایزجمله = آقسام = غزتمنده واقع نشریات ده = الفترین و یما = غزتمی طرفندن ممنونینله تلفی ایدلمکه در.

مملکتیزده کی تحریر نفوسک بورا محافلنده تولید ایتدیکی عصبیت و انکاره رغماً یونانلیلر میجل جمهوریت دورسنده اداری، سیاسی، اجتماعی و عسکری ساحه لرده واقع و ترقی و تکاملیزی مویب اولان عر ملی حرکتیزی تقلید خصوصنده کی آرزو و هوسلرینی تحریر مسئلهسنده ده اظهار ایدمکه یونانستانده عمومی بر تحریرک اجراسی لزومی کونک مسئلهسنی تشکیل ایلمکه بولونمدر. تحریر نفوسدن سوکره تحریر صنایعک اجراسی بر مملکتک مدنیت و تکامل ساحه لرنده قلمی آدیملرله ایلرله بکنی اثبات ایدن خصوصاً تن اولدیغنی متفقاً بیان ایتمک مجبوریننده قائلن یونان مطبوعاتی بو تحریرلرک بلا ائانه زمان یونانستانده دخی اجراسی اسبابنک لحظار و تهیمسنی شدت و اصرارله طلب ایتمکه در.

عرض معلومات و بالوسیهله تأیید تعطیلات ایدرم افندم حضرتلری.

آنه ایلیجیسی

۱۴ تشرین ثانی ۹۲۷

اضلنه ملا بقدر :

→

030	10	84	134	72
-----	----	----	-----	----

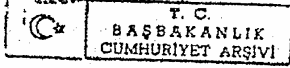
4

EK-7

Nüfus teşkilatının halka yaklaştırılması veya nüfus memurlarının köylere giderek doğum, ölüm ve evlenmeye ait işlemleri yapmalarına dair

T. C. Baş vekâlet İstatistik umum müdürlüğü Sayı:		20 29	Süretil
C*	T. C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ	Dahiliye Vekaleti celilesine	
<p>Bir çok köylerde muhtarların yeni harfler dolayısıyla evlenme ve doğum vukuatının muntazaman kaydına ait vezaifi ifa edemediklerinden bahsle nahiyeler de bulunan nüfus memurlarının her on beş günde bir köylere çıkarılarak bu işin temin ettirilmesi hakkında Erzurum vilâyetinden alınan 24/3/1930 tarih ve 3822/23 numaralı tahriratın bir sureti leffen takdim kılınmıştır. Tanzim etmekte olduğumuz istatistikler dolayısıyla dairemizi de ehemmiyetle alakadar eden mevzu bahis vezaifin yalnız bu vilâyette değil memleketin her tarafında muntazam bir şekilde ifa edilmemekte olduğuna kani bulunuyorum. Bu kanaatım, dairemizce nüfus ve evlenme kayıtlarına müsteniden yapılmakta olan istatistiklerin verdiği neticelerden mutahasaldır.</p> <p>Nitekim; doğum ve ölüm vakalarının dünyanın hiç bir tarafında senede binde bir derecesinde olamayacağı bir kaidei tabiiye olduğu halde dairemize vürut eden bültenler üzerine yapılan istatistiklerin memleketimizde bu nispeti göstermekte olması vazifenin ifasındaki noksanlığın derecesini takdire kâfi gelmektedir. Binaenaleyh ölüm ve doğum vakalarile, köylere ait evlenme vekaifinin halk tarafından hükumete ihbar edilmediği muhakkaktır. Gerçi bu ihbarat için bir takım cezai müeyyedeler varsa da bunlar müessir değildir.</p> <p>Halk, nüfus vukuatını ; bu vukuat ile alakadar olan miras, temellük-tespiti hüviyet ^{oğlu} bir işi düşmedikçe hükumete ihbar etmemekte ve bu ihbardan sonra ceza alınması şüphesiz kayıtlardan maksut gayeyi temin eyliyememektedir.</p> <p>Bu halin bir an evel önüne geçmek ve vukuattan mümkün olduğu kadar yakın bir zaman zarfında haberdar olarak nüfus kuyudatından ve istatistikten beklenen faydaları elde edebilmek için nüfus teşkilatının halka daha ziyade yaklaştırılması icap etmektedir. Bunun için de halî medenî teşkilatı vücade getirilinceye kadar evelce tatbik edildiği veçhile, nüfus memurlarının üç ayda bir dafa olsun köylere çıkarılarak vukuatın tespit ettirilmesi her veçhile muvafık olacağından bu hususta icap eden tedabirin tetkik ve ittihazına müsaade</p>			
030	30	24	135/10
			2

T. C.
Baş vekâlet
İstatistik umum müdürlüğü
Sayı

buyurulmasını istirham ve tazimlerimi arz eylerim efendim.

9/4/930

U. M. vekili

Eclâl

Aslına uygundur
M. Memduh
Memduh

030	10			24	135	40
-----	----	--	--	----	-----	----

5

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞIVI

3822
23

İstatistik W. M.

24/3/930

Vilâyetler idaresi kanununun kırk birinci maddesi mücbince vilâyet makâmına davet edilen şerhat reislerinin içtimasında vilâyet nüfus müdürü Fevzi bey nüfusun çoğaltması evlenmeye ve bunun bilirmesi de evlenme vukuatının muntazaman tesbitine mütevekkif bulunduğu halde kanunu meânenin: negri üzerine kasabalarda belediyelere ve köylerde muhtarlara tevdi edilen mezkûr vazifeyi herçi belediyeler lâyıkile ifa edebilmeğe iselerde/eski yazının bellilenmeğindeki işgâllât yûstünden köylerin ismi azamına okur yazar muhtar bulunup intihap edilemesinden ve yeni türk harfleri için açılan dershanelere devam eden talobenin de henüz tahsilleri muamele ifa edecek dereceye gelmediğinden dolayı bir çok köylerde muhtarlar bu vazifeyi ifa edemediklerinden evlenme ve doğuma ait kayıt muamelesinin tevakkufa övradığını beyan vilâyetin her nehiyesinde nüfus memuru istihdam edilmekte bulunduğu cihetle bunların her ayın onbeş gününde köyleri dolaşmak ve evlenme vukuatını tesbit etmek üzere masrûfi saruriyelerine mukabil masraflarına masumeten uçuk bir ücret verilerek vazifei mephusenin uhdelerine tevdi halinde hem nüfus muamelâtı kaydiyesinin intizam kesp edeceğîni ve hem de halkın işlerinin kolaylıkla görüleceğini dermeyeran etmiş ve teklifi vaki masip ve muvafıkî muvafakat göstererek keyfiyet umumî pasorl. Dahiliye vekâleti celilesine de yazılmış olduğundan mukamı alilerince de maktezasının ifasına delâlet buyurulmasına tenenni eylerim Ef.

Erzurum Valisi

Fevzi

Aslına uygundur
Münceyyiz
M. M. M. M.

030	10			24	135	10
-----	----	--	--	----	-----	----